

Enyedi templomtornyok

Vass Albert olajfestménye (Teller Ágnes tulajdona)

Enyedi csend

Járai Istvánnak

Áprily Lajos

Enyedi csend – ma megkívántalak.

Hogy ültél kertek s százéves falak
áldott hűségben, dombok vállain –
gyümölcsseim sárgára benned értek
s benned fakadtak friss virágaim.
Belőled jöttek a könyvtárhomályban
öreg könyvekbe bővölt szellemek.
Szent álmodásod a torony-harang is
csak bársony ujjal érintette meg.
Ha sűrű volt, te hűtötted le vérem,
te őriztél a város vég felett,
hol kápolnadombi sétatéren
tanyát fogtunk a vesztett ház helyett.
Vidéki voltál. Zsibbadt. Egyzenéjű.
De egy-zenédben hogy dalolt a szín,
ha – mint aranyhal kristálykút-fenéken –
mélyedben olykor megcsillant a rím.
Voltál nászinduló és dajka-dallam,
bróm békessége és halál-követ.
Apám nyolcvanhatéves ősz fejével
öledbe hullt a méhesből jövet.
S volt egy napod. Az Isten fénye késett,
sötétbe hullt a megbomlott világ.
Jaj, most is hallom rémült szívverésed,
s hallom, milyen vad-élelet sikoltasz,
amikor átdöfnék piros szuronnyal
az első ellenséges trombiták.

Ezt pesti utca-lázban énekeltem.
Füst hullt a zajba és kémény-salak.
Enyedi csend – te régi, drága, tiszta,
reád gondoltam és áldottalak.

Évszámok, események Enyed múltjából

Hantz Lám Irén

„Enyed történelmi sorsa több felvonású vér- és koromszagú tragédia. De a tragikus vonal mellé, mely a XVII. századtól fogva mélyül, felvonul és végzetes megszakadások ellenére is egyre magasodik a város szellemi életének ritka nemességű hőskölteménye. Várost mondtam, de mondhattam volna kollégiumot is.”

Áprily Lajos

Római kor • Egyes vélemények szerint a város őse a mai Diód (Stremț) helyén emelkedett Brucla volt. A mai Enyed területén a római kor bizonyítható valósága a nyugat–kelet irányában áthaladó út az Apulumot (Gyulafehérvár) Potaissával (Torda) összekötő Via Strata.

XI., XII. század • Enyed legrégebbi köveit szász telepések rakták le. A mai várudvaron található evangélikus kápolna helyén egy később lebontott román stílusú kápolna állott, amelyet a legrégebb szász templommaradványnak tartanak Erdély-szerte. A szászok Sgrassburg am Mieresch-nek nevezték, amelyet egyesek úgy értelmeznek, hogy ezzel az elnevezéssel utalás történik a római útra.

1239 • Felépül a vár, a tatárjárás elleni védőmű. Őrtornya 60 m magas, 7 emeletes és építése 17 évig tartott. A várat a nagyobb biztonság kedvéért vizesárok vette körül.

1293 • Egy okirat szerint a gyulafehérvári káptalan akaratából Fylesd és Enud (Felenyed és Enyed) helységekbe valach „manisok”-at (családok) költöztetnek, mintegy 60-at.

XIV. század • Egy oklevél a települést Nagyenyednek említi és hangsúlyozza, hogy a helység szász székek kiváltságát élvezi. Szász telepítési módra utal a Főtér alakulata, a szabályos körvonalú piactér és az onnan derékszögben kiágazó utcák, valamint ezek nevei. Úgy mint: Varcagás – Schwartze Gasse, Grintyen – Gründchen, Frankut – Frauengut, Grepfen – Graben. Ebből az időből származik a Magyar utca elnevezés is és az olyan kültelkek elnevezése, mint Felszeg, Alszeg, Gatyület, Ebhát.

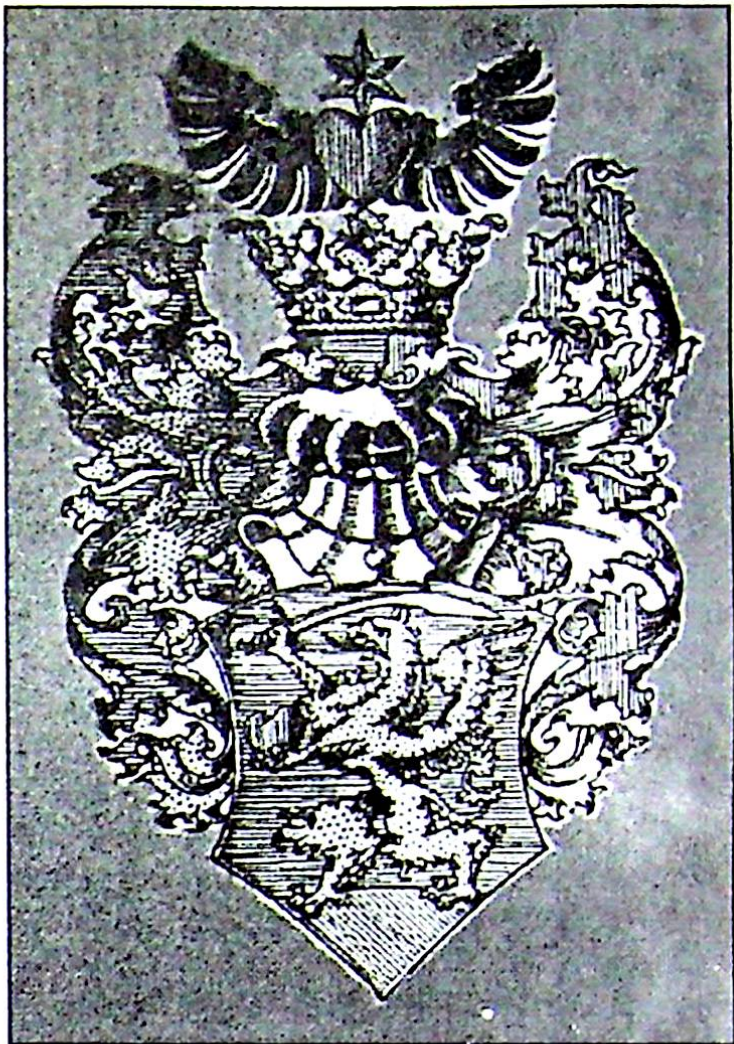
XV. század • Felépül a gótikus stílusú nagytemplom.

XVI. század • A Segesvár melletti Kaisd [Szászkezd] községből szász iparosok települnek a városba. A felépült vár is a település iparos jel-

legére utal azzal, hogy a bástyák védelmét egy-egy céhnek osztották ki. Ilyen volt a szűcsök, mészárosok, kovácscok, csizmadiák, fazakasok, kádárok bástyája. Bástyát tartott fenn a Szentlélek Társulat is, ez nem volt más, mint a helybeli iparosok temetkezési vállalata.

1564 • A reformáció hatására Enyeden megszűnik a római katolikus egyházközség.

1613 • Báthory Gábor fejedelem kiváltságlevéllel intézkedik a polgárság jólétéről és jogi helyzetéről. Enyed jólétének forrása a kisipar és a szőlészet. A kiváltságlevél bepillantást ad a város-

Enyed egykori címere

gazdálkodásba is. Megtudhatjuk, hogy négy malom működött a város területén, ezek jövedelme a közterhekhez való hozzájárulást és a tanítók fizetését fedezte. Megerősítést nyert egy régebbi keletű kiváltság is, ennek lényege, hogy Enyeden csak enyedi borokkal lehet kereskedni és kocsmázni „mezővárosunkhoz közvetlenül egy mérföldnyire se közelítsenek efféle boraikkal, hogy eladják vagy kocsmároltassák”. Csak akkor volt szabad bort vinni Enyedre, ha az egész határban három hordónál kevesebb termett.

1658 • II. Rákóczi György a polgároknak nemességet s az oppidiumnak civitas jelleget adományoz.

1662 • Apafi Mihály rendeletére Gyulafehérvár pusztulásával hajléktalanná vált főiskolát Enyedre költöztetik. Ezzel az áthelyezéssel a vá-

ros olyan művelődési tényező birtokába jut, melyhez sem rangra, sem módra hasonló nem volt akkoriban Erdélyben. A collegium academicum bölcsészeti és teológiai karral megadta a városnak az „Athén” jelleget. Az 1662-es református zsinat megerősíti enyedi székhelyében a Kollégiumot. A tanárok többsége külföldi egyetemeken szerezte diplomáját és magas szintű oktató-nevelő munkát fejtett ki. Fizetségüket 250 forint készpénzben és terményben határozták meg. Az utóbbi főleg bor volt. A város polgársága nem fogadta osztatlan lelkesedéssel a földesúri jogokat igénylő Kollégiumot, mert általa veszélyeztetve látta saját kiváltságait. Ellenállásukat csak a fejedelem erélyes fellépése törte meg. Egyrészt „limitálta” a Kollégium borigényeit, másrészt elrendelte, hogy a város polgárai kalaplevéssel köszöntsék a professzorokat, a sószállító szekerek meg kerüljék ki a Kollégiumot, hogy zörgésük ne zavarja a tanítást.

1707 virágvasárnapja • A labanc Tige báró csapatai a templomozás idejét kihasználva rajtaütöttek a városon és elpusztították azt. Felégették és kirabolták. Az Órhegyre menekült diákság kis csoportja, kb. 30 fő, a miriszlai úton visszavonuló osztrák csapatra vetette magát. Kettő kivételével mind elpusztultak. A halottakat az Órhegy lábánál fekvő Kápolnadombon temették el. Ezt a helyet 1896-ban emlékművel jelölték. Ez lett az ún. „diákemlékmű”. A krónikás szerint két diák, aki a csapatból életben maradt, leszúrta volna a harci eszköznek használt fűzfadorongját a décsei patak partjára s a botok rövidesen levélbe borultak. Ezt a történetet írta meg Jókai a *Nagyenyedi két fűzfa* című elbeszélésében. A várossal együtt elpusztult a nemrégiben ide telepített Kollégium is.

1710 • A romokban heverő és felperzselt Kollégium újjáépítését és működésének biztosítását a kuruc-labanc viszály miatt tönkretett erdélyi gazdasági helyzet miatt önerőből lehetetlen volt megindítani. Pápai Páriz Ferenc, a Kollégium rektor-professzorának ötletére az intézmény segélykérő levelet intéz az angol protestáns hittestvérekhez. Pápai Páriz Ferenc megtudta ugyanis, hogy az angol királyi párnak az év egy napján joga van gyűjtést rendezni egy általuk kijelölt cél érdekében az ország összes templomában. A kérő levél meghallgatásra talált. 11 000 fontsterling gyűlt össze, mely összeg londoni kezelésben maradt és 1722-ben kezdett el kamatozni. Ez az a bizonyos sokat emlegetett „angol pénz”, amit a későbbiek során építkezésre, bővítésre használtak. Bethlen Gábor és Apafi Mihály fejedelmek után joggal sorolhatjuk Pápai Páriz Ferencet a Kollégium alapítói közé.

1720–1743 • Az „angol pénz” kamataiból felépül az „ókollégium” egyemeletes épülete.

1730 • Ismét megszervezik Enyeden a római katolikus egyházközséget.

1735 • A város román lakosaiból 34 család megalakítja az unio (görög katolikus) egyházat, amely ellen a korabeli krónikák szerint az ortodox hívek a kastély melletti árokhatáron „izgattak”.

1777 • A városba telepített minorita rend megépíti a Főtéren a máig is használt rendházat és templomot.

1759 • A Kollégium könyvtára Bod Péter közbenjárására Árva Bethlen Kata könyvtárával gazdagodik.

1775 • A Főkormánysház egy újabb épület emelését engedélyezte, a mai „kiskollégiumot”.

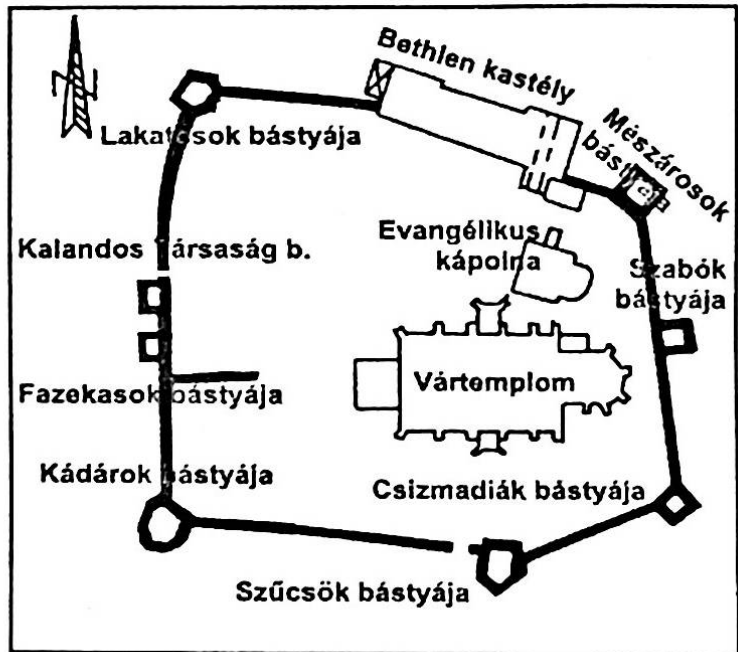
1778 • Jogi karral bővül a Kollégium.

XVIII. század vége • A város és a Kollégium is a gazdasági fennedülés időszakát éli. A Kollégium vagyona mezőgazdasági és erdőterületekkel bővül, fűrész- és papírmalmot, könyvnyomdát, cserép- és téglagyárat, fürdőt működtet.

1791 • A Nagyenyedi Magyar Társaság Theátrális Társaságot létesít, amely színelőadásokat szervez.

1796 • Benkő Ferenc, a Kollégium tanára, a Kollégium épületében megszervezi a ritkaságok és a természettudományok múzeumát (Raritatum et Naturalium Museum). Ez sokban hozzájárult az itt folyó oktatómunka színvonalának emeléséhez.

Hermányi krónikája • A város századvégi életének sok furcsaságáról tudósít. A krónikás megállapítja, hogy a bor túlzott kedvelésében nincs felekezeti vagy rangkülönbség. „Az ivászathoz hozzáragaszták annak a bűnnek szokott Et-ceteráit is. Az asszonyféle olyan volt mint a tarkabarka pixis, melyben sok miskulancia vagyon.” Dáridók viszik el a va-

A nagyenyedi vár alaprajza

gyont és hozzák a gutaütést a férfiakra. A felvilágosult gondolkodás úgy tűnik a Kollégium falain belül marad, mert a krónikás említést tesz a városi tanácsnak olyan döntéséről, aminek értelmében egy Hajduné nevű hába-asszonyt boszorkányság vádjával elégetnek, egy másik tudós asszonyt ki-seprűznek a városból.

A XIX. sz. 30–40-es évei • „Enyed életében a búzának sárgaérési ideje, amikor a magvak a növekvő napverésben acélos sikerré váltják át a felgyűjtött táperőket.” (Berde Mária – *Enyed*)

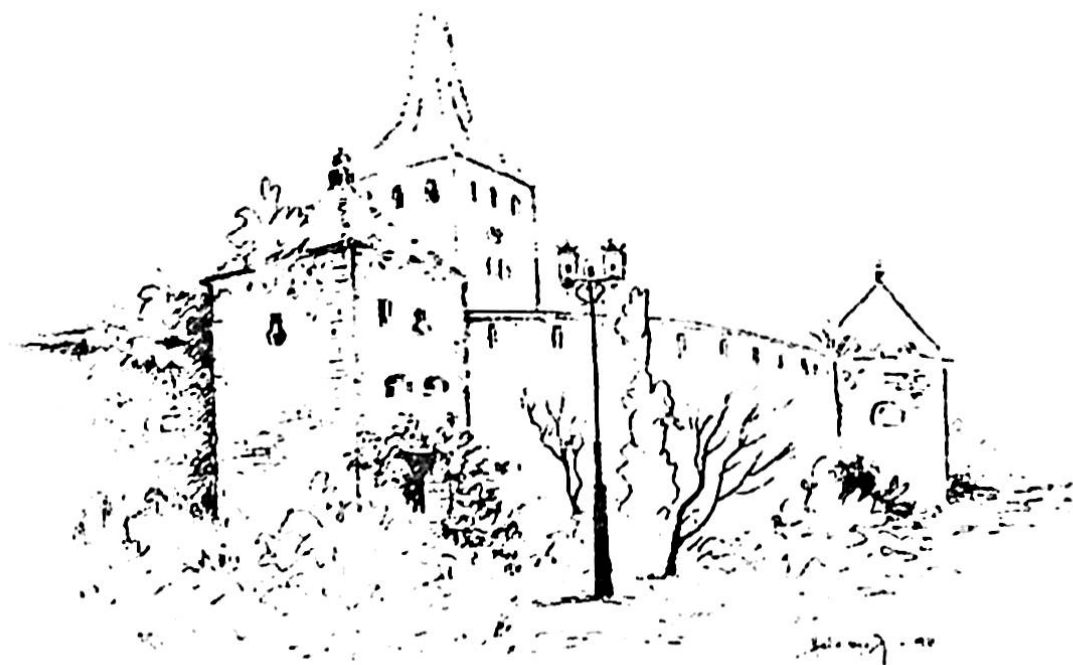
1827 • Leteszik a Kollégium új, nagy épülete déli szárnyának alapkövét.

1833. I. 14. • Váradi Sámuel szervezőmunkájának eredményeképpen megnyílt Enyeden az ország harmadik Kaszinója, amely „az értelmességet, nemzetiséget, közjó előmozdítására való buzgóságot, mívelt társalgózkodást s hasznos olvasást volt hivatott szolgálni”.

A Kemény Simon családjának tulajdonát képező kúria (Várszeg u.), a „Burg”, ahogy az enyediek nevezték, a kor haladó szellemű arisztokratáinak találkozóhelye volt. A Zeykek és Kemények mellett itt tárgyaltak Széchenyi szellemében a Bánffyak, Kendeffyek, Wesselényiek azokról a feladatokról, amelyek megoldása az ország társadalmi-gazdasági fejlődését voltak hivatva elősegíteni. A liberális arisztokraták szellemi hátvédje a Kollégium tanári kara volt, különösképpen annak két fontos személyisége, a jogász Szász Károly és Köteles Sámuel, aki 1825 óta magyar nyelven tanította az „önfilozófiát”. A korabeli enyedi ifjúság valósággal bálványozta Szászt, mint a „legelsőrangúak közül való magyar szónokot és igazi olygarchát az ismeretek birodalmában”.

1848. III. 30. • A pesti 12 pont és a márciusi ifjak felhívása 1848-ban 15 napos késéssel érkezik Enyedre. Alsófehér megye polgárai március 30-án gyűltek össze a vártemplomban, hogy hitet tegyenek a Budapesten március 15-én kihirdetett szabadságeszmék mellett. Báró Kemény Dénes nagyhatású beszédére közfelkiáltással elfogadták a 12 pontot és az unió gondolatát.

1849 • Január 8-án Prodan és Axente Sever tribunus (1848-ban az Erdélyben harcoló román csapatok vezetőit nevezték így) emberei a császári hadsereg támogatásával felégetik és kirabolják a várost szörnyű öldöklés közepette. Enyed hősi halottja Viskoczy Henrik, a minorita rend papja is, aki papi díszben szentségeivel járult a felbolydult tömeg elé, remélvén, hogy így inkább meghallgatásra talál, kegyelmet kérvén a város lakóinak. A csőcselék temploma előtt öli meg.

Az enyedi vár

Holányi Júlianna rajza

A *Honvéd* c. lap harmadik számának jelentése: „Nagyenyed, e kis Athenaeje Erdélynek, a civilizáció s a polgári erények bölcsője – fájdalom – nincs többé. A történet Klio-ja szívrazóbb és hitet ingatóbb eseményt a magyar nemzet annaleseibe ritkán jegyzett fel.”

A városban akkor 7–800 halott hevert, a tetemeteket később csontváz-zá rágták le a kóbor állatok, cseréppel vagy zsindegyel fedett épülete egy sem maradt épen, az utakat perje és korom mellett nagy történeti beccsel bíró püspöki, megyei levéltárak s a Kollégium drága könyv- és múzeumi gyűjteményének tárgyai szórtak be szemét gyanánt.

1849–1850-es tanévben szünetel a tanítás. A Kollégium rom és üszök, a tanárok és diákok meghaltak vagy szétszéledtek.

1850 • A református püspökség Kolozsvárra költözik. A teológiai oktatás is itt indul be az 1850–51-es tanévben.

Wolgemuth kormányzó megtiltotta a Kollégium megnyitását. A tiltás ellenére Vajna Antal professzor összeszedi a szétszóródott diákokat és még ebben a tanévben megkezdi az oktatást két tanteremben. Vajna Antal mellett gróf Mikó Imre áll erkölcsi erejével és anyagi támogatással az újrainduló Kollégium ügye mellé.

1856 • Újraalakul a Kaszinó.

1859 • A Kollégium *Kemény Zsigmond* önképzőkörre *Haladjunk* címmel diáklapot indít.

1862 • Visszatér Kolozsvárról a teológiai és jogi kar, így 12 évvel a pusztulás után a Kollégiumban nyolc gimnaziális osztály, tanító- és kántorképző, teológia és jogi kar működik.

1863 • Gróf Mikó Imre a Kollégiumnak ajándékozta éremgyűjteményét, latin és görög klasszikusokból álló könyvtárát, valamint az Aranka György hagyatékából megvásárolt történelmi és irodalmi könyvtárát, összesen kb. 5000 kötetet.

1867–68 • 1120 diákja van a Kollégiumnak, ez az akkori város összlakosságának 19 %-a.

1868 • A jogi kar visszaköltözik Kolozsvárra.

1870 • Grohmann Károly vezetésével óvoda nyílik. Farkas Marizson az első tanítónő alkalmazottja a Kollégiumnak. Ő alapítja a szegény diákok megsegítését célzó Filler Egyletet. Elkezd működését a Fegyház, mely akkoriban modernnek számító elvek alapján nem büntető, hanem munkára való neveléssel emberjavító intézmény kívánt lenni.

1873 • Az erdélyi vasúthálózat építése eléri Enyed határát.

1882 • Közérdek címmel beindul az Alsóschér vármegyei Nemzeti Munkapárt hivatalos lapja enyedi kiadóhivatallal.

1882 • Június 20-án uszoda nyílik Kovács Gyula polgármester, Zeyk Dániel főispán kezdeményezésére, Póka Kálmán tervei alapján.

1883 • Október 13–15. között az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet terménykiállítással egybekötött vándorgyűlést tart Enyeden.

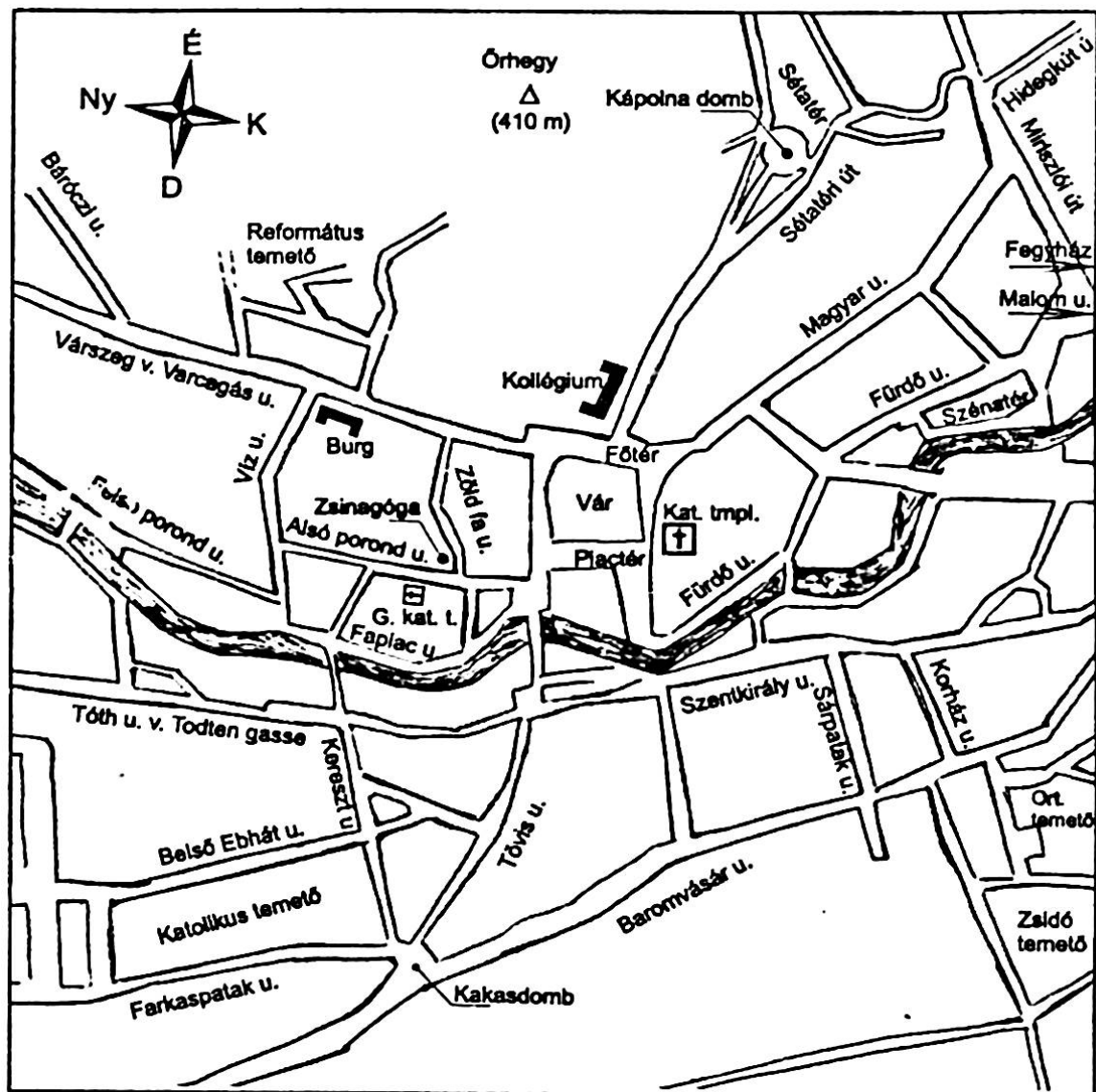
1885 • Megépül a Kollégium keleti szárnya is.

1888 • Iparos önképzőkör alakul.

Nagyenyeden Polgári Olvasóegylet működik – június 3-án du. 4-kor a Sétatéren könyvtára javára zártkörű táncmulatságot rendez.

Az enyedi polgárság óhajai a századvégen (egy, a *Közérdekben* megjelent cikk nyomán):

- Hagyják Enyeden a teológiát;
- Az igazságügyminiszter helyezzen Enyedre törvényszéket, királyi táblát;
- Építsenek cukorgyárat, amely sok embernek adna munkalehetőséget;
- Építsenek négy huszárszázad részére lovassági kaszárnyát;
- A felenyedi völgyet ültessék be pompás korai szőlőfajtákkal és rendezzenek be legalább egy szanatóriumot, ahol a betegeket is szőlő- és hidegvíz-kúrával gyógyítanák.

Nagenyed régi utcái

Szeptemberben a Bethlen főtanoda népessége 682 tanuló: elemi – 253, gimnázium – 322, tanítóképző – 38 tanulóval, teológiai akadémia – 69 diákkal.

Bálint János Sepsiszentgyörgyről Enyedre települt szövőgyári alkalmazott műszövészeti műhelyt rendezett be. Jó, erős, ízléses készítményeket állít elő, úgy mint rubaszövetet, függönyt, asztalterítőket.

Október 1-jén az újonnan létesített városi elemiben és az Állami Polgári Leányiskolában október 1 én megkezdődött a tanítás.

1889 • Zeyk Dániel feleségének, Kemény Ida bárónőnek kezdeményezésére megalakul a Nagyenyedi Protestáns Nők Egylete. A szervezet egy évszázadon át jelentős szerepet játszott Enyed kulturális életében.

Június 3-án felavatták a Kollégium keleti fő szárnyát.

1890 • Az erdélyi vasúthálózat építkezéseivel Enyed sajnos két vasúti csomópont, Tövis és Székelykocsárd közé szorul, ami bizonyos mértékig gazdasági fejlődésére káros hatással volt.

1891 • Kedves szokása volt a századvég kollégiumi diákságának, hogy április 30-án lampionokkal kivonultak az Őrhegyre és onnan szerepátot adtak a városnak.

1892 • Megalakul az Erdélyi Kárpát-Egyesület Alsófehér megyei fiókosztálya Enyeden.

1896 • Megszűnik a teológia. Teológusképzés csak Kolozsváron van. Az enyedikéi fájlalták ezt a tényt és úgy tartották, hogy amit a teológia Kolozsvárt az egyetemhez való kapcsolatában nyert, ugyanannyit veszített társadalmi előnyeiben. Enyeden a diákság elsőrangú dédelgetettje volt az úri és polgári körök legjavának. Rendszeresen ebédeltették a szegényebb növendékeket és öltöztették a Fillér Egylet jóvoltából. Kovács Ödön professzor Minerva Egyletbe, majd Vajna Károly Műkedvelő Társulatba szervezte a város fiataljait, így lehetősége nyílt a polgárlányoknak is részt venni a kulturális életben, a fiúknak társadalmi felkészültséget adott.

1897 • 30 000 forint állami segélyt kap a Kollégium, amit bebútorozásra és egy tornacsarnok megépítésére fordít. Varró László polgármester idejében modernizálják a gyalogjárókat, akácfákat ültetnek az utak szélére, meghosszabbítják a Sétatér sétányát a Római út irányába. Elkészül a villanytelep – a villanyvilágítás bevezetése céljából.

1900 • A város ipari, kereskedelmi és közgazdasági képe a *Nagyenyedi Album* nyomán – szerk. Lukinich Imre. Bp. 1926.

a) Pénzintézetek:

1. Nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár Részvénytársaság.

2. Alsófehér vármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság.

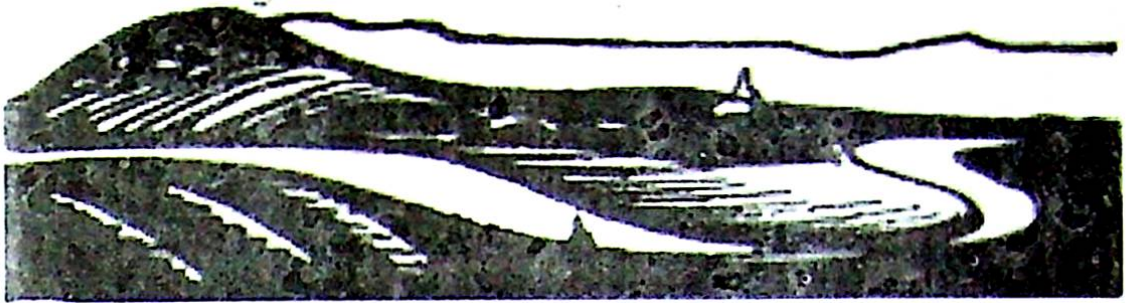
3. Agrár Takarékpénztár Részvénytársaság Marosvásárhelyt, Nagyenyedi Fiókinézete.

4. Gorunul Hitel- és Gazdasági Intézet Részvénytársaság.

b) Kereskedelmi és ipari vállalatok:

1. Vulkán Automobil- és Gépjavító Vállalat, Balogh és Társai Betéti Társaság.

2. Ganz-féle Villamossági Üzem.

A miriszlói csatatér

Dóczyiné Berde Amál

3. Nagyenyedi Épület- és Lakatosárugyár Részvénytársaság.
  4. Paulini Testvérek Rézműves-, Rézöntő- és Gépjavító-műhely.
  5. Közműhely, a Nagyenyedi Faiparosok Beszerző, Termelő- és Értékesítő Szövetkezete.
  6. Nagyenyedi Könyvnyomda és Papírárugyár Részvénytársaság.
  7. Csokoládégyár – Weinrich Károly és Társai.
  8. Hangya Szövetkezetek Központja, mint Termelő-, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet.
  9. Fatelepítő Telep, állami vasutak kezelésében.
  10. Klemm Pál erdőkitermelő- és gőzfűrésztelepe.
  11. Műmalom a Kisegítő Takarékpénztár Részvénytársaság kezelésében (saját tulajdona).
  12. Ecetgyár.
  13. Téglagyár a Kisegítő Takarékpénztár Részvénytársaság kezelésében (Bethlen Kollégium tulajdona).
  14. Cementárugyár Betéti Társaság.
  15. Munkásruha-gyár, Görög Béla tulajdona.
  16. Lingner György szövőgyára.
  17. Harisnyakötő-gyár, Silberstein Sándor tulajdona.
  18. Králik Vilmos kosárfonógyára.
- c) Gazdasági vállalatok:
1. Erdélyhegyljai Bortermelők Szövetsége Részvénytársaság.
  2. Szőlőbirtokok Pincegazdasága Részvénytársaság.
  3. Br. Kemény Árpád Csombord – Alsógáldi Uradalmainak Borgazdasága.
  4. Faiskolák és Szőlőoltvány-telepek Részvénytársaság, Ambrósi, Fischer és Társai.
  5. Transylvania Szőlőoltvány-telep és Kertgazdaság.
  6. U. Kovács Józsefné Kertészeti Telepe.

Tetőn

Kós Károlynak

Áprily Lajos

Ősz nem sodort még annyi árva lombot,
annyi riadt szót: „Minden összeomlott...”

Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem,
vasárnap reggel a hegyekre mentem.

Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan.
Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan.

Időkbe látó, meztelen tetőjén
tisztást vetett a bujdosó verőfény.

Ott lenn: zsibongott még a völgy a láztól.
Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor.

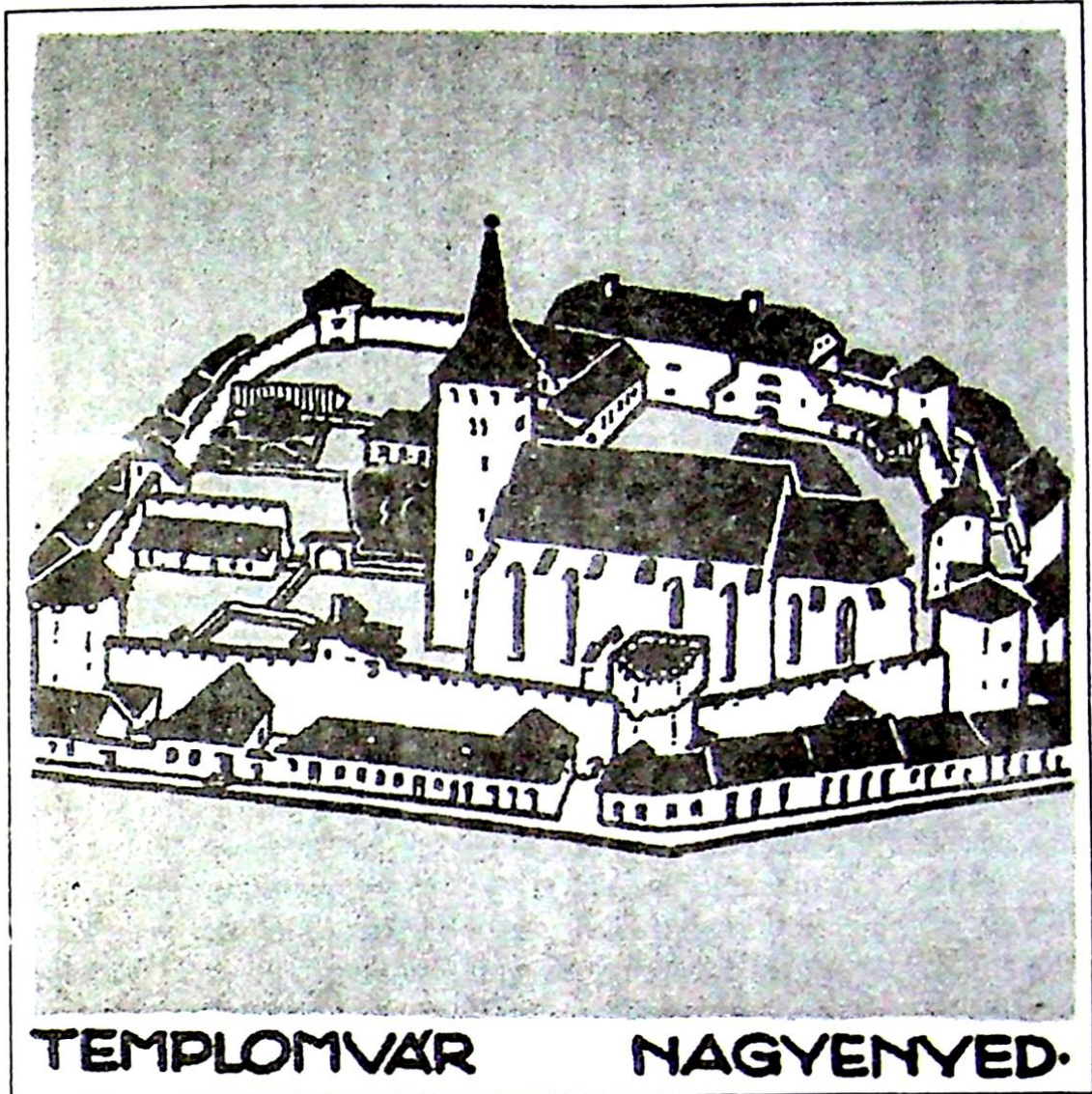
És békességes szót ejtett a szája,
és békességgel várt az esztenája.

Távol, hol már hó királya hódít,
az ég lengette örök lobogóit.

Tekintetem szárnyat repesve bontott,
átöleltem a hullám horizontot

s tetőt, többet száznál ezernél –
s titokzatos szót mondtam akkor:

Erdély...

Debreczeni László

7. Tellár József Kertészeti Telepe.
8. Glück és Stern Örökösei Szeszgyára.
9. Dragomir Klement Első Román Likőr- és Rumgyár.
10. Városi Szeszfőzde.
11. Paulini Testvérek szeszfőzdéje.
12. Fenichel Mór szeszfőzdéje.
13. Winkler Gyula borospincéje és palackozója.

A század elején Enyeden működő egyesületek, egyletek: Nagyenyedi Daloskör, Iparos Önképzőkör, Szabad Líceum, Fillér Egylet (Szegény tanulókat segélyező kör), Római Katolikus Oltáregylet, Szentlé-

lek Társulat, Kossuth Lajos Asztaltársaság, Magyar Kaszinó, Függetlenségi és 48-as Kör, Önkéntes Tűzoltó Egylet, Erdélyi Kárpát Egyesület, Lövész Egyesület, Nagyenyedi Testgyakorlók Köre, Lutheránus Nőegylet, Nagyenyedi Református Leányszövetség, Református Nőszövetség, Katolikus Nőszövetség, Enyedi Zsidó Árvagondozó Egylet. Összesen 18.

1900 • Új vármegyeháza épül Alpár Ignác tervei szerint.

A bajor származású Fischer Lajos megalapítja az Ambrosi–Fischer oltványtelepet Enyed nyugati határában.

1910 • Enyednek 8663 lakosa van.

1911 • Zsinagóga épül Enyeden.

1912 • Mozi működik a városban. A némafilmeknél Klein bácsi zongorázott.

1912–13 • Villanyvilágítást és vízvezetékét vezetnek be a Kollégiumba. A díszteremben kap helyet Holló Barnabás Körösi Csoma Sándor mellszobra.

1914 • Megalakul a Nagyenyedi Testgyakorló Kör (NTK).

1918 • Novemberben megszűnik a *Közérdek* című magyar nyelvű hetilap. December 19-én a román csapatok Dumitru Niculescu dandárparancsnok vezetésével bevonulnak Enyedre. Áprily Lajos megírja a *Tetőn* című versét.

1919 • A magyar állami fiú elemi iskolát megszüntették, román leánygimnázium (Gimnaziu de Fete) alakul az 1888-ban emelt épületben.

1920 • Lakóinak száma 8108, 555-el kevesebb, mint 1910-ben (8663). Sajnos sem az egyházaknál, sem a Kollégiumban nincsenek összesített adatok az első világháborúban elpusztult enyedi lakosokról, diákokról.

Megalakul Enyeden a Hangya Szövetkezet Romániai Függetlenedett Központja. Ilyenformán a határmódosítások dacára sikerült Erdélyben megmenteni a szövetkezeti mozgalmat. A szövetkezet igazgatója Rohai László.

1921 • A megszüntetett Polgári Leányiskola 1888-ban épült épületében megalakul csak fiúk részére a Titu Maiorescu Líceum.

1922 • Felépül a görög katolikus templom.

A román állam által végrehajtott földreformmal 2162 katasztrális hold mezőgazdasági birtokot sajátítanak ki a Kollégiumtól. A tanárok fizetése ezért az állami iskolákban tanító tanárok jövedelmének a fele lesz, a diákok fenntartási költsége is a háromszorosára emelkedik.

1923 • Románia új adminisztratív felosztásának következtében a megyeközpont Gyulafehérvárra költözik. Enyed csak járásközpont

(centru de plasă) lesz. Ez közhivatalok egész sorának megszűntét jelenti.

1922 • A megszűnt *Közérdek* című lap helyett beindul az *Enyedi Újság* magyar nyelvű hetilap, így Alsófehér vármegye magyar ajkú lakóinak 4 év szünet után ismét van hetilapja.

Zorile címmel román nyelvű hetilapot adnak ki Enyeden. A főszerkesztő Ovidiu Hulea gimnáziumi tanár. A lap 1927-ig jelenik meg.

1929 • Megépül Novotny Rezső építész tervei szerint az unitárius templom. Az unitárius egyházközséget Árkosi Barabás Miklós kezdte szervezni 1924-től. Amíg a templom elkészült, az istentiszteleteket a Kollégium dísztermében tartották az unitáriusok.

TBC szanatórium létesül Dr. Victor Fodor kezdeményezésére.

1930 • Enyed lakóinak száma meghaladja a 10 000-et – 11 340. 3232 lélekkel több, mint 1920-ban. A rendkívüli növekedést a román adminisztrációval ide telepített románság számlájára írhatjuk.

1931 • Az *Enyedi Újság* *Enyedi Hírlapra* változtatja nevét.

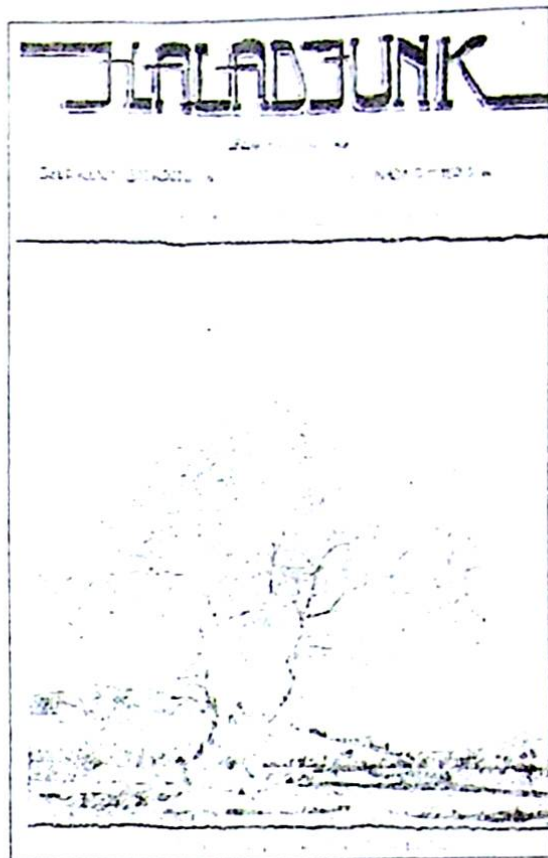
1935 • A Kollégium megveszi évjárdékkal báró Kemény Árpádtól a csombordi birtokot. Megépül a Bethlen Kollégium Téli Gazdasági Iskolája. Főgondnoka Dr. Szász Pál, igazgatója Dr. Nagy Endre.

1936 • *Aiudul* címmel román nyelvű hetilapot adnak ki Octavian Lupeanu főszerkesztésében. A lap 1939-ig jelenik meg.

1941 • Január 1-jén megjelenik az enyedi székhelyű szerkesztőség által kiadott *Erdélyi Gazda*, a dél-erdélyi magyar gazdák egyetlen sajtóorgánuma. Utolsó száma 1944 augusztusában lát napvilágot.

1941–42-es tanévtől református teológusképzés indul a Bethlen Kollégiumban a Dél-Erdélyben maradt magyarság számára.

1942 • Az *Enyedi Hírlap* megjelenését a román hatóságok betiltják.

Az egykori diáklap

1943 • A Főtér Piac téri részén lerakják egy ortodox katedrális alapjait. Az építkezés 30 évig szünetel, 1977-re készül el a Hramul Trei Ierarhi (Három királyok kegytemplom).

1944 • Augusztus 23-án a román hadseregnek a Szovjetunió oldalára történt átállása után a román hatóságok a Dél-Erdélyben élő magyarokat ellenségként kezelték. Ez a felfogás alkalmat adott a román hatóságoknak, hogy a magyarság vezetőit vagy egy-egy közösség tekintélyesebb tagjait letartóztassák, megfélemlítve ezzel a magyar lakosságot. Szeptember 8-án Enyeden is elkezdődtek a letartóztatások. Otthonukból rendőri kísérettel hurcolják el az embereket. 10 napig tartották az Enyedről és Enyed környékéről összeszedett kb. 150 személyt a mozi épületében, hogy szeptember 17-én elindítsák őket Gyulafehérvárra, majd innét vonattal Târgu-Jiuba. Itt 1945 júniusáig tartották őket, majd minden tárgyalás és okmány nélkül szabadon bocsátják a fogva tartottakat. Máig is tűnődik az a kevés, még élő volt lágerlakó, hogy mi volt a céljuk ezzel az akcióval. Tűzszoknak tartották őket? A magyarokat is el akarták küldeni a szászsággal a Szovjetunióba kényszermunkára, csak időközben meggondolták magukat? Az otthonmaradottakat akarták megfélemlíteni, esetleg menekülésre készíteni azzal, hogy a tanárt, orvost, tanítót vitték el? Vagy csak az ördögi gyűlölet volt az okozó, mely mindig felüti fejét, ha tudatosan nem küzdenek ellene?

1948 • Felosztatják a görög katolikus egyházat. Az egyházi vezetők nagy részét bebörtönzik, az 1922-ben épült templomot az ortodox egyház veszi át.

A népszámlálás adatai szerint Enyed lakóinak száma 11 449, mindössze 109 fővel több, mint 18 évvel ezelőtt, 1930-ban!

A 175-ös és 176-os kormányhatározatok értelmében a Kollégiumnak az 1922-es földreform után még megmaradt, vagy az időközben vásárolt földjeit, erdejét és szőlőit, valamint ingatlanait államosítják. Megszüntették felekezeti jellegét is. 1948 őszétől a neve Magyar Vegyes Líceum és Vegyes Pedagógiai Iskola.

1949 • Államosítják az Iparos Önképzőkör minden tulajdonát, székházát, könyvtárát, megszűnik működni az enyedi magyar iparosság művelődési intézménye.

Az épületben *Varga Katalin* Kultúrotthon működik 1949 után (Varga Katalin magyar nemesasszony volt, aki az 1840-es években felvállalta néhány móc falu érdekvédelmét az erdőhasználat és legeltetés jogának biztosításáért. Şaguna román görög katolikus püspök elfogatta „a mi úrasszonyunkat”, ahogy a mócok nevezték, és börtönbe záratta.) . Később a Varga

Katalin név lekopik és csak „Casa de Cultură” (Művelődési Ház) lesz. Az intézmény 1993-tól Liviu Rebreanu nevét veszi fel, akinek nővére a 20-as évektől Enyeden élt, Ovidiu Hulea gimnáziumi tanár és szerkesztő feleségként.

1950 • Városképz-rendezés céljából elrendelik a várfalhoz ragasztott épületek lebontását.

1951 • A Kollégium múzeumát és a könyvtárat is államosítják. A múzeum értékes tárgyait szétosztják a különböző romániai intézmények között. Egy részük Enyeden marad a Bethlen/kastélyban létrehozott Történelmi Múzeumban, más részük Gyulafchérvárra vándorol, mint például Mikó Imre értékes éremgyűjteménye. A könyvtár először mint az Állami Központi Könyvtár (Biblioteca Centrală de Stat) fiókja, majd mint kolozsvári Egyetemi Könyvtár részlege működik dokumentációs jelleggel. Az iskola részére diákkönyvtárat hoztak létre.

1952 • A Román Népköztársaság adminisztratív felosztását szovjet mintára átszervezik. A régi vármegyék (județ) és járások (plasa) helyett tartományok és rajonok lesznek. Enyed Kolozs tartományban rajonközpont (Regiunea Cluj – raionul Aiud).

1953 • A kórháznak gyermekgyógyászati részlege alakul.

1956 • *Înfrățirea* néven román nyelvű lapot ad ki az Enyed rajoni pártbizottság. A lap kiadása 1958-ban megszűnik.

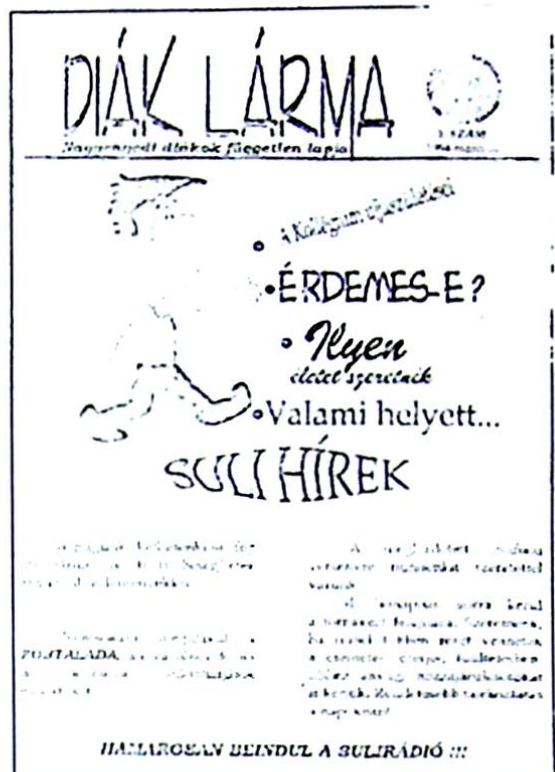
1957 • A Kollégium hivatalos neve Bethlen Gábor Középiskola lesz.

1962 • A városi kórház új épületszárnyal bővül.

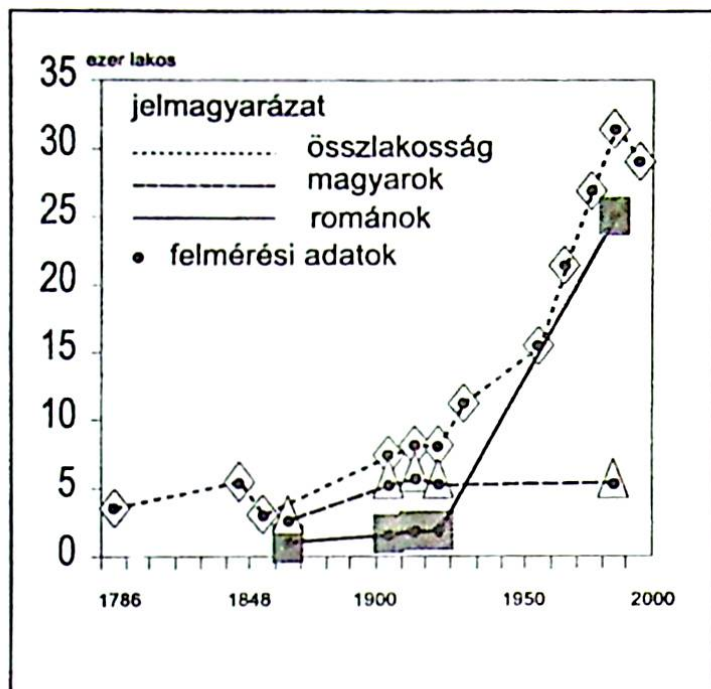
1963 • A Kollégium ismét nevet változtat. Elmarad a Bethlen Gábor neve és 2. számú Középiskola lesz.

1968 • A város a vizet Muzsnaházáról (Măcina) kapja és nagy részén befejezik a közművesítést. Ennek ellenére még most is vannak utcák, amelyekben nincs kiépítve a csatornahálózat.

1965–1970 • Öt év alatt majdnem 6000 fővel nő Enyed lakossága. 15 528-ról 21 411-re. Lakónegyedek épülnek. Először az állomás körül

Az újra életre kelt diáklap

Enyed lakosainak száma

emelkednek négyemeletes tömbházak, majd a város délkeleti részén a Mikro II., a város déli részén a Sergent Hategan negyed.

1968 • Románia szovjet blokkon belül nacionalista irányvonalat kezd követni. Ennek egyik megnyilvánulása a szovjet mintára készült adminisztratív felosztás megváltoztatása. Az új egységek megyék és municípiumok lesznek. Enyed ennek értelmében municípium és Fehér me-

gyéhez tartozik (municipiul Aiud, județul Alba).

1969–1972 • Felépül Enyed nehézipari központja, az IMA (Intreprinderea Metalurgică Aiud), amely fémipari berendezéseket gyártott. A hetvenes években 9000 dolgozót foglalkoztatott.

1970 • A fejlődő városnak elégtelen a Muzsnaházáról kapott víz – új vezetéken a Sebes völgyéből szerzi a város az ivóvizet.

1971 • A hetvenes években elkezdődik a Magyar utcai földszintes polgárházak lebontása és tömbházakkal való helyettesítése. Szerencsére a bontási akció nem a Főtér irányából indult, a tervet az 1989-es események félbeszakították, és így az enyedi városkép sajátos hangulatát adó földszintes vagy egyemeletes házak a Főtér közelében megmenekültek a rombolás viharától.

1972 • Befejezik a kórház új szárnyának felépítését.

1975 • A 2. számú Középiskola, alias Bethlen Gábor Középiskola, vagyis a volt Kollégium, Ipari Líceummá alakul fémforgácsoló szakkal.

1979 • Megszűnik a magyar óvónőképzés a Kollégiumban.

1980 • Az Ipari Líceummá avanszált Kollégium beiskolázási terve 1 román nyelvű, 3 magyar nyelvű líceumi osztályokra szőtt.

Enyed lakóinak száma 27 114. 1975 és 1980 között zajlik le a város második nagy népességnövekedési ciklusa 4482-es lélekszám-növekedés-

sel. A város ipari termelését négy iparág adja: gépipar 76,5%-ban, építőanyagipar 13,7%-ban, élelmiszeripar 5,6%-ban, feldolgozás 2,2%-ban.

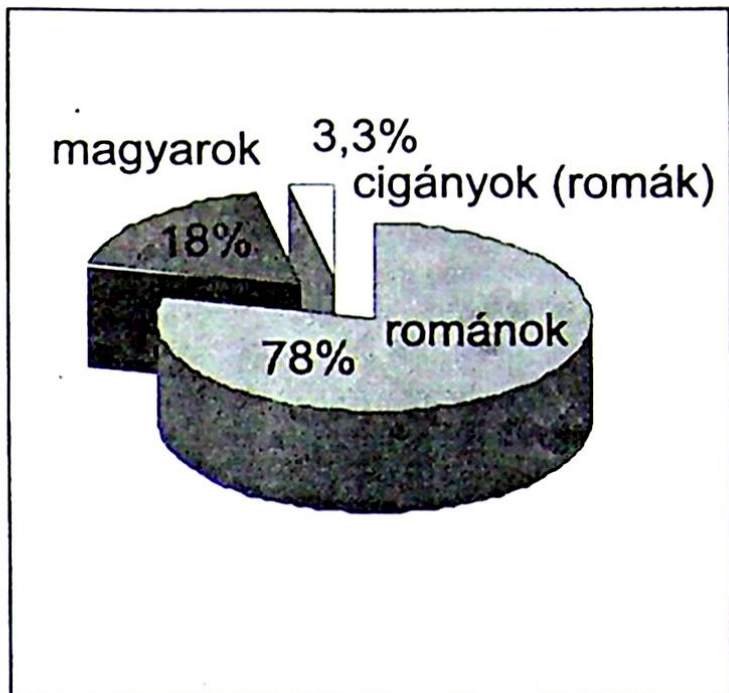
1985 • Az Ipari Líceum beiskolázási terve 2 román és 2 magyar nyelvű osztályra szólt.

1989 • December 22-én a „napforduló”, a változás, lövöldözés és halál nélkül köszönt be Enyeden, nem úgy, mint Kolozsváron vagy Temesváron. Pánikkeltési kísérletek itt is voltak, pl. az, hogy a fegyházból készülnek kitörni a rabok.

1990 • Januárban a kollégium igazgatója, Simon János megérzi a pillanatot, lép, és diplomatikusan a román kollégák érdekeinek megsértése nélkül sikerül visszaállítania a magyar osztályokat. Munkáját részben megkönnyítette az a tény, hogy a román osztályokban is a gyerekek 90%-a magyar volt. A Kollégium nehezen, mint súlyos beteségből lábadozó, próbálja visszaszerezni azt a kulturális szervező szerepet, amitől 40 év alatt megfosztották. 1992-ben ünnepli fennállásának 370. évfordulóját, Körösi Csoma Sándor és Áprily Lajos emléktáblát avatnak, megkezdődnek az épület tatarozási munkálatai, miután beszakadt a díszterem mennyezete. Visszaállítják az óvónő- és tanítóképzőt. 1990 és 2000 között a diákok létszáma 800 és 1000 között mozog.

1990 márciusában megalakul az RMDSZ nagyenyedi szervezete. Hamarosan székházat is vesz magának a Fürdő utcában.

1992 • A népszámlálás szerint a város lakóinak száma 31 877, ebből román 24 934, magyar 5680, cigány (roma) 1170. A városi tanácsnak 21 román és 4 magyar nemzetiségű tagja van.

Enyed etnikai megoszlása 1992-ben

Bevezetik a város magánlakásaiba a földgázt. Ez Enyed lakóinak életminőségében hatalmas jó irányú változást jelentett.

A református egyház keretén belül megalakul a Bethel Alapítvány, amely ingyenes gyógyszertárat működtet az egyházközség tagjai számára. Svájci támogatással létrejön a Casa Helvetica vendégház a református egyház gondozásában.

1994 • Márciusban *Diáklárma* címmel (a *Haladjunk* helyett) a Kollégium diákjai iskolaújságot indítanak Nagy Enikő és Székely Enikő szerkesztésével. Az újság sajnos rendszertelenül jelenik meg, nem sikerült a folytonosságot biztosítani.

1995 • Testvérvárosi kapcsolat alakul Nagyenyed és Gyomaendrőd, illetve Dingelstadt között.

Dr. Csávossy György és Papp László római katolikus plébános megszervezi az Erdélyi Történelmi Családok Alapítványát, enyedi székhellyel. Ez az alapítvány azokat a családokat tömöríti magába, amelyeket a kommunizmus évei alatt meghurcoltak, kényszerlakhelyre köteleztek azzal a bizonyos DO (domiciliu obligatoriu – kényszerlakhely) megbélyegzéssel, ami azt jelentette, hogy viselőjének minden héten jelentkeznie kellett a rendőrségen ellenőrzés céljából.

1996 • *Enyedi Hírlap* címmel az RMDSZ kiadásában Fehér megyei tájékoztató hetilap indul. A főszerkesztő Nagy Enikő, a szerkesztők Balogh István, Deák Alpár, Domokos Gyöngyi, Domokos Ida, Mezei Sándor. Érdeklődés és anyagi támogatás híján, és személyes ellentétek fellobbanása miatt, sajnos, a lap még az év szeptemberében megszűnik.

1998 • A kollégium főiskolai státust kap. Főiskolai színvonalon történik a tanítóképzés, idegen nyelv mellékszakkal.

A katolikus templom udvarán felavatták a kommunizmus áldozatainak emlékművét.

Enyed legnagyobb ipari vállalata, az IMA csődbe jut. A vállalat vasipari termékeket gyártott még exportra is. A vasipar országszerte nehéz helyzetbe kerül, a gyár elveszti piacait. Csaknem 7000 munkásából 5000 lesz munkanélküli. A gyár területén alakult 3 magáncég csak körülbelül 2000 munkást tudott alkalmazni.

Feltűnően sok az eladó tömbházlakás Enyeden.

A századfordulóra Enyed területén 500-ra tehető a bejegyzett magánvállalkozások száma, főleg kereskedelemmel foglalkoznak, de vannak karbantartó, asztalos, építkezési, kertészeti gyümölcsstermesztési és borászati vállalkozások is. A gazdaság átrendeződése megindult, az élet utat tör magának.

Ahonnán a híreket vettük...

Enyedi sajtótermékek

Hantz Lám Irén

A polgári fejlődés és gazdasági fellendülés szükségletté teszik a sajtót. Az enyedi társadalom az 1880-as évekre éri el azt a fejlődési fokot, hogy igénye legyen saját sajtótermékre. 1882. január 1-jén jelenik meg a *Közérdek* – vegyes tartalmú hetilap első száma. A felelős szerkesztő Dr. Boros Gábor, a kiadótulajdonos Dr. Pollák Mór, a szerkesztőség és kiadóhivatal a Várszög utcában van.

A szerkesztőség beköszöntő cikkéből idézünk:

„Midön e lap szerkesztésére és kiadására vállalkoztunk, az a cél lebegett szemünk előtt, hogy megyénk és városai számára teremtsünk egy olyan közeget, mely kapocsul szolgáljon ... az erdélyi társadalom, a magyar nemzet s az egész világ között.

... az erdélyi társadalom, a magyar nemzet s az egész világ között.

E szempontból lapunk fel fogja ölelni a társadalmi élet minden fontosabb mozzanatát, különös figyelmet fordít a gazdaság, ipar, keskedelem jelenlegi helyzetére s legújabb törekvéseire. Fel fogja tüntetni közigazgatásunkat s kiterjed annak napi kérdéseire, közölni fog rövid, de tartalmas tárcacikkeket, beszélyeket, életképeket, rajzokat, jelesebb költeményeket eredetiben és fordításban. Koronként tájékoztatást nyújt a különböző tudományok és művészetek állásáról, fejlődéséről, közöl véleményeket vidékről, a fővárosból, s nevezetesebb alkalmakkor külföldről; adni fog végre vegyes híreket, szóval arra törekszünk, hogy a hasznos és élvezetes egyesítése folytán lapunk minél szélesebb körben pótoljon szükségét, váljék nélkülözhetetlenné.”

A *Közérdek* utolsó száma 1918. november 21-én jelent meg. Az 1918. december 1-i román hatalomátvétel után a lap megszűnik.

Két évig maradt az enyedi és Enyed környéki magyarság magyar sajtótermék nélkül. 1921-re sikerült összehozni az *Enyedi Újság* kiadásához szükséges feltételeket. Sajnos a kolozsvári Egyetemi Könyvtár gyűjtemé-

nyéből hiányzik az *Enyedi Újság* első száma, a harmadik évfolyam első számából idézhetjük csak a szerkesztőség felhívását:

„Az *Enyedi Újság* olvasóihoz!

Harmadik évfolyamba lépett a rendkívül mostoha viszonyok között egy-két ember ön-

feláldozó kezdeményezésére megindult *Enyedi Újság*, hűséges krónikásként Nagyenyed város és környéke eseményeinek. Röstelljük ide írni, de ma is jóformán néhány közéleti férfit önzetlen áldozatoktól se visszariadó munkássága tartja életben, na meg olvasótáborra és lelkes előfizetői.

A munkát csak úgy bírjuk tovább, ha közönségünk még fokozottabb támogatásban részesít. Kérjük is ezt mindenkitől, valamint azt is, hogy szerezzenek még több hívet magyar eszményeinknek, előfizetőket.”

1931-től az *Enyedi Újság* fejléccet változtat és *Enyedi Hírlap* néven jelenik meg. Az újság szerkesztésében, tartalmában, célkitűzéseiben nem tér el előd-

jétől. A háború utolsó két évében már nem jelenik meg. A háború utáni gazdasági és politikai helyzet nem teszi lehetővé Enyed számára egy magyar nyelvű lap kiadását. A vidék híreiről Romániai vonatkozásban 1935-től a Bukarestben megjelenő *Előre* tudósít.

Az *Erdélyi Gazda* 1871-től jelenik meg kolozsvári szerkesztéssel, mint az Erdélyi Gazdasági Egyesület lapja. Az Egyesületet 1844-ben Teleki Domokos alapította. Célja a mezőgazdasági haladást népnevelő munkával elősegíteni.

1936-tól az Enyeden élő dr. Szász Pál lesz az elnöke, aki a szervezetet kiterjesztette és súlypontját a kisgazdák érdekvédelmére irányította.

1940-től az *Erdélyi Gazdát* két helyen szerkesztik és adják ki, Kolozsváron és Enyeden, a bécsi döntés révén Dél-Erdélyben maradt magyar falusi lakosság részére. Négy évig működik az enyedi szerkesztőség (1940–1944). A lap felelős szerkesztői Teleki Ádám, majd Nagy Endre, szerkesztője a négy év alatt Kacsó Sándor.

Enyed szellemi társadalmi életében igen jelentős szerepet kap a lap különösen 1942–44 között, amikor az *Enyedi Hírlap* már nem jelenhetett meg. A lap nem csak gazdasági jellegű szócikket közöl, hanem *Szellemi életünk* című része céltudatosan népszerűsítette a magyar klasszikus és népi irodalmat.

1944-gyel az enyedi központú *Erdélyi Gazda* megszűnik, a kolozsvári szerkesztésű utolsó száma 1945. április 20-án lát napvilágot.

A *Szövetség* – felelős szerkesztője Dr. Szent Iványi Árpád – a Hangya szövetkezetek hivatalos lapja, amelynek szerkesztősége és kiadóhivatala Nagyenyeden volt.

A Hangya szövetkezeti mozgalmat gróf Károlyi Sándor indította 1898-ban Budapesten. Az első világháború és Trianon után 1920-ban önálló erdélyi Hangya-fiók létesült Nagyenyed központtal. Az erdélyi Hangya szövetkezet vezetője Rohay László.

1925-től *Szövetkezés* címmel lapot indítanak, amelyet Enyeden szerkesztenek. A *Szövetkezés* első száma 1925. július 5-én, a szövetkezeti mozgalom világnapján jelenik meg.

Idézzünk a beköszöntő cikkből:

„Elindulunk...

Az anyaországtól, így az anyaszövetkezeti központtól történt elválásunk óta új országunkban a szövetkezeti eszmének nem volt megfelelő szerve, hogy megnyilatkozhassék. Ez az oka, hogy erdélyi népünk lelkében az öntudatos szövetkezeti eszme nincs kifejlődve.

...Érezzük, hogy a szövetkezésre, erőink egyesítésére közgazdasági életünk e válságos esztendeiben inkább van szükség, mint valaha. Érezzük, hogy szövetkezve, mindnyájan egymásért kell keressük a válságból kivezető utat, az élet különböző megnyilvánulásaiban széthúzó erők egyesítését. Ennek az egyesítésnek alapja csakis gazdasági lehet, de nem öncélú, hanem az összesség érdekeit szolgáló – szövetkezeti... Meggyőződésünk, hogy a szövetkezetnek a kigazda közönség gazdasági és társadalmi életé-

nek központjává kell lenniök... Hogy kialakulhasson ez az egészséges irányú fejlődés, bele kell dolgoznunk magunkat a szövetkezeti gondolkodásba, a szövetkezeti szellembe, bele kell kapcsolódjunk a szövetkezeti életbe.

Ismernünk kell országunk szövetkezeti életét, a különböző szövetkezeti típusok szervezetét, munkáját, eredményeit... Mindezt az ismeretet próbálja nyújtani olvasóinak a »Szövetkezés«.

A lap 37 munkatársából 11 enyedi, úgymint: Dr. Asztalos Kálmán, Böhm Sándor, Dezső Miklós, dr. Füzi Sándor, dr. Garda Kálman, Dr. Harmath János, dr. Inczédi Joksmann Ödön, dr. Kovács Dezső, Nagy Domokos, Rohay László, dr. Toókos Géza.

„Öt év után a Romániához csatolt területen lévő Hangya szövetkezetek központja önálló szövetkezeti lap kiadását határozta el.

...Mi a munkájuk után élő kisgazdáknak és így a szegényebb embereknek akarunk kereskedői lenni, boltokat állítva és fenntartva mindenütt, hol erre szükség van... Mi tiszta és becsületes, mindenre kiterjedő áruellátást akarunk szövetkezeti alapon, a nyereség visszatérítésével. Ez különböztet meg a nem-szövetkezeti kereskedéstől.

Dr. Garda Kálmán

A Hangya központ igazgató alelnöke.”

A Szövetkezést 1945-től Kolozsváron szerkesztik, utolsó száma 1948-ban jelenik meg.

Az 1918-as hatalomátvétel után Enyeden szerveződésnek indul a román kulturális élet. 1923. december 1-jén jelent meg a Zorile (Hajnal) első román nyelvű hetilap Enyeden. Szerkesztője Ovidiu Hulea tanár.

Az újság vezércikke: Ori de câte ori (Akárhányszor) „Akárhányszor a magasba emelkedik egy új zászló, annak jelszava is van. ... Mi is megkíséreltünk

egy jelszót írni szerény lapjainkra, amelyekkel a tisztelt közönség elé lépünk. Jelszavunk rövid: »Mindent a kultúráért!« (O. Hulea)

A lap egy 1924. február 17. számában a fasizmusról jelenik meg egy magyarázó cikk, szintén O. Hulea tollából.

„A fasizmust úgy határozzák meg nálunk, hogy az utánzás szükségletéből született mozgalom. Úgy tűnik, hogy ez a vélemény elhamarkodott. Igényelünk és várunk egy, a társadalom megújulását célzó mozgalmat. Sokan szenvednek nálunk is a spekulációk atmoszférájától, amelyet többség-

ben az idegenek művelnek, akik rövidesen aggasztóan nagy számarányba kerülnek. A háború iskoláját kijárt egyének nálunk is hajlanak az erőszak felé. A becsület szerény oltárát nálunk is ledöntötte a háború. A megújulás nem jöhet csak egy társadalom által kezdeményezett mozgalom által, mivel a politikai rendszerek erre képtelenek.

A fasizmus jelentősége abban áll, hogy elsőnek fogalmazta meg azt a felhívást, hogy mi, a társadalom kell megvalósítsuk a rég várt nemzeti megújulást.”

Az újság viszonylag kevés közérdekű hirdetést közöl, reklámai között magyar cégek is hirdetik magukat, de rövidebb írásoknak is helyet ad. A kiadvány 4 oldalon jelent meg.

A lap fenntartását az akkor még kis számú enyedi románság (kb. 2000 lakos) nem bírta el és az újság három év után megszűnik.

1937-ben újból megpróbálkozik az enyedi románság egy hetilap, az *Aiudul* beindításával. A főszerkesztő Octavian Lupeanu. A

lap első száma 1937. február 11-én jelent meg. *Cuvânt introductiv* (Bevezető szó) című vezércikkében a szerkesztő a következőket írja: *“Nem kértelkedünk abban, hogy szükséges és időszerű egy román hetilap megjelenése ebben a városban, ahol a többségiek idegenek, akiknek megvan a saját lapjuk, amelynek hasábjairól állhatatos szorgalommal ócsárolják a mi román rendszerünket és semmibe veszik a mai rendszer igyekezetét a kultúra és a haladás irányába.*

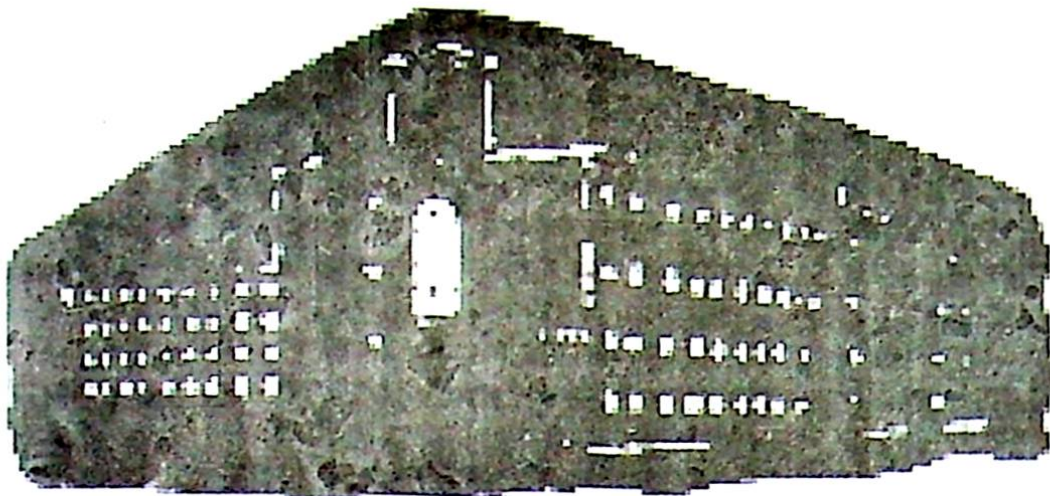
...Óvakodni fogunk a vallásos meggyőződés körüli vitáktól...

...Nem fogunk helyet adni sorainkban aljas vádaskodásoknak...

...Hasznosak akarunk lenni közösségünknek. A mi célunk a jó és a szép, a kultúra és a haladás! Isten minket úgy segítse!”

1937. február 18-án az Enyedi Román Iparosszövetségről cikkezik a lap.

„A szövetség a román iparosok kulturális, erkölcsi és anyagi támogatását tűzte ki célul. Ez a nemes célkitűzés megérdemli, hogy ebben az idegen fészekben minden jóérezsű ember támogatását elnyerje. A magyarok egy erős szervezetbe tömörülnek, külön épülettel rendelkeznek, termekkel, gazdag könyvtárral. Igaz, hogy sokkal régebben alakultak és abban az időben, amikor ők uralkodtak, sokkal gazdagabb lehetőségekkel

Fegyház

Dóczyné Berde Amál

rendelkeztek. Mindenkor irigylésre méltó buzgalommal támogatta őket egész fajuk.

Most az idők fordultával rajtunk a sor, románokon, hogy ugyanazzal a buzgalommal támogassuk a mi középosztályunk törekvéseit a kultúra s jólét irányába.”

A gazdasági élet románosítása – 1937. február 25.

„A gazdasági központok egyes ipari létesítményeinek államosítása nem hozta meg a remélt eredményt. A románosítást nem lehet megvalósítani a vezetőségbe léptetett egy-két politikai személyiség által, amíg a tőke és a technikai személyzet idegen kézben van. Ezért minden úton ki kell alakítani a nemzeti tőkét és fel kell készíteni egy román technikai és vezető személyzetet. Az állam segítséget kell nyújtson egy technikai és vezetős szerepre képes nemzeti elem kialakításában, amely megedződött az idegenek iskolájában és az élet harcában. Ezekkel kell helyettesíteni az idegen elemeket, akik a mi gazdaságunkban élnek és dőzsölnek.”

Az újság viszonylag kevés közérdekű közleménynek ad helyet, de közöl kisebb tárcákat, rövidebb lélegzetű cikkeket – terjedelme 4 oldal. 1937-től 1939-ig jelent meg.

1950-ben a Román Népköztársaság közigazgatási átszervezésével tartományok és rajonok lesznek az új adminisztratív egységek. Enyed rajonközponttá válik és a rajoni pártbizottság és néptanács *Înfrățirea* (Testvériség) címmel román nyelven lapot indít.

A lap első számát nem tudtuk megkapni. A kiadvány 9. száma 1956. november 3-án jelent meg. Első oldalon külön kiemelve közli a Szovjetunió

Kommunista Pártjának a román néphez intézett baráti üdvözlését a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 39. évfordulója alkalmából.

Szintén az első oldalon jelenik meg az *Újabb bizonyítéka pártunk és kormányunk gondoskodásának* című cikk, amelyben a cikkíró abbeli örömet fejezi ki, hogy emelkedett a gyermekpénz összege.

Más hírek a lapból: A román–szovjet barátsági hónap eseményei, A mezőgazdaság dolgozói boldogan adják le a kótát, A szűzföldek feltöréséről, riport a Szigethegység Mluha nevű tőzegláposának fűvel való beültetéséről. A külföld hírei közül Izraelnek egyiptomi agressziójáról olvashatunk. Az 1957. december 3-i számból megtudhatjuk, hogy a főszerkesztő, Ioan Moceanu találkozott a vidéki munkatársakkal, az 1. számú enyedi iskola versenyre hívta az 1. számú marosújvári iskolát. Még két kollektív gazdaság létesült. A falvak villamosításáról. A külföld hírei rovatban a dolgozó parasztság nehéz helyzetéről olvashatunk a kapitalista országokban.

A lap 3 évig tájékoztatja a rajon lakosságát. 1958-ban az újabb adminisztratív felosztás következtében a rajonok felszámolásával a lap is megszűnik.

Az elkövetkező több mint 40 évben se román, se magyar lap nem jelent meg Enyeden. A város lakossága a Gyulafehérváron kiadott román lapokból vagy a bukaresti központi magyar kiadványból, az *Előré*-ből olvashatott híreket.

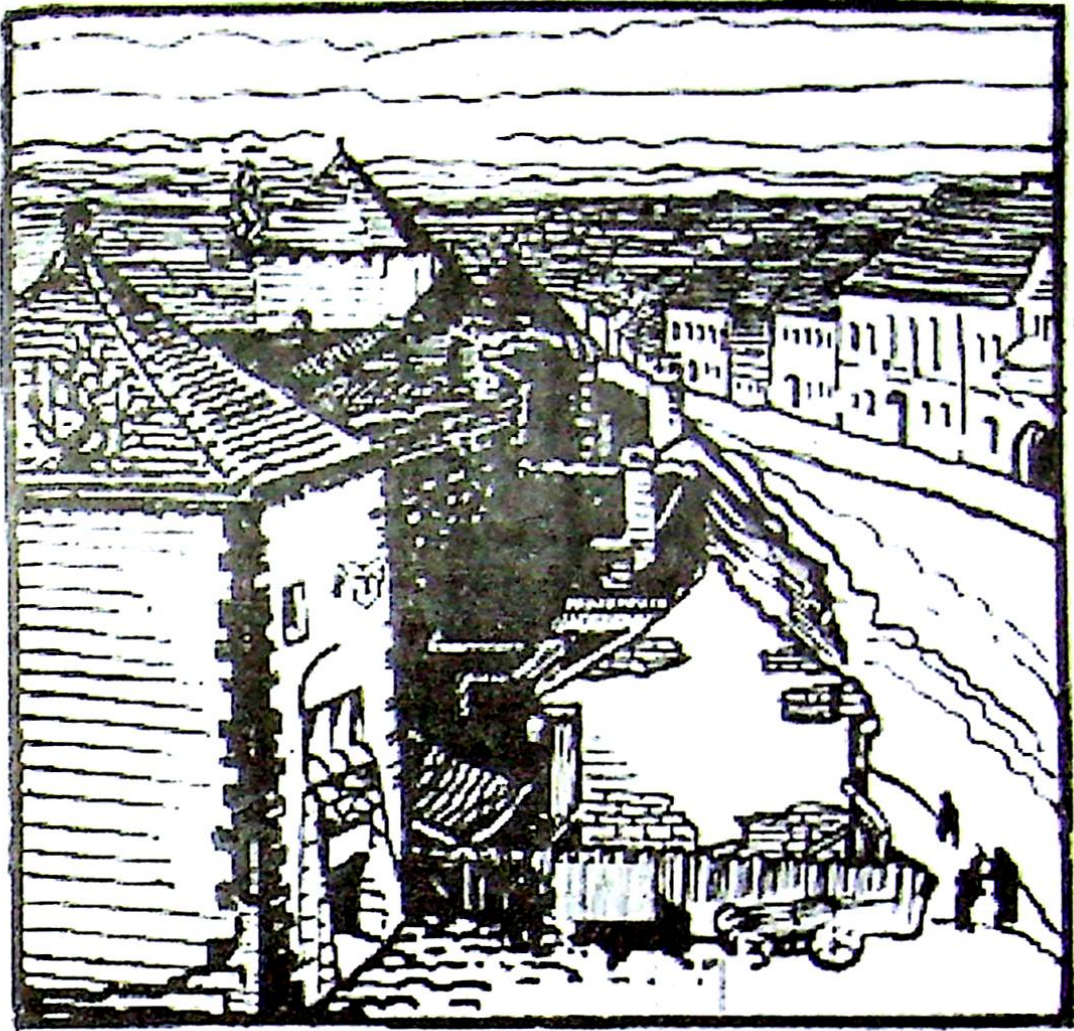
Nagyenyed

Áprily Lajos

Szalad, szalad az ideális gyorsvonat és Décsén túl már ott siklik a megduzzadt Maros agyagszínű tavaszi vizéhez közel. Hidacskán robogunk át: ez már az örményesi patak, ez már enyedi történelemről üzen: kuruc idők labanckergető diákjai ennek a kurta érnek a partja mellett tűzték le a diadalmas fűzfadorongokat. Már itt az erdős völgyoszoros, amelynek hadállásaiból Basta kicsalta Erdély sorsát eldöntő ravasz mozdulattal Mihály havasalföldi vajda seregét. Már itt futunk a drága kollégiumi szüretnek emlékére idézhető miriszlói szőlőhegy alatt. Balról ideint a honfoglalás kori sírokat rejtő gombási hegy a Magurával. És itt a síkon álltak régi enyedi majálisok kidöntött tanúi: a Holtmaros óriási tölgyfái. Jobbkéz felől a Bükkös erdős hosszú vonala fut vonattal versenyezve előre. Ahol az erdős éken túl gyümölcsösök felett hullámozva szalad és azután megtörik és kardárdás lejtőkkel és teraszokkal lehajlik a völgyre, ott áll – most még csak háttal fordulva felénk – a város szőlős és temetős öreg hegye: az Őrhegy. A kálvinista templom fényes toronygombbal bukkan ki alóla. És a bástyákkal kerített templom köré tömörülve, fő útereit, Gyulafehérvárnak, Torockónak, Felvincnek és Csombordnak szalasztva, erős idegekkel kötve bele magát Erdély életébe, a kora tavaszban ott lélekezik a város.

Egylovás, lassú fiáker ringat be a ritka népességű főutcán az állomástól a Kollégiumig és onnan a régi Kápolnadombig emelkedő Tanárok utcájába. Meg tudnád-e állni, hogy az újralátás első öröme és kézfogása után az enyhe napsütésben fel ne menj a tanári kertek mögött és szét ne nézz az Őrhegy szélben borzolt ormáról a hegyek felé és a vizekkel csillogó völgybe?

A nap már a remetei sziklák felé közeledik s a felhőszakadékokon át archaikusan ömlő, szélesedő alsóköllőkkel ereszkedik a földre. A régi kollégiumi erdőkből a felsőorbói részen a Bethlen-fa óriása kiemelkedik a fényességben. Ha fehérvári palotájából estefelé nyugatra nézett, ezt a lilába mélyülő pompás hegyvilágot, az erdélyi tündérkertnek ezt a zordon ékeségét éppen ilyennek látthatta Bethlen Gábor. Opitz Márton is, európai hírnű költőprofesszora Zalatnára és elmúlt római dicsőségre gondolva, ebben a felséges naplementi színjátékban gyönyörködhetett. Az Erdélyi-Érc-hegységnek ebben a Maros-völgyre néző szirtes oromsorában, a Kecskőkőben, a Csáklyában, a Remetei-sziklaszoros falaiban, a messzirelátó ko-

Főtéri rész a „felső 8”-ból nézve

Dóczyné Berde Amál rajza

pasz Pilis-tetőben és a Székelykőben, Jókai „holdszigetének” ebben a különös szépségű darabjában.

Városkép ez? Ez a havasok képe, de együtt él az enyedi ember életével. A Kollégium diákja reggel erre a képre tárja ki a felsősori ablakot, a Várszeg utca sétálóját ez a színeiben változó hatalmas külső keretezés állítja meg; a kiránduló Intregáld dúsan termő gyopáira és a Csáklyakő messzire illatozó nárciszaira gondol. Aki pedig fenn a temetőben régi kedvesek és súlyos nevű professzorok sírját keresi, az omladozó sírkövek betűiről a látóhatáron hegyekbe kristályosodott örökkévalóság felé fordítja a szemét.

Lenn az áldott termékenységű Maros-völgy s vele szemben, Torockó és az aranybányavidék irányában, a hegyeknek ez a hősi panorámája: ez az a keret, amelyben a sűrű múltú kisváros élete kialakult. Amerre nézel, sorsról és történelemtől vall a völgy. De sorsról vallanak a hegyek is. Amott a Csáklyakőn belül, a Pârâu Turculuiban valamikor Hóra és Kloska népe gyülekezett vészes havasikürt-jellel a völgyekbe zúdulásra. Jobbra pedig, a Székelykő mellől, azon a magas gerincen nyargalt le hajszás lovon a hidasi pór, akinek híradására a Maros túlsó partjáról megindult, a kemény januári jégen átkelt és a Szentkirály utcán át a gyanútlanul alvó városra tört Axentie tribun pusztító tábora.

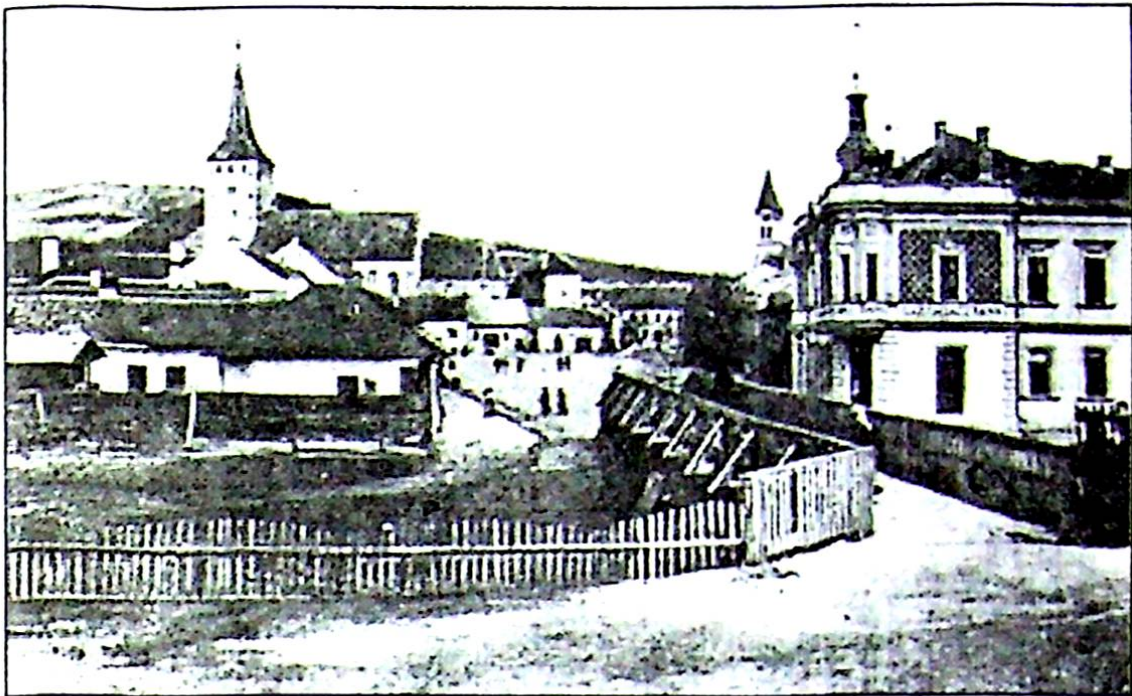
Ha Erdély a hagyományok földje, ez a kicsi város az erdélyi hagyomány sűrűség városa. A történelmi levegőnek ez a nagyobb sűrűsége, ez az erős múlt íz fogja meg azt, akit a sorsa lélek fogékony korában esztendőkre ideplántált. Aki múltat és lélektörténetet egy szűk keret egységébe foglalva nagyon erősen akar élni, telepedjék meg Enyeden.

Tizenhét esztendeig laktam ebben a dús hagyományú és dús gyümölcsstermesű kisvárosban, a legszebb jonatán- és pónyikalmák és a legpompásabb szőlők és borok istenáldotta földjén. Ezer és ezer gyermeki szemem át nézve a világot, felfokozott örömmel éltem át a barackvirágszagú őrhegyi tavaszokat és a kollégiumi erdők, meg a Szabaderdő városig világító őszeit. Éltem az enyedi jelent és könyvtári kötetek, iskolai gyűjtemények és kirándulókedvű geológus- és történelemprofesszorok társaságában átéltem az enyedi múltat.

Tudtam, hol van a kollégiumi erdő alsó őrházánál a régi tengerhatár. Herepei professzor úr régi kövesedésgyűjteménye mitologikus őstörténeti korokba világított. Szkíták és dákok után római élet volt itt, – a rómaiak városát Bruclának hívták.

A magyar honfoglalás után jó 300 esztendővel szász települők jöttek, a város templomépítkezés, a Varcagás utca (Schwarzegasse), a Frankut gyümölcsös határrész neve (Frauengut) és mások, akár csak a kolozsvári Házsongárd, a német település emlékei. A régi erdélyi Strassburg emlékét (ez volt a város német neve) már csak oklevelekben találja meg a kutató. A XVI. század előretörő kálvinizmusa, mint a Kolozsvárét is, eldöntötte a város teljesen magyar irányú fejlődését.

A középponti, irányító Maros menti élet, a történelmi fősodra nem itt ás magának medret, hanem innen egy napi járőföldre, a fejedelmi Gyulafehérvárt, a püspökség és a káptalan közelében. De az enyedi öbölben is ott lüktetnek az erdélyi sors – sokszor halálos ölelésű – hullámai.

Nagyenyed régi főtere

Korabeli képeslap

Enyed történelmi sorsa több felvonású vér- és koromszagú tragédia. De a tragikus vonal mellé, mely a XVII. századtól fogva mélyül, felvonul és végzetes megszakadások ellenére is egyre magasodik a város szellemi életének ritka nemességű hőskölteménye. Várost mondtam, de mondhattam volna kollégiumot is.

Amikor Bethlen Gábor a gyulafehérvári iskola megalapítása után hét esztendővel meghalt, nem sejtette, hogy 33 évvel később Enyed fogja folytatni azt a munkát, melyet a fejedelmi lélek az erdélyi művelődés megépítésére – több intuitív bölcsességgel és jövőbelátással, mint iskolás tanultsággal – megálmodott.

1658-ban, a török-tatár fergetegben Enyeddel együtt Bethlen fehérvári sírja elpusztul. Élete dédelgetett művét, legnagyobb szellemi alkotását: az Iskolát előbb a csendes Enyedre telepíti át Apafi Mihály. Ettől kezdve a város története egy a Kollégium történetével. A város vére ráfreccsen a Kollégiumra és a Kollégium dicsősége besugarazza a várost.

Városképet kellene adnom s minél többet foglalkozom vele, annál jobban érzem, mennyire a tanári szállás és a Kollégium ablakaiból láttam ezt az életet. De bizonyos vagyok benne, hogy ez a szemlélet sem egyedül az enyém. Fényesebb korok professzoraiban, kollégiumi és vármegyei

nagyságok kortársaiban sokkal fokozottabban és önérzetesebben élhetett és érvényesülhetett.

Nem tudom, volt-e még fejedelmi fundációja a világnak, amelynek fizikai bőségéből háromszáz esztendőn keresztül annyi erkölcsi és művelődési áldás fakadt, mint a Bethlen Kollégiumból. Háromszék havasáig ellátszott ez a székely fiúkat hívogató magas kollégiumi homlok és a szellem messzire futó finom idegszálain a nyugat büszke protestáns fényforrásaival tartott magátermékenyítő érintkezést. Volt szolgadiákja és grófi sarjadékja; a szegény Kőrösi Csoma Sándor és a történelmi fényességű nevet viselő Kemény Zsigmond báró között a diákoknak mennyi ezere nőtt fel ebben a fejedelmi és mégis demokratikus levegőben.

Egész Erdélyországra és a tőle elszakadókon át Erdélyen túlra is kisugárzott a százados csodatevés ereje, amely a szántók, a kaszálók, a szőlők és a hegyeket borító erdők termését megújításokra kész szellemmé tudta értékesíteni. A szegényen és szűkölködésben nevelkedett Bethlen Gábor legfejedelmibb cselekedete volt ez az alapítás. Magvető mozdulatának ehhez a nagyszerűségéhez az a megragadó tette is hozzátartozik, amellyel – kicsi Erdélyben, a harmincéves háború szellemtapodó korában – elrendelte, hogy a főiskola teológiáját végzettek a szellem jogán nemesi rangra emelkedjenek és ezt a nemességet utódaik is megtartsák.

Az első nagy korszak alakjai, Alstedius és Bisterfeld, Piscator és a kolozsvári sorsába száműzött Apáczai Csere János még nem tartoznak ennek a városnak a képéhez. De „holtig nagy haszonnal tanító” professzorok sorában hadd sétáltatom meg a bástyák körül a piactéren Csernátoni Pált és Dézsi Mártont, új filozófiai és teológiai eszmék kemény vitákba szálló bajnokait. És hadd állítsam meg a sort tudós Pápai Páriz Ferencnél abban a pillanatban, amikor 1704 virágvasárnapján sírva hajtja le nagyfürtű professzor-fejét Rabutin és csatlakozó csöcselékének szellemirtása, a felperszelt és romba zúzott Kollégium felett. A brit fülelő ható fájdalmas kiáltásával ő lesz – angol pénzen – az iskola második fundátora. A virágvasárnapi pusztulás gyászát és a városért elesett diákok dicsőségét a Kollégium múzeumában feliratos emlékkő őrzi. Spártai férfiasságú hang hirdeti rajta, hogy fiai a vérhullatás legmagásabb törvényének engedelmeskedtek: *Supremae legis subscriptes*.

És a megújult életű században ott botanizál tavaszi hegyek alján Benkő Ferenc, a jénai természettudományi társaság tagja, az első magyar múzeum megalapítója. Nagyálmú diákok járják megtermékenyült lélekkel a várost és ülnek feszülten a nagy auditóriumban: Báróczy Sándor, Naláczy József és Barcsay Ábrahám. Néhány esztendő még és a bécsi test-

őrségből küldözgetik újhangú leveleiket a honi magyar íróknak. Ott hallgatja Hegedüs tanár úr régi történelemért lelkesedő előadásait a lázas szemű székely fiú, aki ha felmegy a hegyoromra, messzenéz. Esztendőök múlva visszatér ide és innen vág neki szíjas akarattal a leghősiesebb elszántságú magyar útnak Kőrösi Csoma Sándor. A Burgnak nevezett mágnás kúriából halavány fiatalember jár fel az iskolával szemközt emelkedő professzori házba és arról beszél, amit Köteles tanár úr filozófiai órái érleltek meg benne. Kant keményen csengő neve tér vissza a beszélgetésben és különös magyar szavak az anyanyelven tanított bölcselet prelectióiból. Ez a diák: báró Kemény Zsigmond, a tanár pedig, az ifjúság bálványozott mestere, a XIX. század eleji kicsi város díszje és szellemi fejedelme: Szász Károly, a legidősebb. A csombordi hídon át Bolyai Farkas is ideérkezett falusi szekeren kollégiumi studiumokra és tűzeszével bámulatba ejti tanítóit. Barabás Miklós a Kollégium ostromában ejti tanítóit. Barabás Miklós a kollégiumi coetusban még quodlib-et rajzol, de lesz idő, hogy sok más híres alkotása mellett a nagy fejedelem képét fogja megfesteni. Jancsó Pál itt szövögeti a magyar színészet első álmait.

A század közepéig emelkedő kor nagyjait, akik a Kollégiumnak és városának lélek- és eszmetartalmat adtak, ez a sűrű írás nem is akarhatja hiánytalanul felsorolni. De Zeyk Miklós és Mihályi Károly professzorok neve mégsem maradjon megemlítetlenül.

A fejedelmi kertre ismét jégverés érkezik. 1849. január 8-án leégett utcákkal, feldúlt Kollégiumával és közel 1000 vértanújával hozza meg a város, a múzsák álmodó és nagyratörő városa, az erdélyi sors legvéresebb áldozatát. A kollégiumi könyvtár megmenekült 300 kötetéből az egyik ma is ennek az iszonyatnak a kormától fekete. És hadd boruljon le a tisztelet a két kemény professzor: Vajna Antal és Incze Dániel emléke előtt, akik a lidércnyomásos csendesség után újra megkezdték az üszkös falak között az élet toborzását.

Erős segítő kezek nyúlnak ki a legvéresebb sorsú iskola újraépítésére. Nézd itt a nagykönyvtárban azt a gyönyörű két szekrényt azzal a pompás óklasszikus könyvgyűjteménnyel. Gróf Mikó Imre ajándéka ez a kis téka, az a dédelgetett kincs, melyet fiának oda nem ajándékozhatott.

A szabadságharcot követő sötétség korának fojtott magyar életén túl újra emelkedik a vonal. A 90-es évek elején már belső vihar rázza a lelkeket: nagy hullámművészi harc a teológia Enyeden maradásáért. A kolozsvári párt győz és a kisvárosnak le kell mondania a főiskolai tekintély – a régi bethleni nemesítő hagyomány – jelentőségéről. De Erdély refomátus tanítóit még mindig ez az iskola neveli. Kettős intézetével lép át a Kollégium a

XX. század küszöbén. Ott él tanáraival és tanulóival a századelőt jellemző politikai gyanútlanóságban. A nemzetiségi kérdés óriási árnyékát még a várfalba illesztett vértanútábla tövében is csak kevesen veszik észre.

Feljegyezték, hogy 1849. január 8-a előtt – a táblának ez a dátum az egyetlen, de minden görög epigrammánál súlyosabb tartalmú felirata – külföldről érkezett fizikai műszerek várták a Kollégium udvarán a kicsomagolást. Az emelkedő szellem áldozatos újabb mozdulattal készült magasabb területek meghódítására. Jött az irtózatossá váló éjjeli megrohanás és a szellem emelkedő szárnya behelyezte a kiomló embervérbe.

1914-ben lelkes fiatal tanári gárda sorakozott fel az idősebb mellett, telve az új idők nevelői lendületével. Komoly tervezgetésekben hullatták egymás lelkébe a Kollégium jövőjének magjait és új magyar távlatokat látó reménykedésekkel készültek a nagyszerűnek érzett feladat megvalósítására. Jött 1914 augusztusa és jött 1918 és a kivirágzott terveket letarolta.

A magyar Enyed utolsó képei pedig így élnek az emlékezetemben: November volt és a város sorsa ismét végzetesen egy lett a Kollégiuméval. A hegyekről nyugtalanító hírek érkeztek, a történelem szelében inogott az emberi élet és mintha ismét vér- és koromszag terjedezt volna a levegőben.

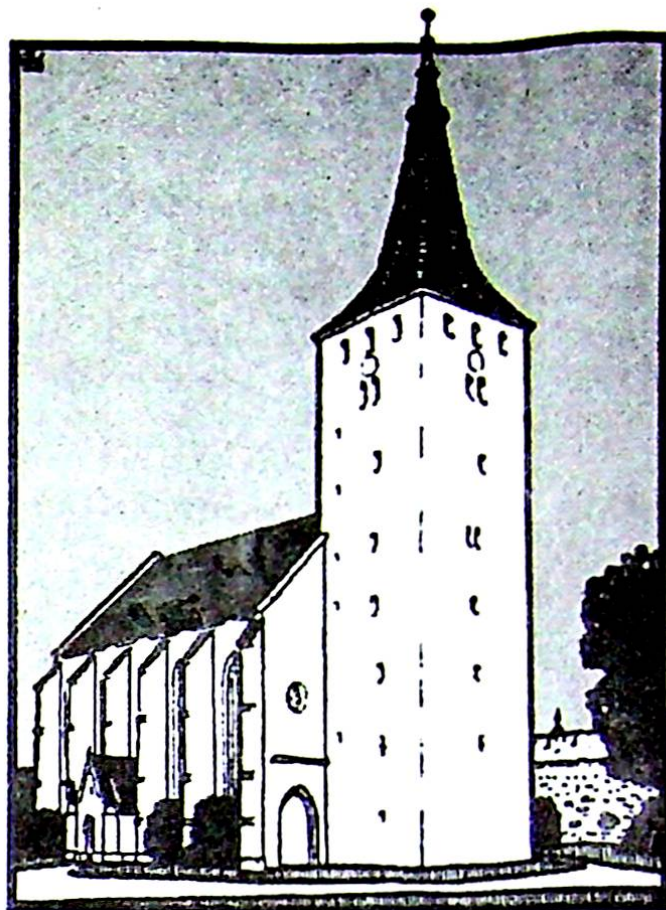
Lázás órákon át ott ültünk a vármegyeháza tanácsstermében és bíróztunk az idők morzsoló kerekének a lendületével. November volt és mégsem ültünk a katedrán, mert nem volt tanítás a Kollégiumban.

Szemben velem abban a teremben egy kép függött, nagy történelmi festmény, amely az egész falat elfoglalta: Munkácsvár átadása. Kurucok véres fejével állnak a szomorúan dacos Zrinyi Ilona körül, két gyermeke riadva húzódik melléje. A háttérben a kitárt kapun át diadalmas kürtöléssel és kibontott zászlókkal nyargal fel a várba a császári sereg.

A hosszú vármegyei asztal mellett a polgári lakosság védelméről és a havas lecsendesítéséről folyt a nyugtalan tanácskozás. Az a kép pedig napokon keresztül szembenézett velem. Az erő és a kezdeményezés egyre jobban átsiklott gyengülő enyedi magyar kezünkből a velünk szemben ülő gyulafehérvári urak kezébe.

És a kép rendre megtelt a felleges idők súlyos szimbólumával. Munkácsvár átadása. Egy reggel a történelmi nyugtalanságnak egy nagyobb hulláma öntötte el a várost. Azon a napon a néptömeg a tanácssterem kétszárnyú ajtaján át beömlött a terembe. A remetei jegyző, aki a havasiak golyózáporos dühe előtt darócruhába öltözve csak nagy nehezen tudott feleségével és egy olasz hadifoglyával az erdőkön át a városba menekülni, paraszti öltözetében ott állt az össze-vissza tömeg előtt és a támadó hava-

siak ellen emelt vádjával a tanács elé lépett. A fiatal olasz, akire úgy mutatott rá, mint megmentőjére az ádáz önvédelmi harcban, kopott katonaruhájában most véletlenül odaállt a festmény erős színei elé. A feje át volt kötve és a fehér kötésen át széles foltban szivárgott a vér. A feje úgy volt átkötve, mint a kurucoké. De Amicis, a Szív költője, nem látta ezt az egészen fiatal hősi alakot, de én a lelkembe véstem. Mert éreztem rajta, hogy olyan pillanatban találkoztam vele, mikor a véres és szomorú jelen belevitte vonásait a véres és szomorú múltba.

REF. TEMPLOM · NAGYENYED

Debreceni László

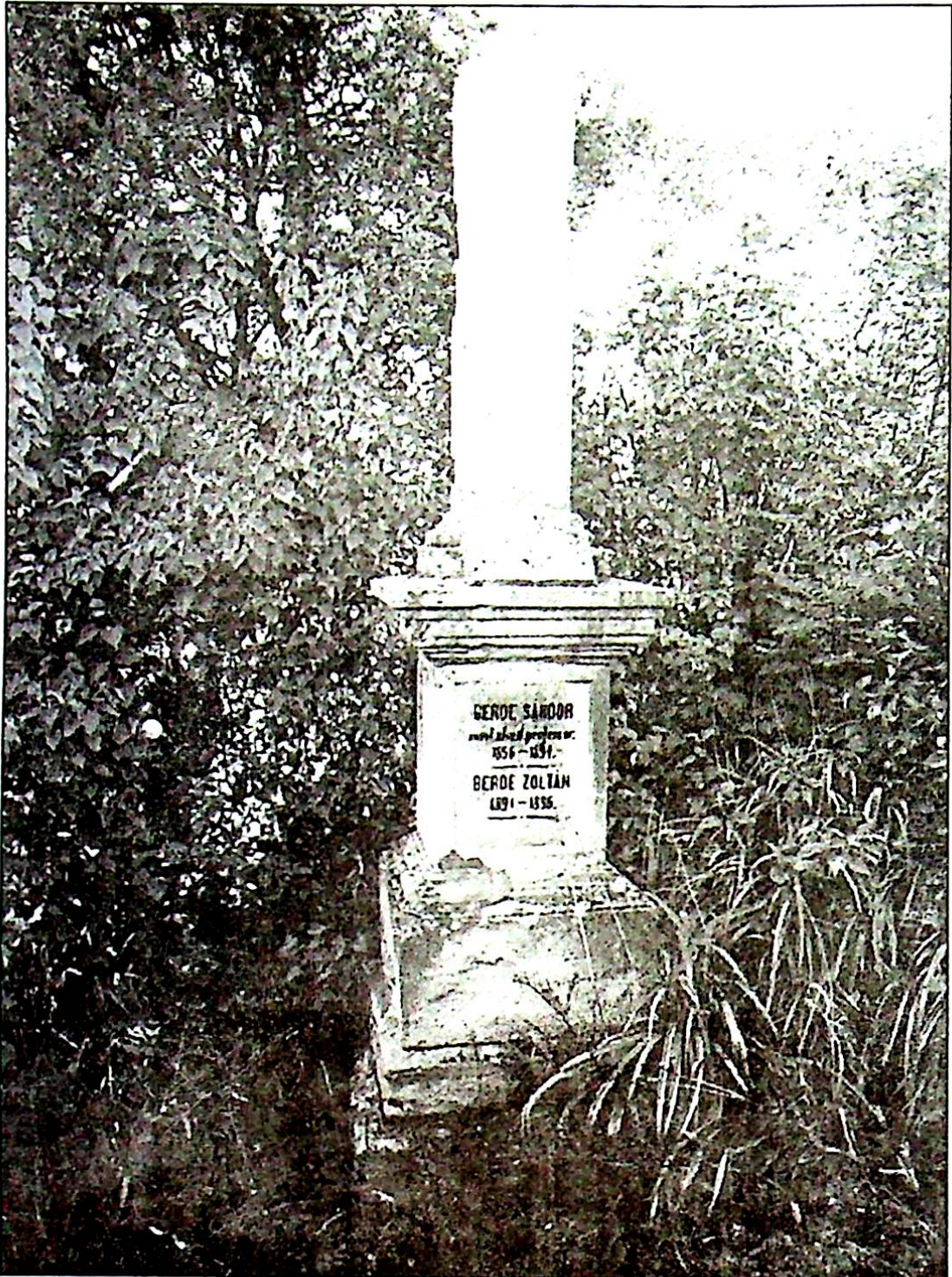
Azután katonaság jött. Aznap este a Kollégium előtt a nedves sötétben belebotlottunk a háromszínű lobogóba. Tegnap még ott hirdette a múltat, azt a fejedelmet is, a magas Kollégium homlokzatán. Sáros volt és ázott, amikor felemeltük.

Azután jött a csend. Csak akkor nem volt csend, amikor a bevonult katonaság heves ritmusú, magas síphangú trombitaszava járta a várost.

És azóta – most már húsz esztendeje – a város és a Kollégium, a háború előtti évtizedek fejedelmi eredetű bősége és báránnyelű történelmi optimizmusa után, keresi életét az új erdélyi sorsban.

A fejedelem is árva volt és megedződött, megnőtt és felemelkedett az árvaságban.

Protestáns Szemle, 1939, 7. szám.

A Berde család sírhelye

Saszet Enikő fotója

Enyedi emlék

Áprily Lajos szomszédunknak

Berde Mária

Állott már a hazám oly fentre tetézten,
Hogy a felhőn hidló szivárványt lenéztem.
Láttam már a tengert, hol kékebb a mennynél,
Kép előtt rebegtem: soha szebbet ennél!
Hallottam muzsikát, hogy azt hittem: égből,
Sok könnyem fakadt már szép gyönyörűségből.

De a mandulafát, amikor magában
Áll az Őrhegy-aljban, halavány ruhában –
De a szellőt, mely a temetőhegyekben
Gyantaport lehelt fel borostyánrügyekben –
De a nótát, amit madármódra, nyersen
Szőlőmetsző lányok búgnak ezer versen –
De a tavaszidőt, ahogy ott kinyilik:
Mindenüvé vittem – elviszem a sírig.

Séta bölcsőhelyem körül

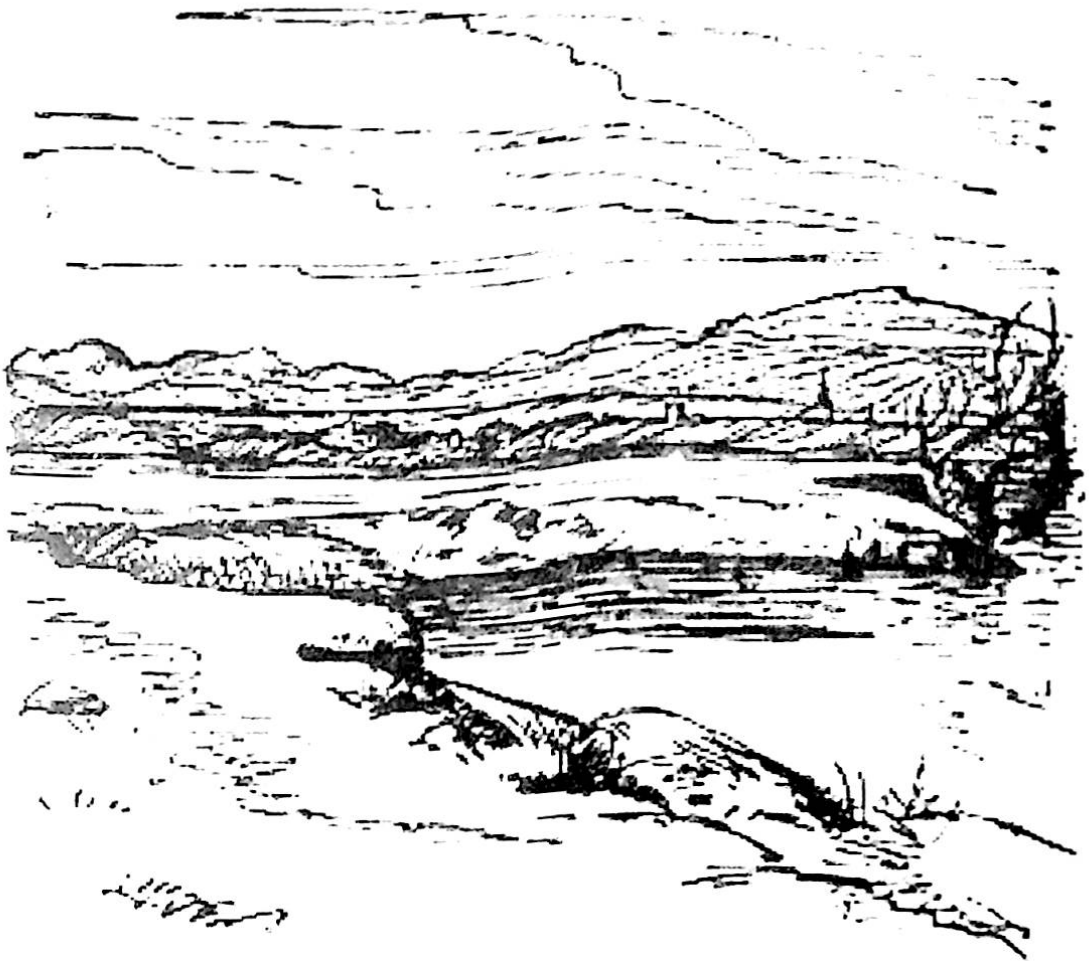
Makkai Sándor

Nagy, lassú méltósággal kanyargó szőke folyam völgyében robog a vonat. Balra táblaegyenes mezők nyúlnak a folyóig, melynek túlsópartjára meredeken esnek le ritkás erdőkkel borított, itt-ott meg egészen kopár, agyagvörös hegyek. A mezőkön dúsan hullámszik a kalász s csillog a napfényben a kukoricatáblák levélzete. Jobbról, egészen a vasút mellett, a Bükkös sűrű lombtengerével borított hosszú dombosor szalad visszafelé a vonatoknak. Felette, a távol páráiban, jó messziről az Érchegység fenséges gerince és csúcsai néznek örök farkasszemet a Szebeni-havasokkal. Most a Maros egészen a töltés alá kanyarodik, szemközt mutatja szélesen aranyló szőkeségét, hosszú tutajosor lebeg a hátán, a vezértutajon kis sátor van kifeszítve, tűz ég előtte s ebédet főz rajta egy szál lobogó ingben a tutajosgazda asszonya. A vonat hirtelen hatalmas tölgyerdőbe rohan be, százados faóriások közé, melyek közt mélyen árnyékolt tisztások hűsölnek a Holtmaros temetői csöndjében. Aztán újra kitárul a völgy, most már szélesebben, az erdős dombosor jobbról, a Maros és parti hegyei balról messzire távolodnak s a síkot a vasút és az országút kettős szalagja közepén szeli át. A gyümölcsfákkal szegett úton itt-ott nagy ekhós szekerek döcögnek csengős lovakkal. Parasztok tátott szájjal, ostoba szemekkel bámulnak az ezerszer látott vonat után.

Most a jobboldali lankákon gyümölcsöskertek tűnnek elő s szaladnak föl egy szőlőkkel beültetett sárga hegy oldalán, melynek lábánál, dúskertek közül két torony, egy nagy épület széles fedélzete és háztetői tömege bontakozik elő. A vonat kattogva vágódik át a váltón, átszalad egy kis patak vashídján, liheg, remeg, nagyot fúj és megáll: Nagyenyed.

Kicsi állomás, négy sín párral. Mellette hosszú, magas jegenyesor mered az égnek. Az épület mögött a „Két hattyú” szálloda bárkája, az „omnibusz” áll s néhány „bérkocsinak” tisztelt alkotmány, melynek alapszínét a tavalyi sár adja meg. Lónak tartott sovány, girhes macskák vannak mindenfelé kötéllel és szíjmaradványokkal hozzájuk kötözve. Egymásnak vetett háttal indulnak s csendes döccenésekkel zárandokolnak a város felé.

Kicsi házikókból kicsi utcák formálódnak, egészen falusias, kertes, kutyás utcák, míglén egy óriási, otromba sárga építmény fekszik az útba, apró, szomorú ablaklyukakkal: a „fogda”, ahogy Enyeden az országos fegyházat nevezik. Nemsokára a főútba érünk, melyet „Magyar” utcának

Enyed a Maros-partról

D. Berde Amál rajza

hívnak s közepe maga az országút. Ennek két oldalán kockakövekből rakott „járda” büszkélkedik, jobbfelől hatalmas vadgesztenyesorral. Itt-ott kutak állanak az utca szélén. A házak majdnem mind fölszintesek. A piacon vagyunk. Csak bennszülöttek talpai képesek, bizonyára nemzedéken át örökölt alkalmazkodással kibírni a macskafejeket, melyekkel kövezve van. „Megrázóbb” élményt nem ismerek, mint ezen a piacon kocsikázni. Középen régi bástyákkal és falakkal övezve nagy csillagos tornyú templom sötétlik: a reformátusoké. Szemben vele, egy házsorba építve, mintha a kölyke volna, nézeget föl reá a katolikusoké. A várfalhoz egy sereg házikó lapul, boltok, műhelyek, patika, miegymás. Az északi oldalon magtárszerű behemót épület, hol Bethlen-háznak, hol Apafi-kastélynak titulálják. Enyed tele van történelmi emlékekkel, amelyek azonban többnyire bi-

zonytalanok. Így az előbbi ház mellett, a várfalon kívül vasrácsos sírkert sötétlik, melyben az enyediék tudomása szerint az 1849. január 8-án elpusztított város halottai pihennek. A Kollégium diáksága minden évfordulón ki is világítja a sírkettel szemben levő ablaksorait s szépen zengő szónoklatokkal és dalokkal emlékezik a vértanúkról. E kegyeletes szokásnak Nagytiszteletű Szilágyi Farkas, Nagyenyed első papja se mondhatott el- lent, pedig neki azon a borzasztó éjszakán a templomban fagytak le gyermeki lábujjai s meg is írta a nagy pusztulás történetét. Egyszer hát őt kérték föl a diákok, hogy az évfordulón emlékbeszédet tartson a szentelt porok fölött, a sírkertben. A Nagytiszteletű Úr szép Maros menti dialektusban tartott szónoki remekének következő részletét őrizte meg a diákmemória: „Tisztelt Csantak! Hazzátok szólok, akik ott kucaragtatok a híd alatt Csambardnál, harcaltatok Piskinél, elsők vótatok, ahal futni ... akaram mandani, ahal harcalni kellett, utolsók, ahal harc ... akaram mandani, ahal futni kellett s most itt nyugasztak ...” e szóknál a jeles férfiú megállott, pillanatig küzdött történettudósi, szemtanúi és papi lelkiismeretével s aztán kezeit a távolba terjesztve, messzetekintő szemmel hozátette: „... vagy ott, a katalikusaknál”. Mert jobb meggyőződése szerint a szomorú éjszaka áldozatait a város déli lejtőjén fekvő katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra.

A várral szemben áll a Bethlen Kollégium hatalmas épülete, a kétemeletes régebbi szárny, míg az újabb, a maga idején páratlan arányú és méltóságú front a keskeny Bethlen utcába nyúlik be, melyben a tanári szállások vannak. Ez az utca dombra fut föl, melyen hársak és fenyők közt egy másik emlék áll: annak a huszonnyolc diáknak a sírja, akik 1704-ben fűzfabotokkal verték ki a városból a labancokat. A sírt apám bontatta föl és írta meg jelentésében, hogy a dombon, mint neve, a „Kápolna” is mutatja, valószínűleg kisebb templom állott, mely alatt családi sírbolt rejlett. De a hagyomány tisztelete miatt a jelentést nem hozták nyilvánosságra. A Kápolna-domb tulajdonképpen a Kollégium mögött emelkedő és az egész város fölött uralkodó Órhegy lábujja; magáról a hegytetőről gyönyörű kilátás tárul a városra és a Maros völgyére. A Kollégium hatalmas épületnégszöge és mellékcsoportjai s a régi vár templomával és óriási őrtornyával messzire kimagaslik a városból, úgy hogy a házsorok és csoportok mintegy meglapulnak körülöttük. Különben is egy nagy kert az egész kicsi fészek, melyből fehér szalagokként villognak ki a főbb utcák: keletnek a Magyar utca, nyugatnak a Várszeg utca, délnek a Tövis utca s a Magyar utcával párhuzamosan a Szentkirály utca. Délnyugat felé, a Farkaspatak erdejébe a Tót utca vész bele. A főutcák a piacba torkollnak s távolodó kö-

rökben kisebb közők kötik őket össze; olyan az egész, mint egy keresztespók hálója. Csak néhány nagyobbacska épület emelkedik az általános törpeség fölé, megyeház, kórház, iskolák, fegyintézet, egy-két emeletes magánház. A Maros széles völgyét keletről szegélyező hegyek lankáin apró falvak tornyai fehértenek: Gombás, Apahida, Csombord, majd a síkra leszállva Szentkirály, Lőrincréve, távolabb megint a hegyeken Kemény Zsigmond ifjúkori remetefészke: Kapud. Nyugaton az Érc-hegység zárja a látóhatárt, legközelebb a Pilis hatalmas, kopasz, tompa háromszög-höz hasonló csúcsa, lábától a városig látszanak, egymás mögött hullámzó dombláncokon a gyönyörű, sűrű rengetegerdők. Pedig messze van: a kis diákok fürge lába hat órát is gyalogol odáig Felenyeden, Kákován, Muzsinán s az Isten tudja még, miféle falucskákon keresztül. Meszebb kéklik és ragyog a Csáklya pompás tömege, olyan mintha óriási, gombolygó viharfelhő lökné fel a fejét a dombok fölé, melyek előrekanyarodva, elzárják a déli határt. Fölöttük csak nagyon tiszta időben, csak mint egy álomkék sejtelem, szökken föl a messziségből a Kecskékő, olyan hegyesen és meredeken, mint egy mitológiai isten dárdahegye. A táblasík völgy dúzzad és kacag a termő élet színeiben s a domboldalokon Erdély legjobb borait adó szőlők mosolyognak. Az öreg, bölcsen csendesen, de örvényeket rejtő ezüst kígyó, a Maros lustán gyűrűzve, kéjesen kanyarogva fekszik végig a völgy ölén, a hegyek ölelő karjai közt. Halkan, leírhatatlan módon, de állandóan zsong föl ide a csúcsra az élet lélekzététele vizek, kövek, növények, állatok és emberek lényéből, az a harmónia, melyben Illés próféta az Isten jelenlétét érezte meg. Annál ünnepélyesebb az a csend, amely itt terjeszkedik a csúcs alatt, a déli hegyoldalon. Ez a nagy álom, a Halál csendje. Századok örömei és szenvedései csitultak el benne boldog-szelíden, ebben a gyönyörű kertben, az enyedi temetőben, ahol úgy érzem, a lelkek váltak fényé, illattá és csenddé.

De most menjünk az élők közé. Ezek között a legtekintélyesebbek, sőt az egyedüli tekintélyek a tanárok, a fejedelmi Kollégium tudós professzorai. Még a polgármester, Kovács Gyula is jórészt annak köszönheti nimbuszát, hogy testvére dr. Kovács Ödönnek, a Bethlen Kollégium renegettudományú hírneves teológiai professzorának. A szerencsétlen Korbuly Kristóf, aki örmény pápista és rőföskereskedő, egyetlenegyszer merte a segédjét a híres professzorhoz küldeni, mikor az még csak kezdett professzorkodni, mint a leideni egyetem legmagasabb kitüntetéssel promoveált doktora, hazakerülvén Hollandiából s kontóra rendezkedvén be ruházatilag Korbuly úr boltjából. A segédnek az lett volna a küldetése, hogy alázattal emlékeztesse a tanár urat a részletfizetésre. De csak addig juthatott el,

hogy: „Nagytiszteletű Tanár Úr kérem, Korbuly úr alázatosan tisztelteti”, mert itt egy fejedelmi kézlegyintés vágta el a továbbiakat e szók kíséretében: „Mondja meg Korbuly úrnak, hogy ezt meg is követelem.” Ügyvédek, orvosok, járásbírák, megyei tisztviselők csakis mint szerény bolygócskák keringhettek e felséges Napok kölcsönzött fényében, nem is szólva a kereskedők és iparosok fajtájáról, akiknek egyetlen élethivatása csak a néma csodálat és a pontos kiszolgálás lehetett a tanárok körül.

Rajtuk, a tanárokon kívül csak az jöhet számba Enyeden, akinek valami bolondsága, félszége, furcsasága van, s így a híres tanárok mellett csak híres bolondok, vagy híres csavargók léteznek a városban, teszem föl Bolond Zsuzsi, aki árnyékban óriási csikos esernyőt hord, esőben pedig födetlen fővel sétál, vagy Illyés, a mellig érő sárgafakó szakállú városszolga, aki a dobot pörgetve, elnyújtott, sivár hangon ordítja: Köz-hír-ré té-tetik! Az öreg süket, mint a föld, ezért beszélgetés közben is rettentően ordít, ennek köszönheti, hogy kikiáltó lett. Vercsei úr se kutya, mert ő az aradi vértanú gróf Vercsei Károlynak a fia és garibaldista, egyébként újságkihordó és az utcán folytonosan fennhangon vitatkozik magamagával, a Habsburgok bűnei körül. „Kángyil” meg arról nevezetes, hogy a vihar által kidöntött óriási gesztenyefát egyedül vitte a vállán a Magyar utca közepétől nem tudom meddig és hova, s hogy a veszett kutyát, amely ráugrott, félmarkával megfojtotta. Egyébként se nem Sámson, se nem Toldi, hanem cigány, a város összes savanyú káposztáját ő eszi meg, mikor már kitavaszdován, a háziasszonyok eldobnák s egy krajcárért akárkinek eljárja a csürdöngölőt. Nem volna helyes, ha megfélelkezném Bethlen Gáborról, aki nem fejedelem, hanem szintén cigány s abból él, hogy a diákok maradék cipóit összetáncolja magának. Történelmi nevét kétségkívül a Kollégiumtól és Bethlen-cipótól nyerte, de fő, hogy maga se tudja már, mi volt az igazi neve. Buffa bácsi se utolsó legény. Ő bizony gyepmester és a Kollégium körül hasznos, de nem jóillatú munkát végez. Diákneve: „hipi”, és ha csak megjelenik az épületben, a nebulók százai kiáltják ezt feléje. Hanem van isteni igazságszolgáltatás is. Egy kis „fika” éppen az esti csengetés végén lohol az immár sötét váron át a Kollégium felé. Akibe pedig futtában beleszalad, nem más, mint Buffa úr. A legényke érzi, hogy veszve van, ijedtében alázatosan, bocsánatkérően és kába reménnyel szepegi: Jó estét Buffa bácsi! Éppen ez kell az éjszaka rémének! Stentori hangon bömböli: Nappal „hipi”, este „bácsi”? És a szegény fika képén, hátán és fenekén a méltatlanul fölgülemlett gyepmesteri keserv minden dühe kitombolja magát. Hogy különben Buffa úr milyen szellemes legény, azt a következő eset bizonyítja. Az enyedi Kollégiumban, teljesen igazságtala-

nul, a gimnázisták lenézték a képezdészeket, vagyis a tanítójelölteket. Ezt a nézetet Buffa úr is osztotta. Ennélfogva egyik legényének, aki valamit hibázott, talán elszalasztott egy kutyát, ezt a lesújtóan szellemes megjegyzést tette: Alábbvaló vagy egy kipezdásznál.

Városunk adminisztrációja szintén teljesen jogtalanul, de tényleg kihívta a diákok állandó gúnyolódását. Csupa félszeg megjelenésű, vagy fogyatékos ember gyűlt benne össze. Említettem már, hogy a kikiáltó földszüket volt. Ami a rendőrt illeti, ő nem volt süket, de erősen sántított a féllábára, úgyhogy a járatlan idegent aggodalmak fogták el az itteni közrendészet gyorsasága felől. Volt egy magasabb rangú, derék tisztviselő, aki megdöbbsentette az embert. Nem volt süket, sánta éppen nem. De nem az arcával jött az ember felé, hanem a balvállával, mintha minden lépésre láthatatlan ellenségeket taszítana fel. Ferde volt a tengelye, s mivel akkora is volt, mint valami torony, a járása félelmetes hatást keltett. Állítólag olyan előkelő állású tisztviselőnk is volt, akinek a feje hiányzott.

A Magyar utca közepe táján, a piac felől nézve a balsoron négyablakos, magas földszintes ház áll: Makkai Domokos rektorprofesszor úr lakása. Tanári szállás, a legszebb valamennyi közt, csak nemrég költözött bele a professzor úr a Bethlen utcából, mert nagy családjának szűk volt az ottani Macedónia. Balról a tőszomszéd három ablakú ház a második református pap parókiája: a tudós és harcias dr. Bartók György tiszteletes úr lakik benne, míg az első pap, Szilágyi Farkas nagytiszteletű úr a várban székel, a templom mellett.

Makkai professzor úr és Bartók lelkész úr elválhatatlan jó barátok. Esténként, a kaszinóból jövet addig kísérgetik egymást egyik szomszéd kaputól a másikig, míg a vacsora kihűl s a feleségeik elunják a folytonos ablakba futást, hogy hívogassák őket. A két úr tudományban, egyházpolitikában, életfilozófiában testvér, s mindketten kissé lenézik Szilágyi Farkas nagytiszteletű urat. Bartók, mint modern kritikai teológus, Makkai, mint történettudós. Ami Szilágyi nagytiszteletű urat illeti, modern teológia ide vagy oda, ő magasan felette érzi magát Bartóknak, mivelhogy ő az első pap, az meg csak amolyan második, mondhatni kispap. És jaj annak, aki ezt kétségbe vonná, vagy ebben a minőségében megsértené őt. Lám, egy Bethlen gróf, talán akaratlanul is, megtette ezt, de fogadom, hogy többet nem próbálja. A gróf úr ugyanis beszélgetés közben többször így szólította meg a nagy papot:

– Szilágyi úr!

A nagytiszteletű úr arca elsötétedett, de kétszer-háromszor valahogy csak lenyelte ezt a hallatlan sértést. Végre azonban kijött a sodrából:

– Gróf úr, úgy látszik, még mindig nem ismeri Enyedet.

– Hogyhogy? – képed el a gróf – hiszen van húsz esztendeje, hogy úgyszólván itt lakom!

– Mert ha ismerné – folytatta a pap –, akkor tudná, hogy vannak Enyeden Szilágyi urak, például Szilágyi úr, a csizmadia, Szilágyi úr, szűcs, én pedig Nagytiszteletű Szilágyi Farkas, Nagyenyed első nagy papja vagyok.

– Tudom, hogyne tudnám, Szilágyi úr – ismétli még mindig gyanútlanul a gróf. De ezzel betelt a mérték. Nagytiszteletű Szilágyi Farkas, Nagyenyed első papja felugrott s e szavakkal hagyta faképnél Őméltóságát:

– Gróf! Én is mondhatnám magának, hogy Bethlen úr, csakhogy én nem vagyok paraszt!

Azokban nemcsak a nagy uraknak, hanem a legkisebbeknek is kötelességük tisztelni a papi tekintélyt. Gyuri, a Nagytiszteletű Úr kocsisa, nem gondozta jól a lovakat. Mivel a nagy pap, elfagyott lábujjaival nehezen tudott járni, tekintélyének biztos tudatában kiált rá a verandáról Gyurira:

– Gyuri, jere ide, hagy üsselek pofon!

– Dehogy megyek istálom, nem ettem meszet! – vigyorog a szemtelen Gyuri. A Nagytiszteletű Úr erre az arcátlanságra szinte lefordul a székről, nem talál szavakat s csak nagy későre tudja kifüstölnögni a feleségének:

– Majd megtanítom én, hogy hagy kell tisztelni Nagyenyed első nagy papját ... a pimaszt!

Szóval Bartók tudóskodhatott, írhatott, vitázhatott, amennyit akart, azért mégis csak Szilágyi Farkas volt az első pap. Nehezen ment a dolog Makkai tanár úrral és általában a tanár urakkal, akik, a kor divatja szerint is, az egész papi mesterséget kissé lóhátról kezelték. De a főbaj az volt, hogy Szilágyi nagytiszteletű úr a történettudományban is nagyobbnak tartotta magát Makkai tanár úrnál. Ezt az öntudatát arra alapította, hogy ő szemtanúja volt a történeti időnek s Nagyenyed pusztulását szemtanúk vallomásaiból írta meg, míg Makkai tanár úr csak a mások könyveiből mérítette a tudományt. Ez a szemtanúkra való hivatkozás lett történettudósi nimbuszának veszte. Makkai tanár úr ugyanis meglepetve olvasta a nagytiszteletű úr könyvének egyik ki-bekezdésében a következőket:

„Egy szemtanú beszéli, hogy amint kidugta fejét az ablakon, azonnal levágták.”

Enyed látképe a Kakasdombról *Vass Albert* olajfestménye (Kovács Katalin tulajdona)

Természetesen ez a passzus lett Makkai tanár úr jóvoltából a könyv leghíresebb része, s hiába bizonyította Szilágyi Farkas fűnek-fának, hogy ez a fatális megállapítás csak nyomdatechnikai hiba következménye, amennyiben a jelzett sorokat nem kellett volna ki-bekezdésbe tenni, hanem az előző mondat folytatásaként azzal egy sorban nyomtatni, mikor is a passzus így hangzanék: „Megölték Nagy Mihályt is. Egy szemtanú beszél stb.” Mivel a szegény Nagy Mihályt és a szemtanút a nyomdász egy ki-bekezdéssel elszakította egymástól, Makkai tanár úr és társai hallani se akartak többé Nagy Mihályról s kizárólag csak a szemtanúval törődtek, végtelen sok keserűségére és bosszankodására a nagytiszteletű történetudósoknak. Más sebet is ejtettek rajta ezek a gonosz tanárok. A nagytiszteletű úr protegált valakit a Kollégium kiterjedt birtokaira, valamiféle gazdasági hivatalnoknak. Az előjáróság világi és papi tagjaival valamennyire tisztába is jött, csak a tanártagokkal kellett volna megegyeznie, mivel szavazataikkal már a tanári karban elvághatták az ügyet. No, nem volt semmi baj, az összes tanárok készséggel beígérték voksaikat, úgyhogy a nagytiszteletű úr biztosra vehette a győzelmet s a választás estéjére előre meg is hívta a tanárokat mind vacsorára. El is jöttek valamennyien. Egyébként, bizalmasan tudatták, hogy ők az illetőre szavaztak. Nagy várakozás között néztek az utolsó tanár megérkezése elé, aki az eredmény kihirdetéséig a Kollégiumban maradt. A nagytiszteletű úr hajlandó volt mindent megbocsátani a derék tanároknak s vidáman ölelgette őket, még javában, akkor is, mikor megérkezett a hírnök, szomorúan rezgő hangon tudatván, hogy a protegált egyén egyetlen szavazatot sem kapott. Nem tudom, a vacsorával mi lett, csak a nagytiszteletű úr szentenciája maradt fenn az utókorra:

– Mindig tudtam, hogy a tanárok tisztességes, becsületes emberek, csak a tanári kar pimasz.

Ez az eset annyira megviselte a nagy papot, hogy napokig szótlán, mérges és szórakozott volt utána, valósággal nem tudta, hogy mit csinál.

Harmadnap reggel Kovács László, a segédpap arra megy be a parókiára, hogy a nagytiszteletű asszony szemei ki vannak sírva, a papkisaszszony nem fogadja a köszönését, a nagy pap pedig dúl-fúl. Az egész ház fel van fordulva, egy félóra múlva meri csak tisztelettel megkérdezni:

– Valami újabb baj történt, Nagytiszteletű Úr?

– Hogyne történt volna, gyilkas teremtette! – fakad ki a nagy pap. – Talvajak vannak a házban! Ellapták a fél strimflimet!

– Vajon jól megkeresték? Hová tette az este a Nagytiszteletű Úr? – buzgólkodott Kovács Laci.

– Ne bosszantsan, káplán úr! Ellapták, ez az igazság... Hallgasson ide! Az este mikar vetkeződtem, folytan azokra a pimasz tanárokra gondoltam, de azért mindent rendbe tettem. Reggel is csak a tanárokkal ébredtek, eszen a méreg, hogy milyen cudarul becsaptak, de közbe csak húzom a strimflimet rendesen, ahagy szoktam. Mikar a másikat akarom húzni, hát gyilkas teremtette, nincs sehol. Se a széken, se a cipőbe, se az ágyba, se az ágy alatt, csak a harisnyakötője van a kezemben, azt se tudom, honnan került oda... Felforgattam az egész házat, a cselédeket kivallattam, Giza sírt, Gizi méltatlankadatt, én kiabáltam, de a fél strimfli sehol! Biztas vagyok bene, hogy valamelyik tanár lapta el...

... Másnap reggel Kovács Laci arra érkezik, hogy a papkisasszony mosolyogva köszönti, Gizi néni derülten csatarázik a konyhán, a Nagytiszteletű Úr pedig már messziről kiáltja:

– Gyilkas teremtette, hát nem meg mondtam, hogy a tanárok a hibásak?

– Hogyhogy? Tán megkerült a tolvaj?

– A tolvaj, az nem, de a strimfli igen. Amíg a tanárok pimaszságán elmélkedtem, elmerülve ebbe a feneketlen mocsárba, mind a két strimflit a jobb lábamra húztam fel. Este vettem észre a vetkezésnél.

A szerencsés kifejtlet után a Nagytiszteletű Úr elég vidám hangulatban kocsikázott a polgári leányiskolába, hogy ott vallásórát tartson. Használt a kedélyének az is, hogy a naptárban megállapította: a jövő kedden Húshagyókedd van, tehát vakáció, s így akkor a vallásóra is elmarad. Óra végén, mikor ezt a leánykák tudomására akarta hozni, szerencsétlenségére megint eszébe jutottak a tanárok s emiatt így szólt merengve:

– Mivelhogy kedden Áldozócsütörtök lesz, hát nem tartak órát.

Az enyedi tanárok, az apám is, nagy negyvennyolcas politikusok és Habsburg-ellenesek voltak. Ez is kiapadhatatlan forrásává vált Szilágyi Farkas gyötrelmeinek, aki negyvennyolcas „szemtanú” létére örök kormánypárti volt. Kétkelkedtek hazafiasságának őszinteségében, mert akkor hazafinak csak a negyvennyolcasok tartották magukat. Ez a kétkelés lett az oka Szilágyi nagytiszteletű úr egy szomorú kudarcának.

Jött a nagy jubileumi év, 1896. Az ezeréves ország örömmámorban úszott, országos kiállítás rendezett, szobrokat állított és szavalt az örök dicsőségről. Enyeden a jubileumi istentiszteletet természetesen Szilágyi nagytiszteletű úr tartotta. Jó előre elkészült szónoki remekével, melynek így kellett volna kezdődnie: „Miképpen Mózes bevezette a zsidókat Kanaánba, azonosképpen vezette be Árpád a magyarokat Magyarországba.”

Hazafias istentisztelet lévén, az ifjúsággal együtt kivételesen az egész tanári kar megjelent a templomban. A Nagytiszteletű Úr azonban csak addig jutott el zavartalanul a szónoklatban, hogy „Miképpen Mózes...”, mert e szavaknál véletlenül találkozott a tekintete a tanárok gúnyos pillantásaival, melyek azt nyilasták feléje: Te akarsz hazafias beszédet tartani? A Nagytiszteletű Úr oly világosan olvasott a tanárok szemében, hogy abban a pillanatban belezavarodott a beszédbe s felséges párhuzama Mózes és Árpád között így ütött ki:

– Miképpen Mózes bevezette a magyarokat Kanaánba, azonságaképpen vezette be Árpád a zsidókat Magyarországra.

*

... De Makkai professzor úr éppen ebben a percben mégiscsak rászánta magát, hogy elváljon Bartók lelkész úrtól s belépett a lakása kapuján.

Enyeden nincs csatornázás. A boltozott kapualjból árokban fut kifelé a víz: kékítő víz, meg szürke, habos szappanlé. A papírhajócskák vidáman libegnek rajta a nagy világba, kár hogy hamar megfeneklenek az utca árkának vadgesztenye zátonyain.

A kapualjból jobbra két lépcsőn a „forczimerbe” lép a tanár úr. Ez sötét hely, a „cigány” itt lappang este, hogy a zsákjába dugjon, ha túlságosan rossz volnék, pedig sokszor az vagyok. További lépcsők következnek az előtérig, melyből a dolgozó és a „nappali” szoba nyílnak az utca felé, míg be, az udvarnak a nagy ebédlő, egy kis éléskamrával, aztán legbelül a hálószoba. Az ebédlő előtt széles, nyílt tornác fut végig, a konyha és a nagy kamara felé. Van még udvari szoba is, meg pince, amelyben igen gonosz, vérszomjas kísértetek laknak.

A nagy ebédlő ovális asztala körül most is, mint mindig, sokan ülnek. A szülők meg kilenc gyermek, szép társaság, de néhány rokon diákocská is itt étkezik, aztán a két nagyleány gavallérjai is, meg néhány betoppant vendég. Átlag vagy húsz a rendes létszám.

Vacsora alatt nem szabad beszélni, gyermekeknek azután se az asztalnál, de mikor csak a gyümölcs meg a bor maradnak az abroszon, a felnőttek beszélgetnek, főleg kérdeznek és a tanár úr felel, hosszasan, élénken, fűszeresen anekdotázva.

Ma este, szokása ellenére, még akkor is eszik, mikor már mindenki végzett az étellel s a terítéket is elszedték. Kövér füstölt sült odalast eszik kocsiskáposztával.

Egyszer csak betoppan Bocz doktor úr. Különbén is mord ember, én erősen félek tőle. Rávillan a szeme édesapámra, aki, jól látom, visszareszti a villáját a tányérjába, szép kövér oldalas falattal.

- Hát te mit eszel, Domokos? – hördül fel Bocz doktor úr.
- Látod. Oldalast, kocsiskáposztával.
- Hát nem megmondtam, hogy tejes puliszkát vacsorálj?
- Azt már megettem – hangzik a válasz.

... De én már nagyon álmos vagyok s anyám öléből átvesz a „vendégasszony”, hogy a hálószobába vigyen. Kis rácsos ágyban alszom. Nem szeretek elaludni. Rendesen csak a „cigánnyal” való fenyegetésre húzom fejemre a takarót. De ma nem bírok ébren lenni. Mire az ágyba tesznek, már alszom is.

... Reggel van. A hálószoba üres. Mindenki kiment már. Egyedül vagyok. A nappali szoba üvegajtóján át fantasztikus árnyak vetődnek a menyezetre, egymást kergetik, gyorsan, gyorsabban, rohanva. Az utcán elmenő emberek és kocsik árnyai, vagy talán tovasuhanó álomrémeim, akikkel mindig annyit viaskodom az éjszaka országában?

... A hátsó nagy udvaron megyek a kertbe Máriával, aki a „dadám”. Gyönyörű rejtelmes kert, egész világ. Fölfut az Órhegy lábáig. Édesanyám ezerszínű virágtáblái és rózsái közt aranyhátú bogarak és tündéri lepkék várnak. Kár, hogy méhek is. A kert közepén sűrű fenyőcsoport, az út a szélen visz el a veteményes és gyümölcsös részbe. Lábujjhegyen settenkedünk át Máriával a fenyves mellett: ott benn ül édesapám Kovács Ödön bácsival és beszélgetnek. De most már túl vagyunk a fenyvesen és hajrá, Mária, kiáltsunk egy nagyot az égbe, mert ez itt a paradicsomkert: édes körték, almák, barackok édene ...

– No, ezeket még a zsebembe rakom, hogy később is legyen, s most fussunk fel a kert tetejébe, a „filegorjához”. Ez a világ legszebb helye. Mesebeli kastély, cifra, faragott tetővel, sokszínű üveglablakkal, melyeken keresztül, ha akarod, lángba borul az egész világ, égnek a fák, a hegyek, a felhők és az emberek: de ha ez nem tetszik, láthatsz zöld eget, kék fákat, sárga vizeket, rózsaszínű embereket. Mert varázsló szellem lakik itt fenn, csak hogy nem lehet látni, mert a sok szín közt elrejtőzik. Már a „prikulics”, aki a filegorja pincéjében lakik, „bestelen” gonosz dög és éjjelente látni is lehet. Minya, a darabont látta, amint kibújt az ablak rácsa közt. Olyan, mint egy fekete kutya, a szeme helyén két nagy parázs. Irtózatosan félek tőle, s csak azt nem értem, hogy a bátyáim hogy mernek szeges karókkal benyúlni a pince rácsán s kihúzogatni a télire eltett almákat? Hátha a prikulics megfogná a karó végét s berántaná őket? De ők csak ka-

A Bethlen utca

Holányi Júlianna rajza

cagnak ezen. Ők Budapesten is jártak s megnézték a nagy kiállítást. Éppen azon fúrnak-faragnak, hogy amit láttak, azt most kicsibe megcsinálják s kiállítsák itt a filegorjában. Már készen van néhány kis szekér és az ökrök is, papírból kivágva.

Mikor minden el lesz rendezve, a filegorját ki fogják világítani és vendégeket hívnak a kiállításra. Az ünnepély után pedig minden az enyém lesz ...

A nap ragyogva süt a filegorja ablakaira. Látom a lángoló vörös eget, a tündéri kék mezőket, a varázsló szellem csodaszíneiben ragyogó világot s lelkemen mint a harang, csendül át az ígélet szava: „Minden a tiéd lesz.”

Erdélyi Helikon, 1931

Az álorcás magyar

*Bethlen Gábor halála
háromszázadik évfordulójára
Makkai Sándornak*

Reményik Sándor

A magyar erő roppant ormain
Jártatta hideg, szomorú szemét:
Mohács mögött, ország-halál mögött
Csillogtak messze Mátyás csúcsai...

Rajtuk jártatta szomorú szemét,
Róluk álmodott szörnyű éberen:
El nem ragadták álma paripái,
Önuralom zablázta zordonul.

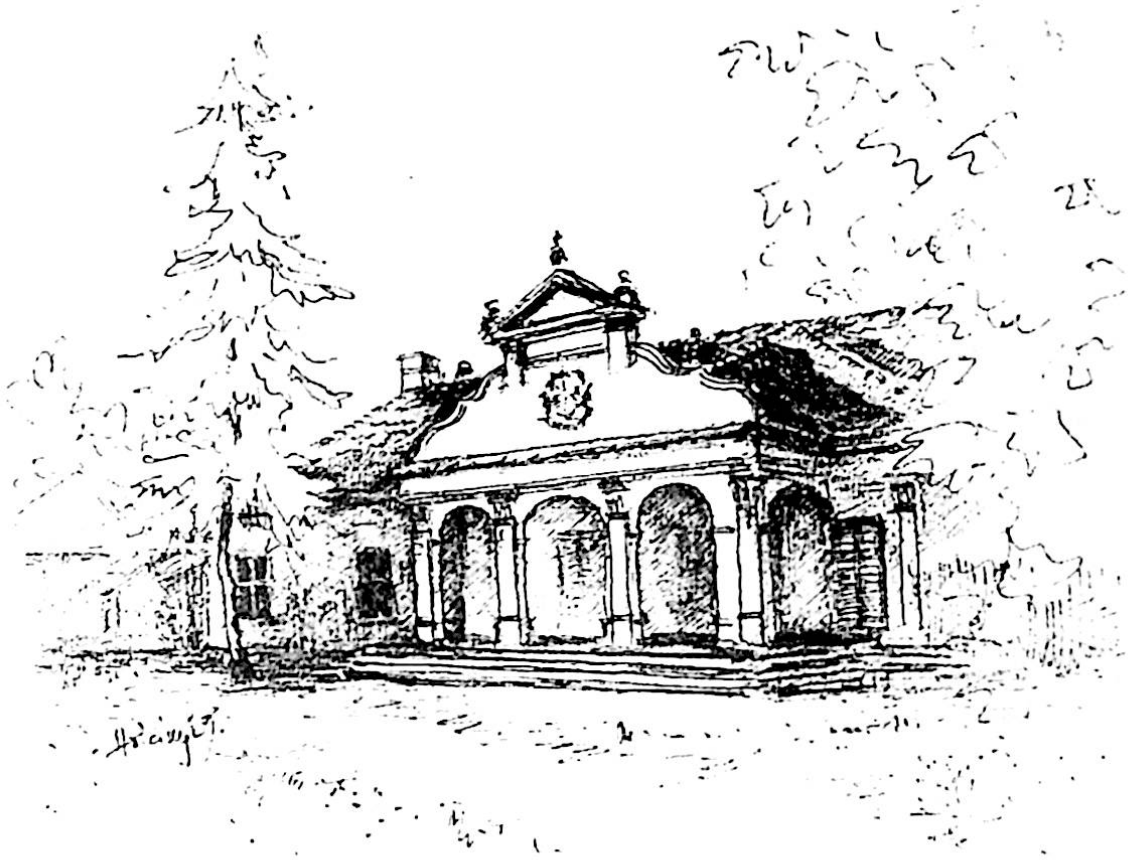
Tudta: ütközni nyílt hely nincs sehol,
Sem döntő diadalra rónaság,
Sziklák közt folyt véres bujócska-játék,
Erdélyi farsang, komor karnevál.

Az új mulatság új magyart kívánt.
Nem ledübörgő felvonó-hidat,
Nem egy ellenség ellen egyenest,
Fedetlenül kirontó Zrínyiket.

Az új mulatság más magyart kívánt:
Kardos magyart, de álorcásat is,
Sok ellenség közt zúzott csontjait
Bölcsen forgató, „praktikás” magyart.

Ő lett az új, az álorcás magyar,
Ki váltogatott, száz álarc alatt
Híven hordozta s változatlanul
Örök-egy arcát, a faját, Istenét.

Sziklák közt folyt véres bujócska-játék:
Előre két lépés, meg vissza három,
Kettő kelet, kettő nyugat felé...
Csillogtak messze Mátyás csúcsai.

A csombordi Kemény-kastély

Holányi Júlianna rajza

Előre két lépés meg vissza három,
Kettő kelet, kettő nyugat felé:
Az ördögökkel kellett cimborálni
Látszataból néha, – mindig Istenért!

Ő lett az új, álorcás magyar,
A kérdező: Ki látott engemet?
Az alkudozva is félelmes úr,
A hajlongva is töretlen gerinc.

Messze maradtak Mátyás csúcsai,
De Erdély épült az álarc alatt
S a magyar mérleg egyensúlya lőn
Világ-súlyok vak zuhanása közt.

Enyed és környeke a festő szemével

Vass Albert

Enyedet, e kis történelmi kultúrvároskáját a Maros-völgynek és környékét, nem volna érdektelen, ha egy kissé a piktor szemével is bejárnánk, azokat a látnivalókat és érdekességeket, amelyek kedvessé, széppé és feledhetelenné teszik az itt született, itt élő, vagy innen elszármazott embereknek emlékeit s úgy belevésődnek a szívekbe, hogy a ragaszkodás helyekhez és'arcokhoz talán sehol sem erősebb, mint éppen Erdélyben. Minden vidéknek megvan a maga sajátos adottsága, ami köt, vonz, beleszövédik a'legelrejtettebb rekeszekbe a léleknek és agynak, s elkísér mint a puha, tapadó árnyék, és visszahív, visszahoz gondolatszárnyakon, vagy robogó vonaton, bármilyen messze is vetődne tőle ezen a világon.

Enyed is úgy él az enyedi ember szívében, mintha nem is lenne a világnak szebb és kedvesebb helye ennél; világ közepének tartja a beszéd, s ha talán nem is elég komoly, vagy világos ez az állítás, kell hogy benne mégis egy kis rejtett zamat, ami édes, tele van az ölelés és melegség ezer illatával és derűjével, s ez a fiatalos lüktetés, ami így kiárad emberekből és falakból, erdőből, hegyekből és vizekből, csak még hihetőbbé, igazabbá teszi a mondást, s éltető hatása egyformán folyik szét fiatalnak és öregnek az ereiben.

Igen öreg város ez. Nagy múlttal, nagy örömmel, és még több szomorúsággal és csapással az idők folyamán, amik érték, aszerint, hogy simogató, vagy ostorozó kedvében volt-e fölötte az Isten. Hogy a jelene és jövője egyre bizonytalanabb és szürkébb, ez már az új idők mostohasága; s ha az új szellem, új erők más-más orientálásokat idéznek is elő, mégsem tudják elmosni a múlt értékeit és ha itt-ott porlanak is már a vakolatszemek, málik az évszázados téгла anyaga és keménysége, megmarad a lélekben a dal, mese, a beszéd ereje – amit bár töredezetten és foszlányosan adnak is tovább szájról szájra –, velük ott élnek még a hegyek, az újuló erdő, a kövek, meg millió és millió fűszála és virágja a rétnak, aminek éltető tüze megfejhetetlen módon belelopja magát az anyatejbe, s a serdülő, játékos gyermeknek így nőnek egyre teltebbé, szebbé és boldogabbá évei. Virágba borul az ifjúság s a szüretelő nótákból jut bőven az öregek lehiggadt életébe is, amit mindnyájunknak, itt élő és innen elszármazott, de visszavágyó embereknek ajándékoz az Ég.

A római fürdők környéke

Dóczyiné Berde Amál rajza

Talán legelsősorban a szőlőtermelő városka aranyhegyét kell megemlíteni, az Őrhegyet, amely régi napok zivataraiban annyiszor vigyázta a várost, őrizte annak lakóit, s ma egyhangú, bortermő éveket él csak, amelyek néha szűkek, néha bőségesek. Ha szét akar nézni a gyönyörködni vágyó ember a város felett, az Őrhegyre sétál, amelynek könnyű és kényelmes az útja, nem kerül különösebb fáradságba, s akiket érdekelnek a távlatok, a párás, opálos, levegős színek, azok innen gazdag változatban juthatnak hozzá. Gombás és Apahida felé a legszebb a látás tavaszkor, amikor ibolyalilába öltöznek a hegyek s rajtuk friss szökkeléssel lopakodnak felfelé a smaragdzöld búzatáblák; itt-ott még rőtpiros foltok – elnyűtt, tavalyi tarka ruhafoszlányok a hegyek hátán s lent a mezők üde zöldjében lassan hempergeti magát a kanyargó Maros. A fákon még nem látni lombot, csak a fűzeken szép sárgászöld színekben van életindulás, s ebbe a súlytalan könnyedségbe éles feketén vág bele a vasúti sínek merev, egyenes vonala, mintha ezt a tavaszindulást kihangsúlyozni, aláhúzni akarná. Szétszórtan térferegnek száraz, sötét törzsű fák, amint csapzott ágaikkal mereven bámulnak egymásra; míg fent, az egész kép felett, sötéten és céltalanul csó-

kák vitorláznak, még dermedt és rekedt a hangjuk a téltől, s átérzik rajtuk az éhség – nem találnak a képbe, s így a festő hirtelen lendülettel könnyű felhőket dobál helyükbe a ragyogó, tavaszi égre.

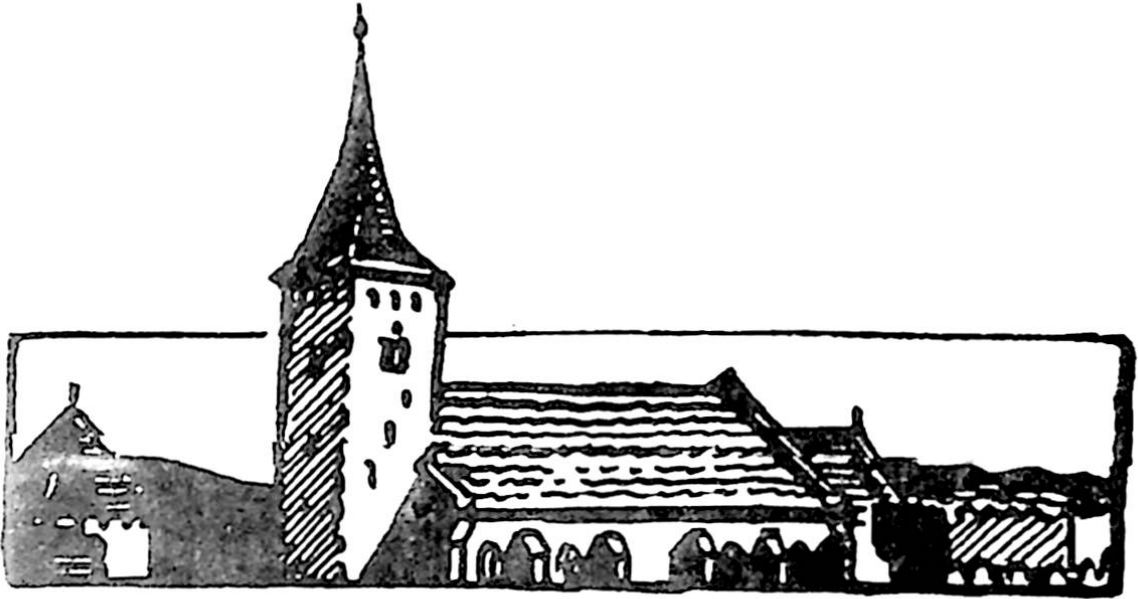
Csombord, Dombtetőn a templom, fehérek a falak, s olyan karcsú és hegyes a tornya, mint egy felkiáltójel. Alatta vályogvető cigányok zsúpos házai, amelyekből ajtón és tetőn át menekül a füst. A tűz körül purdék mászkálhatnak, és pipás, vakaródzó vének kedves szavakkal éltethetik egymást a nehéz, savanyú szagú, de legalább meleg füstben. Hirtelen zökken a szem, amint leszalad a hegyről, keresi a hidat, amely átenged a vízen, komp járja az utat helyette; fölötte sötéten és zölden a park, jó közel a vízhez, hogy a fák nézegetni és rendbehozni tudják magukat, ha néha a szél összeborzolja őket. Érettebb, inkább nyári, vagy őszi téma, búzát érlelő júniusban, vagy szomorú szemű októberben, amikor elindul játszani az ökörnyal a földeken, s amikor fáradtabbak, egyszerűbbek, barnásabbak a napok régen, s az öreg halász árván és fázósan álldogál, mint gólya a parton, ha nehezen kerül a tarisznyába étel.

Olyan a január, mintha a telet akarná kicsúfolni. Se íze, se ereje, rendetlen, sőt, egyenesen piszkos az öltözete. Ami hűvösség van benne, azt tisztán csak azért teszi, hogy fogyjon az embereknek a fája. Hová lettek a téli örömek, a csilingelő szán, a fehér hegyek s őszi vetés hogy maradhatt így ki takaró nélkül? Az öregek, akik álmos tűzű kályhák mellett szunyókálnak ebéd után, kedvetlenül pillantanak ki ébredéskor az ablakon, ahol még álmosabb a világ, mint ők, s ahova olyan szeretettel és szomjúsággal szoktak lélekben és gondolatban elcsatangolni, hogy egy kissé megjárvák magukat uzsonnaidőig a jókedvű téiben. Bizonytalan vagy, barátom, január és egészen érthetetlen. Pedig egy kis önérzetre is mehetne a dolog, kedvesem, utóvégre holmi gyűrött arcú télkufárnak te sem akarnál lesülyedni, hogy esetleg bolondnak tartsanak téged is, mint áprilist szokták tartani az emberek.

Így. Ennyi és ilyen barátságtalan érzelmekkel indultam el az Őrhegyre a cikkem folytatása kedvéért, hogy egy kissé körülnézzek és közelebb férkőzzek ehhez a szokatlan viselkedéshez, s találjak valami magyarázatot, esetleg mentséget ifjú barátom számára.

Állok a tetőn. Kék függöny van előttem, s emögött kissé valóságzerűen lebeg a város, a fények szordínos meseszerű játékaival, amelyek olyanok, mintha messzi keletről csalta volna valaki ide őket. Keresem a varázslót, hogy megköszönjem neki ezt a különös világot, amely sokkal szebb és értékesebb volt nekem egy agyonhavazott tájnál. Ez a különös, mindent átfogó kékség, ahogy függönyként zárja körül a várost, feloldja a

A református templom

Dóczyiné Berde Amál rajza

keménységet, súlytalanná teszi a formákat, megszűnik a rögzítettség és olyan délibábos libegéssel úszik minden, mintha tovatűnni készülne a következő pillanatban hegyeken és távlatokon túl, vissza a keleti csodák felé, ahonnan jött és csak delejes intésére vár a rejtelmes mosolyú Mágusnak...

Késő délelőtt. A kéményekből szorgalmasan szállnak a füstök, melyeknek a színe sötétebb kék, vagy szürke, vagy élesen sárga, aszerint, mennyire és hogyan éri őket a nap. Mindegyik lefelé veszi az irányt, mint ha segíteni akarna kékebbre festeni a világot a házak között. Háttal ülnek felém a házak. Csak a tornyok állnak lábon, de azok sem igen nézegetnek errefelé, mind szembe vannak arccal a nappal, süttetik magukat, követve szemmel, hogy kapaszkodik fölfelé lassan a fényes tányér az égen. A nap pályája már meredekebb, de ereje nincs, megtörik útközben a sok pára és az égre szélesen keresztbe húzogatott felhők között, amelyek úgy titkon csipegetnek, lopogatnak a tűzéből séta közben. Vizenyős, sárgás az ég, az oldalak felett, s a tört fények üveghegyeket varázsolnak elő, amelyek finomak, könnyűek és tetszés szerint kergetik egymást a lazúrok ezüstjében. Finoman dekoratív a hatás. Gazdag kedélyűek a megtört fények és éhesen kergetőznek házak és tornyok tetején, vibrál a levegő és olyan különösen szép az árnyékok komorsága és hidegsége mellett a kontúrok apró, tarka nyugtalansága. Kékesen szürke világ, de ebben a tompítotttságban finoman érvényesül a leegyszerűsített szépség. A fokozottabb intenzitás skáláján, ahol nagy ellentétek domborítják egymást, sokkal lobbanékonyabbak a

szemek s a valószerűbb formák, még bódultabb színek hamarabb érvényesülhetnek; itt szerények és egymást hangolók még a rideg árnyékok is, egy húron és mélyen játszanak pizzicatókat valőrök, amelyeket észrevétlenül irányítanak valahonnan a felhők közül.

Közvetlenül előttem szőlőkarók hatalmas tömege, sorba vannak igazodva, mint a katonák. A színük szürke, s egészen beleillenek ebbe a békés délelőttbe, amely átfog mindent, s ha nem ütné az óra az időt, még reggelnek könyvelném el az egész hatást. Hosszúak és egyenesek ezek a karók, s ahogy felnézek rájuk, esetlennek és görbébbnek látom az öreg tornyot, mint eddig, amely ezelőtt sem lehetett valami sudár, de most ennyi egyenes mellett nem csoda, ha jobban kitűnik és aggasztóbbnak látszik a ferdesége.

Lent a Kollégiumban mérni lehetett a csendet, mintha a falak is befelé figyelnének a tanulókra; csak egyetlen szolgálóforma alak tologatja magát előre-hátra az udvaron, alig él, árnyék az árnyékban.

A tornyok és tetők felett tovább lüktetnek az opálos fények; kopasz fák, szanatórium, kaszánya és túl, messze kinn a mezőkön mértani fényvonalak összevissza, keresztül-kasul, vizes nyirkos nyomai az árkoknak a szántások és vetések között. Szentkirály mögött az ezüsthegy már egészen nyakába lóg a kastélynak, mintha bele akarná mártani a tornyot a Marosba, amely túl közel lehet hozzá, mert páracsíkjelzi útját. Az oldalakon már alig vannak hófoszlányok, nagyon kopottak, s ha hirtelen szél kerekedne, az sem vinné őket nagyon messzire hermelinajándéknak.

Ebbe a szín- és vonaltompítotttságba hirtelen belevág idétlen hangján valahonnan egy favágógép, csúnyán sivít a hangja, amitől – a párától már amúgy is síkossá lett tetőkön – megcsúsznak a felriadt napsugarak, s beleborzolódnak a házaknak még nyugodt síkjaiba. Megbokrosodnak a fények is, elvesztik az opálosságukat a tónusok, és a kék lazúrágyából a hangulatnak lassankint földszínűvé válik a világ, amit barna, fakószürke, meg pergelt cserépszínek tarkítanak kissé, hogy ne legyen éppen annyira kopott kinézésű a város.

Megbékélve indulok lefelé a tetőről. A lazúros hatás felszívódott, ami még megbújva rejtőzik házak és kövek között, azt tartogatom szóval és szemmel, hogy egy kis illatot vigyenek a többi részletek közé. A fény végigifolyik a Tövis utcán és szép sárgára festi a járdákat is. Feljebb az utcán két szekér kerget egy autót, az egyik ház kíváncsian bedugja a fejét, amitől nem látok tovább. A gőzmalomból erős, dubogó hangok jönnek; a Kollégium udvarán élesen szól a csengő, a diákokat gyorsan szellőztetik ki

magukból a falak. Fölengednek az árnyékok, s körülfolly mindent teltebben és erősebben a nap.

Ahogy ereszkedem lejjebb, egyre nő és emelkedik a város. Közel állok a temetőhöz, nézem a kis csoport fenyőt, amely őrködik az álmai fölött a pihenő lelkeknek; sötétek, komorak, a szélsőt mintha külön gonddal csipkézték volna ki a jó szellemek.

Szarka csörög. Visszanézek a tornyok felé. Dolgozik köztük már javában a nap, az ablakszemek még vígan hunyorgatnak hozzá. Egyre lejjebb csúszik a háttér, a tornyok nőnek, s az előtérben a karókat már nem tudom megállítani, hogy bele ne nyúljanak az égbe. Igénytelenek lettek a tornakerti fák, pedig őszi milyen boldogan dobálják maguk körül a színes leveleket, ha a dér egy kissé tartósabban, szenvedélyesebben megcsókolja őket. Mögöttem fekete szilvafák itt-ott, a barackok teteje meg krappos, mint a tavalyi fűz a vizek mellett.

Beérek a temetőbe. Törpe fenyők, bokrok örökzöld, japánbirs a márvány- és terméskövek között. Lassan kikerülök a Csáklya felé, amelyek szépek, fiatalosak, frissek, s jókedvűen tekingetnek hősipkájuk alól a sáros, szürke város felé. Száraz, régi füveken járok, amelyek közt sok a vakondtúrás. Az egyik előtt sárgászöld színű nagy kandúr üldögél, zsákmánya mi lehet ilyenkor?, vagy kicsalta-e a nap, amely az állatot is meg tudja tévesztetni, ha néha melegebben süt?

A fejem felett és továbbá a kis fenyves felé, teljesen kék az ég. Elindul egy kis szél, próbálgatja a száraz fűszálakon az erejét, majd hirtelen beleköt két fenyőbe, de látva, hogy nem adnak a tűlevelek hangot, nagy lendülettel felszalad az előttem levő hosszú akácon, amely vékony és a fenyők fölé hajlik s a rajta levő száraz leveleket kezdi rázogatni, és úgy örül neki, mint a gyerek, hogy végre lármát tudott kicsiholni valahonnan. Oldalra nézek, látom a kandúrt, amint lassan halad lefelé a sírok között, narancsvörös testére néha úgy verődnek reá a sugarak, mintha ki lenne gyúlva az egész állat, és lángot fogott volna a szőre.

Elkészültem. Dél van. Kondulnak a harangok, s én távozóban a csend és béke országából, alázatosan megemelem a kalapom az egyik legöregebb sír előtt.

Enyedi Hírlap, 1941. január 26 – február 9.

Álom a Sétatérről

Jékely Zoltán

De szomorú a régi Sétatér!
Ősz van, szomorú ősöntúli ősz;
összenéznek a régi-ismerős
juharfák – „lám, mindenki visszatér!”

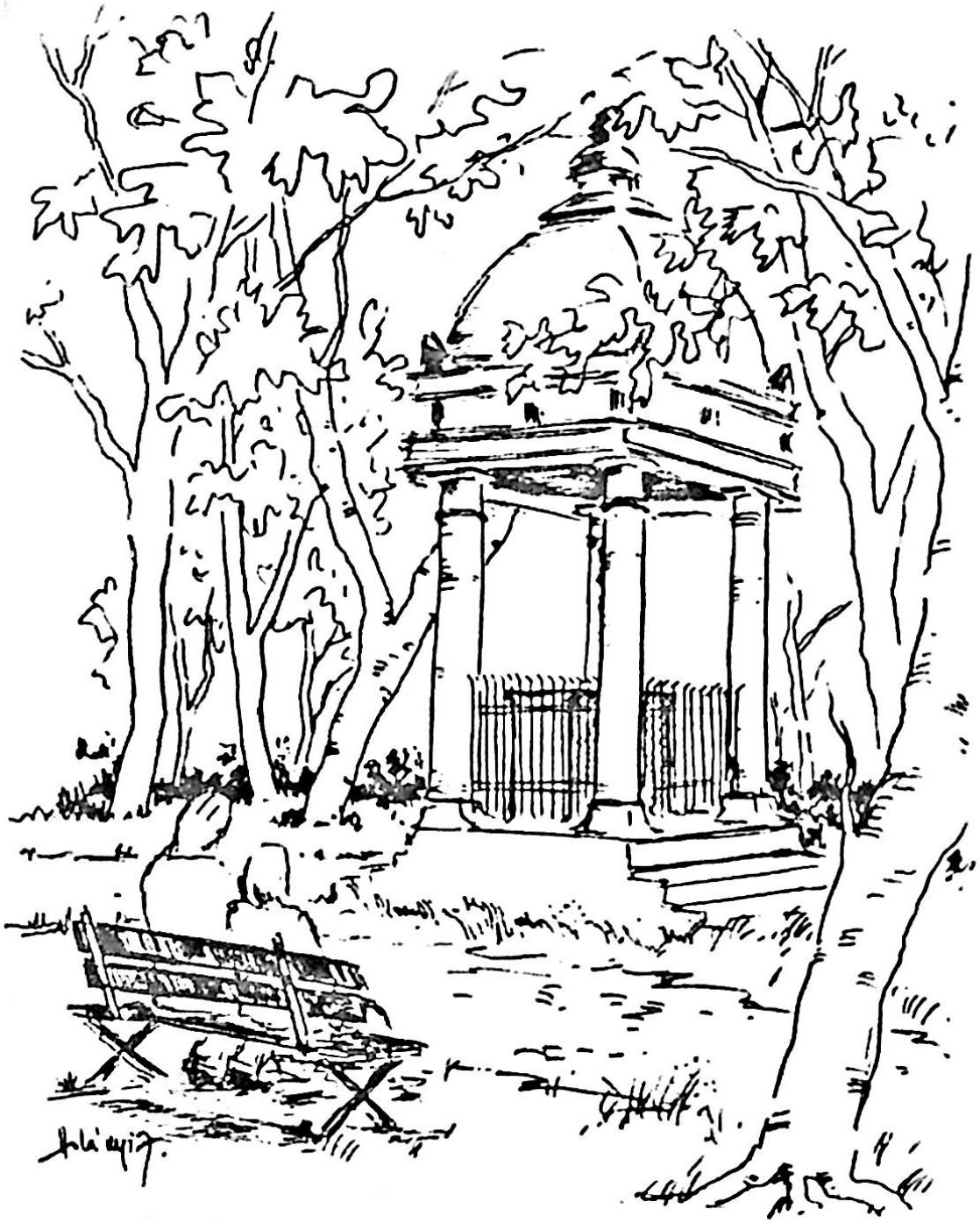
Ihol a vén koldus-patkolta tönk,
ihol a kőpad, mely sírkő vala,
ihol a Sétatér alkonyata,
melybe ismét belemerülhetünk!

Minden itt van, mi örökkön-örök
a Sétatérben – itt a Táncterem,
gyermekszívemnek füledt rejtelem;
s lobog a holdvilág a fák között.

– De hol vannak a régi karikák,
s labdáink is hová gurultak el?
A régi baka vaj' hol menetel,
ki itt ölelte este Rebekát?

Hol van a négy sétáló öregúr,
kik hetkén néztek a lányok után;
hol van szegény Britt, legelső kutyám,
akit sintérnek adtak álnokul?

Hol a sétatérvégi kis család:
két felnőtt, két gyerek és két öreg?
Zokogjatok, zöld mohú sírkövek,
zokogjatok, fosztott fekete fák!

A sétatéri Diákemlékmű

Holányi Júlianna rajza

Enyedről mesél unokájának, Bálintnak

Szentimrei Jenő

...Megvan ez a város most is. Magyarul Enyednek, románul Aiudnak hívják. Ha arra jársz... nézz ki az állomásra. Szép, virágos, emeletes épület, mellette nagy raktárak s ezek mögött a város. A vonat tovább Tövis felé, félig körbenyargalja. Meglátod akkor ablakából csaknem egészen. Úgy fekszik, mintha a Maros lapályáról egy óriás tenyér felemelte és a nyakába akasztotta volna annak a mögötte emelkedő hasas szőlőhegynek, mely szoptató mellét odatartja a városnak: igyátok, enyediék, gyermekeim, szívesen kínálom. Őrhegynek hívják ma is ezt a hegyet, s az ő délnek nyitott mellén terem a jó enyedi bor. Ez a bor hatalmasabb uralkodó volt Ferenc Józsefnél. Azokban a kocsmákban és azokban a magánházakban, ahol ő uralkodott elég volt egy fél literrel meginni belőle, s az embereknek kinyílt a szája. Elkezdték szidni a bécsi királyt és a dolognak rendszerint az lett a vége, hogy rázendítettek a Kossuth-nótára. „Ha még egyszer az izeni, mindnyájunknak el kell menni.”

A Szénapiacon laktunk, szemközt a forgalmas vizimalommal. Házunk előtt olykor a gyalogjárón is naphosszat kérődztek nagy, jámbor bivalyok az őrletésre váró szekerek előtt. A fél város tejelő és igásállatait naponta kétszer a tér közepén álló gémeskútra hajtották itatni. Ezek hol sárrá dagasztották, hol mély porszőnyeggé taposták szét az úttest kerékvágásait, rögeit. Ott vakaróztak házunk sarkánál. Korlátot kellett csináltatni keményfa gerendákból a ház elé, hogy ki ne döntsék a falát.

Városon éltünk és mégis falun. A két életforma egyeztetése volt az asszonyok gondja, foglalatossága. Szellőztetni nyaranta csak kertre nyíló ablakon volt tanácsos. Így is alig győztük törölgetéssel és légyfogókkal.

...

De legnagyobb élvezetem az volt, ha elébe mehettem az este hazatérő bivalycsordának, amely nyaranta hatalmas port verve ott cammogott végig az esti korzótól népes Magyar utcán. Kiválogattam a sikátorunk bejáratánál a magunk bivalyteheneit, és a legszelídebb hátára kapva, hosszú ostorral kitereltem őket a Szénatérre, itatóra a nagy közös gémeskúthoz. Ott a többi szénatéri gyerekekkel versenyt húztuk a vizet az állatoknak, míg a szomszédoktól is odasereglt jószág kísérei – darabontok és szolgálólányok – egymással hancúroztak a kút körül. Természetesen hazafelé is

A Burg

Holányi Júlianna rajza

„bivalyagolva” tettem meg az utat nagy büszkén a sikátorból nyíló csűrök kertünk kapujáig.

Nagyszüleim két utcafrontra néző telkei belőlünk, gyermekekből kétélű lényeket alakítottak ki. A Magyar utca felé az úri népekkel barátkoztunk. A Szénatéren túlnyomórészt gazdálkodók és kisiparosok laktak, vagy a tér túlsó végén magas kőfalakkal körülvett állami fegyintézet közelségére való tekintettel, fegyőrök és a fegyházi rabmunka kívülről alkalmazott munkavezetői. Szemközt velünk a malomárok túlsó partján, tímárok áztatták és húrolták a kikészítésre váró állatbőröket, koronként szörnyű bűzzel árasztva el az egész környéket.

Mindazonáltal az én emlékezetemben úgy él a Szénatér, összes örömeivel és bánataival, mint a Pál utcai fiúkban a Grund.

Városok, emberek. Kriterion 1973.

Nagyenyedi fügevirág a Bethlen Kollégium kapujában

Sütő András

Az ember hasznos élete, akár a gabonamagvaké, azzal a törvényszerű – rendszerint mégis váratlan s némelykor a boldogsághoz hasonlatos – fordulattal indul, hogy a mindenkori szolgálatos kezek begyűjtik.

Behordják valahová az eszmék szérűire.

Ínséges időben, ha többre nem futja: az ég alól – szétszórtságból – ég alá: közösbe. A védettség állapotában vagy legalábbis annak reményébe; emberka!angyák, közösségi asztagok melegében, jégfogó kévék süvege alá.

Ez a begyűjtés, számos új keletű filozófia ellenére, miszerint akár a gyümölcs, az ember is tömegében romlik, éppoly szükséges, mint a védőoltás.

Karomon a két seb, a mindéig köztünk lebzselő halál próbafofogatásának ujjenyomataként, már régen behegedt volt, amikor 1940 őszén elkövetkezett az én közösbe vétetésem ideje: váratlan – mert hisz sok ideig reménytelenségnek mutakozó – beíratásom a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba.

(Merre van Nagyenyed? Isten tudja! Valahol a két fűzfa mellett, ahol a Maros is bódorog. Ki volt Bethlen Gábor? A róla való elgondolatunkat egy másik könyvemben megírtam.)

Lószekérrel indultam, könnycsordulási szorongással telve, és – báróként persze. Szegényparaszti sarjadék állapotomban el se indulhattam volna.

Vagyis az történt, hogy összefogtak a szolgálatos kezek: apám a visszaütő vasaktól kék körmű kezével útiládát tajkolt, a tiszteletes úr kérvényeket írogatott, anyám ingeket varrt, foldozott; egy jóindulatú kéz – a Kemény Béláné méltóságos asszonyé – megcirógatta a kobakomat, majd azután, hogy a dolgoknak haszna is legyen, báró Kemény Anna kelengyéből válogatott nekem paplanlepedőt és párnahuzatokat. Koronás-monogramos holmi volt, minek láttán az internátusi mosónő egészen tava-szig, makacsul – s hangjában egy eljövendő kisajátítás ígéréttel – báró úrfinak szólított engem; akkor sem riadt, már-már tolvajlelkiismeretű tiltakozásaimat sokallta meg, hanem az elképesztő különbséget aranycímeres

párnahajam és egyéb ruházatom között. Ingemen, harisnyámon ugyanis, anyám hervadatlan ujjainak művészi kivitelezésében, családom ősi címere is ott volt látható: foltok, stoppolások egész csillagraja. Ezzel nyertem kegyelmet s úsztam be a mosónő jóindulatának kék ege alá. Volt min gondolkoznom. Az izgalmas kaland – amidőn egy téves megszólítás, majd a nyomában elszabadult képzelet felhajtó erejével kidughattam a fejem osztályom kéményén – az illuzorikus helyzetváltozások természete szerint saját otthoni portánkra irányította szigorúbban a figyelmem. A tulajdonképpeni helyzetre, amiből egy mesésen gethes ló mozdított ki engem.

A falu végén valaki azt mondta: ne menjünk sehová, mert jó, úgymond szembe velünk, tán épp a kanyaron túl, a második világháború. Jenei Sándor tiszteletes uram, kinek az oldalán szilvás lepényt majszoltam. Úgy vélekedett, hogy az nem baj, mivel mögöttünk az isten.

Én csak szüleimet láttam integetni az őszi porfelhőben, s velük addig való életemnek ködbe vesző szigetvilágát; zsombékos létünk otthoniasan meleg és titkos ösvényeit, amelyeken – ha kúszva is – törzsközösségünk tagjai megtalálták egymást.

A vánszorgó szekeren, fülemben a „száguldás” légsurrogásával, más, idegen világok felé távolodtam. A messzeség iszonyúnak látszott. Legalább száz kilométernyinek. Visszafelé nézve, időnek s térnek egybemosódásával annál iszonyúbbnak. Erre nem magamtól, hanem a tiszteletes úr szavainak útján jöttem rá. Bethlen Gábor nyitotta meg nekem az utat a Kollégium felé. Ugyanis megtiltotta a főuraknak, hogy jobbágyfiak tanulását bárminő formában is megakadályozzák. Akkor tisztázódott, hogy még püspök is lehet belőlem; annak előtte – a rendiség ismert tiltása szerint – nem lehettem volna. S ímé, háromszáz és tizenegy esztendő múltán ez az idő is bekövetkezett; első követét a mi familiánk is elindította.

Sietve haladtunk. Kissármáson a lószekeret vonatra váltottuk fel. A tiszteletes úr – a történelemből a jelenbe visszatérve – elmagyarázta, mitől s mi végett csattognak a vaskerekek. Életemben tehát először ültem – nyüslettem inkább ablaktól ablakig – a mezőségi vicinálison. Ha jól meg gondolom, nem késtem sokat. Az első valamirevaló gőzgépet Papin úr 1706-ban szerkesztette. Másfél évszázaddal később – 1847 decemberében – Petőfit is ilyenszerű tákolmány vehette körül a „tenger-kéj” s a közelgő szabadság káprázata, mikor is az örültként száguldó nap, arcán a szegény lángjával, lemaradt a vasparipa mögött. A mi szerelvényünkre – melyet már nem a költő szívmelege hajtott, hiszen a lelkesedés közben ugráltak, sőt lépdeltek föl minden veszély nélkül az átalvetős parasztok.

Köztük leendő osztálytársaim is: sármási, köbölkúti, ölvesi tanítójelöltek. Némelyiket, zsírozott bakancsán s a kigyúlt fülén kívül, zabszalmával tömött szalmazsákjáról lehetett azonnal fölismerni.

Kellő tapintattal és gyanakvással méregettük egymást; kit mire szemelt ki vajon a Fejedelem? Melyik közöttünk ama názáreti, akinek homlokráncában eljövendő csodatevések rejlenek? Kölcsönös félrevezetésről, hogy nem közadakozás eredményeképpen kerültünk egy helyre, szó sem lehetett. Posztóujjas alatt úri nagrágtartó – a kalauz nagybácsi ösztöndíja –, kenderinggel párosított bársony buggyos nadrág árulkodott a szolgálatos kezek sokirányú védnökségéről. Nem is beszélve a kíséző papokról, kik reánk felügyeltek. Egyikünk sem mondhatta, hogy maga szándékából vagy épp családjának előkelősége révén öltötte magára a kántortanítói nagyrahipotottság aranyos köntösét. A magam részéről ennek a sorsnak a fényeit máris átzuhogtattam egész lényemen; az erdélyi katedrálisok orgonái szólaltak meg bennem; hatalmas és láthatatlan seregem énekelte Szenczi Molnár Albert szövege szerint, hogy fenn óhajt maradni. Ismervén a kántor megszabott helyét, ahonnan híveinek mindig a hátát, sohasem az arcát veheti számba, tudomásul vettem új beosztásomat: ama sereghajtóét, akinek gondja nem a vezetés, hanem a lemaradottak, a lesántultak és hitükben összetörtek felkarolása. Kivált, hogy Ludas tájékán már magam is csak bicegve téfneregtem a társaim között. A dagadt láb enyém volt; a hirtelenében reám restált bakancs otthon maradt öcsémé, akinek emléke ilyenformán is elkísért az Alma Materbe.

A Pápai Páriz- és Kőrösi Csoma-jelöltek – mintha csupa tiszteletből tennék – Bethlen Gábor stílusában társalogtak.

Így hát megüsmertük egymást. Úriemberek nem vagyunk, de velek gyűhettünk, a tiszteletesekkel. Mire besütétült s esmét lefekszünk, talán a félelem is elmúlik bennünk. Bízunk hozzájuk, akik azt mondták, menjetek tük is a tudásbul valami zsákmánt szerezni.

Zsákmánt! Tudásbul! Micsoda egy bumfordi nyelvezet! Mire megyünk ezzel? Olvasmányaim birtokában már csiszoltabbnak éreztem magam; kritikusnak is tehát. Méltónak arra, hogy a világot a magam képére formáljam. Később, Bethlen leveleinek olvastán jöttem rá miszerint a bumfordiság dolgában meglehetősen nagyot tévedtem. Hisz a Fejedelem is így beszélt: „Az idő mutat meg mindenedet, minek mint kellessék lenni.” Az idő, amely – akkori homályos sejtelmem szerint is – átlépett fölöttünk, otthagya bennünket valahol a tizenhetedik században; iszonyatosan megdagasztva, mégis keletlen-sületlen, miközben a nagyvilág körös-köröttünk megsütötte már a maga pecsenyéjét. Igyekezzünk hát magunk is

felszínre! – dagadozott bennem az elszánás. Egyetlen megmaradt uszonyunk: a nyelv majd elkormányoz. Hová, merre vajon és mi végett? Fehér lobogós igyekezetem szelíd volt és fegyvertelen, akár az őskeresztényeké: magunk megőrzése a nyilvánosság jogának közösségi égtájai alatt, odahagyván mezőségi katakombáinkat, ahol eddig a királyi diktátúra pillantásait kerülve, titkon ünnepeztük a titkot: egymás nevéen szólitását.

**NAGYENYED: BETHLEN-KAPU
A MÉSZAAROSOK-BASTYÁJAVAL**

Debreceni László

A begyűjtés boldog hangulatában, dagadt lábbal s a ritka szorongásban szapora szívdobogással sántikáltam be a Kollégium udvarára. Nagy volt a nyüszletés; eső előtti hangyabolymozgás a diákság körében. Jobb oldalról, ahol a fáskamrák voltak, némelyek púposra tömött szalmazsákokot cipeltek; friss almot az álom alá. Mivelhogy ott voltunk már: vágyaink Jóreménység fokán. Szemközt a kis Kollégium falán két kicsi harang is szólt, s annak a hangját hirtelenében magamra véve, küszködni kezdtem a könnyemmel. Megindultságomat rejtegetve, föl az égre, majd az internátus emeleti ablakaira vettem pillantást; a bejárat fölött így vettem észre magát a Fejedelmet is. A kőarcú embert a válla közé behúzott nyakával – még most is védekező, okos állapotban –, de már lova nélkül, amely ménéseinkkel együtt legendának rúgatatott el az időben. Emléknek, amit ki se köptünk, meg sem emésztettünk. S itt maradt a Fejedelem gyalogosnak, mint jómagam is száguldó veszedelmek között. Gyalogosnak vagy tán levágott fejnek; ha életben nem is: holta után lenyakaztatott. Palatáblás iskolában a nevét se hallottam. Most vesszőkosaramon ülve ismerkedtem vele. Szavam persze nem volt, csak elfogódottságom; annak előtte fejedelmekkel nemigen szoktam társalogni. Az érzés, ami felgyülemllett bennem, az akkori időknek lehetett volna jobbágyi panaszlevele.

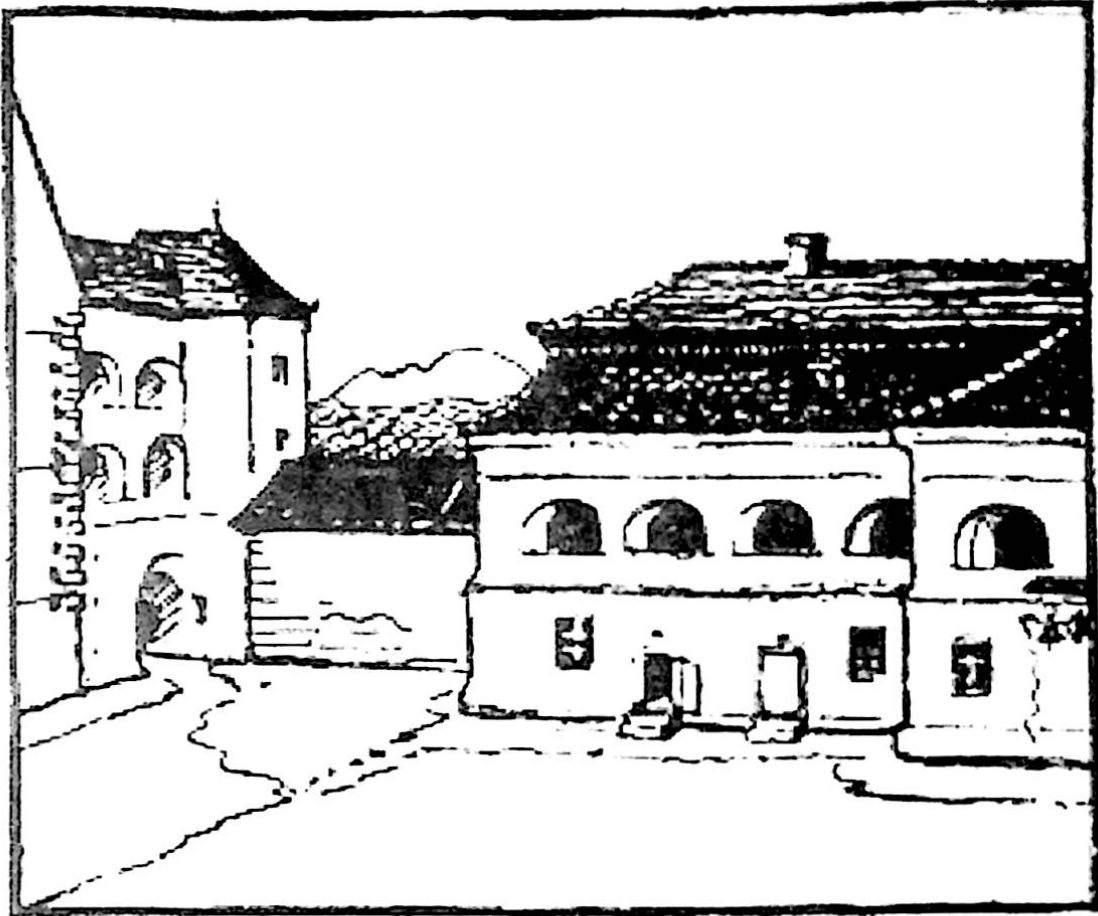
Azt kérdi Nagyságod, mi szél merészelt engem Kegyelmed magas színe elé hozni; a szerencse, mondhatnám, egy véletlenül rám esett pillanás. Következménye bizonyára kicsordul majd az én keserű poharamból. Sejtteni vélem Nagyságos Fejedelem uram: a tudás, amit e falak – falaid – között ígérnek, nehéz terü lesz; egy s oszthatatlan. Másnak a vállára áthárítani nem lehet. Azt csak a föld veheti le rólam, amely egyedül képes betömni és elhallgattatni az egyszer megszólalt emberi szájakat. Vékony tehetségemmel már eddig is felfogtam, miszerint a boldog fennmaradáshoz nálunknál az Istennek magának is több esze vagyon; nagyságának és gondjának terhét – Atya, Fiú és Szentlélek képében – idejekorán háromfelé osztva. Másként a magárahagyottságát el nem viselhette volna. Egyik harmadrész ilyenformán a másiknál panaszt emelhet. De mondja meg Kegyelmed, mi kinek a kebelébe tegyük le siralmas állapotunkat? Számtalan nyomorúságunkra kitől remélhetünk resolútiót? Hogy a dolog velejénél kezdjem, amidőn Nagyságodat a vízi betegség a halál színe elé roskasztotta, végrendeletében hátra méltóztatott hagyni, hogy – két tar között az egy hajas mivoltunk megőrzése végett – mind a németet, mind a törököt folyton szemmel tartjuk, és úgy cselekedjünk, hogy magunkban semmi ne szakadjon. Ha el is búsítom ezzel Kegyelmedet: eddigelé minden madzagunk a markunkba szakadt. Elnyomorodott ügyünkről álmunkban – a szabadság tökéletes állapotában – gyakorta elmondjuk, hogy semmi késedelmet nem szenvedhet; reggelre kelve, a sírás szabadságát párna alá vetve, mégis azzal erősítjük magunk, hogy – bár ínségeink napról napra laposodnak – az útmenti csalán példáját követjük; minél jobban tépdésik, annál mérgeesebben sokasodik. Kegyelmed nem tudja, hogy minekutána Ferdinándus meghalt, Habsburgot elvitte az ördög, és az osztrák hullából valahogyan napvilágra másztunk, uraink jóvoltából a Hohenzollerek vettek minket kézhez, az ő torkukat pedig – kellő tapintattal, hogy azért meg ne fulladjanak – egy őrült Vezér és Mázoló marka szorongatja. Kegyelmed rövid tizenhat esztendőre a tüzet és vasat elvette volt a haza nyakáról, de mi hasznunkra lehet a fölemlegetése, mikor itt a német szurony megint a hátunkban. Mindezekén felül, a történelmi létezés gondját kényszerűleg félrevetve: a mindennapi kenyérgond is emészt. Nagyságod, amennyire lehetett, a borissza Földes Urakat hadakozásainak és álmainak jármába vetette, a dézsmafedőket nagy szigorúsággal megrekcumozta. Igaz, hogy terheink ettől meg nem könnyebbültek; Kegyelmed szívbeli jósága azokat be nem takarhatta. Nyakunkon maradt a robot s a közmunkák számtalan formája; a dézsma és a természetbeni beszolgáltatások kötelezettsége; a fejadó és pénzbeli kirovások szaporodottsága. Az idő, úgy tetszik, megkö-

vesedett fölöttünk. Kötelezettségeink háromszáz esztendő múltán is – át-keresztelve – napról napra sokasodnak. Gazdáink: a méltóságos úr, a tekintetes úr, a nótárius úr, bíró úr, őrmester úr – mindazon hazugságok nevében, amelyek farsangi módon átmázolva az igazsághoz hasonlítanak, tíz körömmel összekapart csekély javainkat a bőrünk alól is kiszedik. A kifordított bőrünk alól; soron a lelkünk is, amiről későbben szólok Kegyelmednek. Igaz ugyan: eljövetelemkor egy csirkének ütöttük el a lábát, egy kis tésztanemű s néhány piros alma illatozik itt a kosaramban, de ha számba veszem, hogy testi gyarapodásunk végett az otthoni szűkös eledelhez mi mindent kellett összegyűjtögetnünk, abból a pigmeusok is tanulhatnak. Mert ettünk labodalevest, erdei salátát, gombát és puliszkát hígra eresztett szilvaízzel, mezei sóskát, galagonyát, kökényt, káposztatorzsát, vackort, vadcseresznyét, dongó hasából cseppentett mézet, vércsetojást – a szilvماغot is feltörtük, akár egy kastélyt, kalászból markunkba dörzsölt búzát, döblecet, mézgát, csipkebogyót, szedret –, kecskemód rágcáltuk az édes levelű fákat, ettünk pattogatott kukoricát, napraforgómagot és tökmagot, kendermagot – ó, az be ízes volt! –, pergelt szójababot, cukorrépát s mi mindent, hogy miként a fák, felneveljük magunkat.

Bocsánattal legyen mondva, nem hinném, hogy Kegyelmed – ha korán árvaságra jutott is – e különös étkek közül bár egyet ismert volna; ízük odakövesedett jobbágyainak, zselléreinek fogai közé. Nem magunk fejétől ismertük fel, hogy amidőn ennivaló nincsen, mit kell megenni; de hogy a cselekvésképtelenségben mint lehessen cselekedni, annak keserves módját – a történelmi zsákban futást – Nagyságod emelte tőkélyre. A lósóskára visszatérve: különös szerencsénknek tarjuk, hogy testi mivoltunkban így is elnyertük emberi formánkat; de nem az áhított emberség tökéletesnek vélt állapotát. A félelem, amely az erdei vadak létének és fennmaradásának legelső feltétele: az embert megnyomorítja. Egészséges futó lábainkkal sántáló satnya lelkünket, örökösen bozongó hitünket menekítjük egyik helyről a másikra. Ne feledje Kegyelmed, hogy a cuius regio, illius religio törvénye az idők folyamán csak részben módosult, valahogy ilyenformán: cuius regio, illius lingua. Ez utóbbit, amidőn a német percente pökött a gallérunk alá, vándorkomédiások szájába rejtettük, mostan pedig a Hohenzollerek fattyainak ütésközelében az álmainkba bugyoláljuk. Utcára, sokadalomba, akár a védtelen gyermeket, ki nem eresztethjük, de még otthon is, sárból vert falaink között, a nádfedél alatt, hacsak lehet, némaságra kényszerítjük. Hasas őrmesterünk, aki földesuraink terített asztalánál gyakorta pillogat a pohár fenekére, egy-egy nóta s felségsértés miatt szánkából nem a fogat: a szót s a vélekedést forgató nyelvünket kívánja ki-

verni. Nem vérünket – az elapadhatatlant –, hanem csontunkból a velőt, a pótolhatatlant áhítja. Közülünk sokan máris üresen kongó gerinccel görnyedezve valamely hivatali széknek láttán; mások, a jó kelendősegre való tekintettel, miként a híres-nevezetes Schlemihl Péter az árnyékával tette: szavaikat viszik vásárra s adják el az édes tejjel együtt, mit anyjuk kebeléből szívtak. Az említett Péter az elkótyavetyélt árnyéka miatt végül keserű könnyeket hullatott, köpenyegforgató latraink ellenben rossz – mérföldnyire büzlő – lelkiismeretük vizes lépcsőjét húznák – húzzák is, ha lehet – mindannyiunkra, akik magunk megőrzésével foglalatoskodunk. S bizony keservesen. Kegyelmed idején a német még csak ide sem szagolhatott; manapság, hogy pisztolyos szolgálai patkánymódra szaporodnak, barna- és zöldingeik láttán elzúzmárosodik bizony a lelkünk. Egészen meg nem fagyunk, mert a hazának föld alá szorított fiai jobb napokat ígérnek, de addig is a tű fokán át kell bújnunk valamiképpen. Ezt tanulgatjuk; a kényszerűség hivatásunkká lett.

Hogy csak néhány kalamitást említsek föl Nagyságodnak: választási és képviselési jogainkból teljességgel kiforgatva, és akármifajta mozgolódás miatt pálcával veretve, avagy gyűjtőtáborba arestálva – miként az legutóbb is történt számtalan pörös szájú és nagy hasznú emberünkkel –, a pásztor nélküli nyájnak sorsára jutottunk. Ki erre, ki amarra bégeti az árvaságát. Nem vigasztalás, Nagyságos Fejedelemuram, hogy papjaink – pápisták avagy reformáltak – istennek jobbán és Ábrahám kebelén ígérnek pihenőhelyet. Templomi harangjaink, amelyekből Kegyelmed korai halála óta oly sokszor öntöttünk ágyúkat az osztrák Fátum ellen, mind a holtak, mind az újszülöttek fölött állandólag gyakorolják a hangjukat, de iskoláink tetemes részének csengettyűszavát – a halkságában is veszedelmesebbet – úri hatóságaink elnémították. A betűvetésnek az egyházak sovány kebelére szorult hajlékai létünkben oly bizonytalanok, mint a kutya vacsorája; nem Kegyelmed ölbéli ebének kosztja, melyről a későbbi fejedelem, Kemény János gondoskodott, hanem otthoni sovány falatunk az uradalmak árnyékában. De hogy szavamat ne felejtsem: egy hamis hang a Hohenzollernek éltetése végett naponta kornyikált himnuszban elegendő okul szolgál s hozatik föl iskoláink nyilvánossági jogaink felfüggesztésére. De mi csak énekelünk rendületlen. Tele van a hasunk rozsdás patkóval és patkószeggel, az idő mégis úgy kívánja, hogy virágcsokrokat öklendezzünk. Ily esetben az *a* hangúak közösségébe született nebulók, csekély tudásukat feltarisznyálva, akár a tűzkárosultak, indulnak szerte idegen helyekre engedelmet koldulni vizsgáik letételére. Uraink jól tudják, hogy jövőnk oda van letéve – palatábla, palavessző formájában – az iskolák falai

Kis (Apafi) Kollégium

Dóczyiné Berde Amál rajza

közé. Ezért verik széjjel azokat a jogtiprásnak minden eszközével. S nem egyébre, hanem a hamis hangokra való hivatkozással, az eltévelyedés veszedelmeit – úgymond saját érdekeinket – bőven ecsetelve. Mit mondjak, Uram! Ájtatosan meghirdetett jogaink egyebekben is mint akasztott emberek lógnak szederjes orcával az útmenti fákon.

Nemcsak reménységgel: tanulsággal időzöm itt Kegyelmed színe előtt. Ha emlékezni méltóztatik, egyebek között a testvériségnek ügyét is reánk hagykozta: magyarnak, románnak, szásznak – a székelyt nem említtem, hiszen az is magyar – közös kertmívelő gondját; az egymással farkasszemet néző indulatok helyére az egybefonódó pillantást a Kárpátok tövében. Kegyelmed, végső céljához – mind a németnek, mind a töröknek nyakatöréséhez – híven, a természetes szövetség jobbját kereste. Császár szakállához – okos meggondolással, a lehetetlent sohasem kísértve – nem kapdosott ugyan, de vajdát sem próbált állítani Moldvában avagy

Havaselvén, sem titulust nem uspurált, sem országot le nem rohant, mi-ként azt az oktondi Báthoryak tették. Hanem ellenkezõleg: közös nyomo-rúságunkban Ahmednél, Musztafánál, Ozmánnál, mikor csak lehetett, jó szót emelt a román vajdáknak ügyében. Összekacsintott velük a török háta megett, s nem kockázat nélkül, mert annak a hátán is szeme volt. A króni-kások 4000 román harcosról tesznek említést, akik 1623-ban is az erdélyi magyar hadak oldalán küzdöttek a bécsi Hiéna vasasai ellen; csapatkapitá-nyukról pedig szemtanúk állítják, hogy kezebeli tollas botját hajította a né-met nyakába, oly közel ment hozzá, s annyi sok lövés között is békével tért meg közülük. Hűség és bátorság csak olyan emberek körében tanyázik, akik tiszta lelkiismerettel vannak egymás iránt: akinek mosolyába nincsen kés göngyölve, szavaik pedig nem arra valók, hogy a szándékaikat eltit-kolják velük.

Oku-foka volt a jó szövetségnek is. Oly időben, amidőn a hitbéli kü-lönséget Európa-szerte máglyákkal szüntették meg, Kegyelmed szigorú parancsot küldött Görgénybe, hogy erővel, szorító vassal senkit meg ne próbáljanak idvezíteni. Lelke, nyelve – akár szeme színe – kinek-kinek a maga tulajdona; minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll. Lehetséges, hogy Kegyelmed a szárhegyi fenyveserdők madarainak változatos énekét hallgatva fogta föl példásan a különbözőségek és nyelvek értelmét; vagyis a bábeli tanulságot, miszerint a látszólagos zűrzavarral kezdődött a Har-mónia magzatmoccanása. Az ég felé makacskodó viaszarcok helyén így jelent meg az élő és egyszeri arcok változatossága. Korbács és keresztrefeszítés ezt már meg nem szüntethette. Ily meggondolással di-csérjük Kegyelmedet azért, hogy a cuius regio, illus lingua híveinek hor-pasza közé ütve, a Bibliának román nyelvre való lefordítását szorgalmaz-ta, fölmentvén ugyanakkor a Fogaras menti román papságot is a tizedfize-tés kötelezettsége alól; még ezen kívül is hatvan-hetven prédikátort – az idő tájt tehát népnevelőt – szenteltetett melléjük; tudós embereket, akik az Igét az ő magok saját érthető nyelvekre transferráltatták. Redmeczi János okosan szólt, mondván, hogy mindez Kegyelmed szent és üdvösséges gondolata volt. A szenvedő gondolaté. Az ember felcipeli a maga kőszik-ladarabját a hatalom piramisaira, és meghal békében vagy fogát csikorgat-va; ha reménysége el is fordul tőle: a halottkém segítségére van, hogy élve el ne temetessék. Az eszmét, a nemeset, amilyen Kegyelmedé is volt a to-lerancia dolgában, gyakorta élve temetik el; majd azután, a lélekvándorlás sorsára jutva, a meggyaláztatás valamennyi lehetséges formájában seny-ved, jobb napokra és bátor férfiakra várva, kik az átok alól fölszabadíta-nák. Most, hogy az Úrnak 1940-ik esztendejében engem is begyűjtöttek,

legjobb igyekezetem szerint az ilyen férfiak közé szeretnék felcseperedni, Nagyságos uram. Töredelmesem bevallom: nem hiszek az eleve elrendelés tanában, miszerint akármit is cselekednénk, sorsunk, jövőnk megpecsételtetett az isten markában. A bizonytalanságnak e bizonyosságát maga Kálvin uram sem volt képes elhithetően megmagyarázni. Annyi baj legyen! A jót nem önmagáért: *önmagunkért* óhajtanám cselekedni. Ugyan bizony mit ér a jóság – a céltalan –, amelyben végül is elveszítjük magunk. S épp mostan, hogy a faji mítosz hóhérai – a népirtás szándékával – koponyákat mérnek, vért, nevet, származást elemeznek. A szülői kar közelében polipkarokkal les reánk a Statisztika; a négykézlábra taszító kényszerűségek számtalan és naponként más formában felbukkanó változata. Még nevünk megválasztásában is. A világban való mozgásom eddigelé csak ketrecnyi, tehát a példa is apróságnak mutatkozik, gyöngé hangúnak. De sokezernyi csekélység sírása nem égbe kiáltó-e? Olyasféle folyamatosságról szólok, amely csak meg nem fordulhatott Kegyelmed gondolatában. Szempillanati létünket tekintve csak a minapában, vagyis 1814-ben panaszolták némely jobbágyok a Borossebesi Uraság Kegyes Széke előtt alábbi gyaláztatásukat: „Most, ezen folyó esztendőben, amely temetőben a holtak szoktanak temetni, annak előtte két esztendővel azon temetőből többnyire faragott kőből keresztet – Horhy ispány úr – mind kihúzzattatta, az holt emberek csontokat az vermekből kihántatta, és oda szőlőt plántáltatott, holott pedig azon dolgot megtenni semmi módon szabad nem lett volna.”

Ha hozzávesszük, hogy a sírbolygató Horhy ispány úr, nevét egy „t” betűvel megtoldva, napjainkban Horthyvá lett – a véletlennek micsoda bakugrása a törvényszerűségbe! –, a panaszos elporladtak neve pedig: Derla Brebán, Maguran Vasile, Vesa Iuon stb. – román jobbágy tehát mindahány –, mindjárt megérti Kegyelmed a dolgok fonákját is. Otthoni átokverésünket nótárius úrnak, koncvető gazdáját prefektusnak avagy miniszternek hívják; egyre megy. A diécsi temetőből kivetett csontokra való hivatkozással a nyelvünk tövét tapogatják, hogy miként lehetne azt kiszakasztani vagy legalábbis a torkunkba folytani. Használatát a kutyáknak kocsmába vitelével együtt változatos feliratok tiltják; ez még hagyján, hisz nyelvet és kutyát láncra kötve otthon is el lehet tartani; ezen túlmenőleg is: a végtelen idő nemcsak siralmat: az időmulásnak sokféle módját kínálja. Amiként a földi lét kezdetén a rövid nyakú zsiráf – néhány százezer évet reászánva – addig nyújtózkodott, míg elérte a magas fák hegyén lebegő levelet, ugyanúgy magunk is átvészselhetjük mostani állapotunkat. Kezünket, lábunkat, bordáinkat tanítjuk meg beszélni. Fogukat féltve létrejöttek immár szép számban hivatásos hasbeszélőink is. Hanem a dolgoknak vas-

tagja ott kezdődik, Uram, amidőn tüzes vasakkal az emlékezetünket égetik ki; múltunkat őrző csücskéből a Kegyelmed nevét is, nehogy valamiképpen árnyékot vessen a Hohenzollernek fényére. A múltjából kiforgatott írástudatlan hályogos szemmel vakoskodik az ismeretlen jövőnek küszöbén. Pedig épp Kegyelmed példája mutatja, hogy a történelem tanulsága nélkül – mikor is az időben visszatekintve, erényeinket és ballépéseinket vetjük mérlegre – szájunkat a forró kásával újra megégetjük. Havasi emberek megfigyelése, miszerint a viharban eltévelyedettek akkor kerülnek végveszélybe, ha már hátrafelé sem tájékozódhatnak, mert lábuk nyomát a hó befújta. Az ér, ha nem is tudja, honnan ered: elvergődik az óceánig. A vizek tudatlanságával megverten, vakok gyülekezeténél egyebek nem lehetünk, Uram. De bogozzuk szálainkat egyik esztendőről a másikra; ahogy lehet. Az újszülött nevét apja-anyja emlékével; csendőr szította gyűlölkövéseket a múltnak testvériségével; egymás felé nyújtott kezek jóindulatával. Ilyen kéz, amelyet hunyt pillám alól a jövőben vélek felfedezni, Titus Popovici nevű román testvéremé, aki ugyancsak sokat szenvedett népének sziklaleveleként tűnődik a fennmaradás módozatain.

Azt mondja: „Belényes hosszú és szövevényes nemzeti torzsalkodások színhelye volt. Itt, ebben a régi román kultúrközpontban, talán még hangsúlyozottabban, mint másutt, elnemzetietlenítő próbálkozások is történtek. Nem véletlen, hogy mi olyan neveket viselünk, mint Titus, Augustin, Virgiliu, Corneliu, Sever, Septimiu; nem valamilyen latinságtudatból van ez, hanem egyszerűen abból az okból, hogy az akkori magyar hatóságok anyakönyveiben egyes nevek automatikusan változtak át: a Ion – János, a Teodor – Tivadar, a Iuliu – Gyula, a Victor – Győző lett.” Pedig „Biharban a történelem hozta magával, hogy együtt éljünk és együtt dolgozzunk ugyanazon sors fiaiként; s mikor a keményen robotoló, földjük rabjai – a földéi, mely nem volt az övék – kiegyenesített kaszákat és hegyes vasvillákat ragadtak, senki sem kérdezte, hogy csatasorbeli társa Ione vagy János. Nem válogattak közöttük soha a tömlöcök s az akasztófák sem. Ionnak éppolyan nyomorúságos háza volt, mint Jánosnak; gyerekeik éppúgy nem járhattak iskolába, sem románba, sem magyarba, s elgyötört tagjaikra és megfagyott szemükre egyenlőképp borultak ugyanazok a hantok.”

Ne csodálkozzék hát Kegyelmed mostani nótárius urunkon, aki közülük oly sokakkal oly csúfosan bánik, s nevünk hallatára adta-teremtettével mocskol kifelé, szigorú parancsot adván az írnoknak, hogy mint holmi kétszínű tarisznyát, a Jánosokat Iuonokra, a Tivadarokat Teodorokra, a Győzőket Victorokra fordítsa ki. S bizony nem a legendává foszlott Csaba

királyfi emléke készlet bennünket arra, hogy gyermekeinkre a keresztelő-vízzel oly gyakran preckeljük az ősi neveket, mint: Előd, Tünde vagy Elemér. Nótárius urunk, ki annyira elidegenített mindnyájunkat az indulatos erkölcsé által, asztalt döngetve ordibál: hát ez mifajta név, átkozott szökevény?! Ily esetben, hogy in praesenti sua furia az anyakönyvet fejünkhöz ne vagdossa, kérdése alól ügyes nyakcsavarintással, bocsánatkérő mosollyal avagy tettett tudatlansággal kénytelenítettünk valahogy kibújni. Teszem azt: álmunk sugalmazta, hogy meghal a gyermek, ha nevéből az „e” hangzó kiesik. Ha esetünk nem lenne siratnivaló, parolás egyezkedésünkön Kegyelmed kőarca is mosolyba rándulna. Azt mondja múltkoriban is egyik mezősegi atyámfia: „Írnok úr, ha fiam nevét a kívánt formában méltóztatik elfogadni, minden »e« betűért féldeci pálinkát fizetek.” Ilyenformán bejegyzett gyermekét a boldog apa fölös meghosszabbításban láthatta viszont a világrajövetelét igazoló pecsétetes papíron: *Elemelemér*. Idők folyamán, ha netán meg is kurtítják: a veleje megmarad. Mintha mégis nevetne Kegyelmed. Szemem káprázik. E káprázatban látom – sejti reménységem – az eljövendő időknek reánk nézve kegyes resolútióját. Köszönöm, hogy a nevét viselő híres Kollégiumba lélekbe-gyűjtő dézsmásai engem is elhoztak. Az otthoniak – a sárban maradottak – azt gondolhatják: kiszabadultan a felfelé kapaszkodás útjára léptem. De fülemben a hangjuk s szándékaimban a fogadalom: nem fölfelé: lefelé török, Uram; vissza azok közé, akik könnyeikkel egész rózsakerteket nevelhetnének...

Ilyenformán lehetett volna az én panaszos levelem. Szó szerinti igazságát bárki kétségbe vonhatja. Jómagam is, ha egy-egy botló szívdobbanás vissza nem ültetne álmomba a tanítóképezde első osztályának kopott padjába; ha ott töltött négy esztendőm nem hasonlítana a fügéhez, amelyről tudós emberek mondják, hogy virágját sohasem hullatja le, hanem – mint a reménység magzatát – körülnövi azt a gyümölcsével.

Bizonyára ilyenek vagyunk, akik akármilyen csekély értéknek a megőrzésére vállalkoztunk. Ha majd az évek az utolsó falat húst is lerágják rólunk: föltűnik majd színehagyatlan ifjúságunk fügevirágja is...

Istenek és falovacskák, Kriterion, 1973.

A szabadban

Ikafalvi Dienes Jenő

Az enyedi Kollégium régi szelleme önállóságra nevelte a diákot. Nem sok megkötöttség gátolta. Ha ott volt az előadásokon, ha az estéli – télen 8-kor, nyáron 9-kor kezdődő – silentiumon otthon volt, az ezen idők közti órákat a diák tölthette bárhol, otthon, vagy künn a városon, vagy erdőn-mezőn.

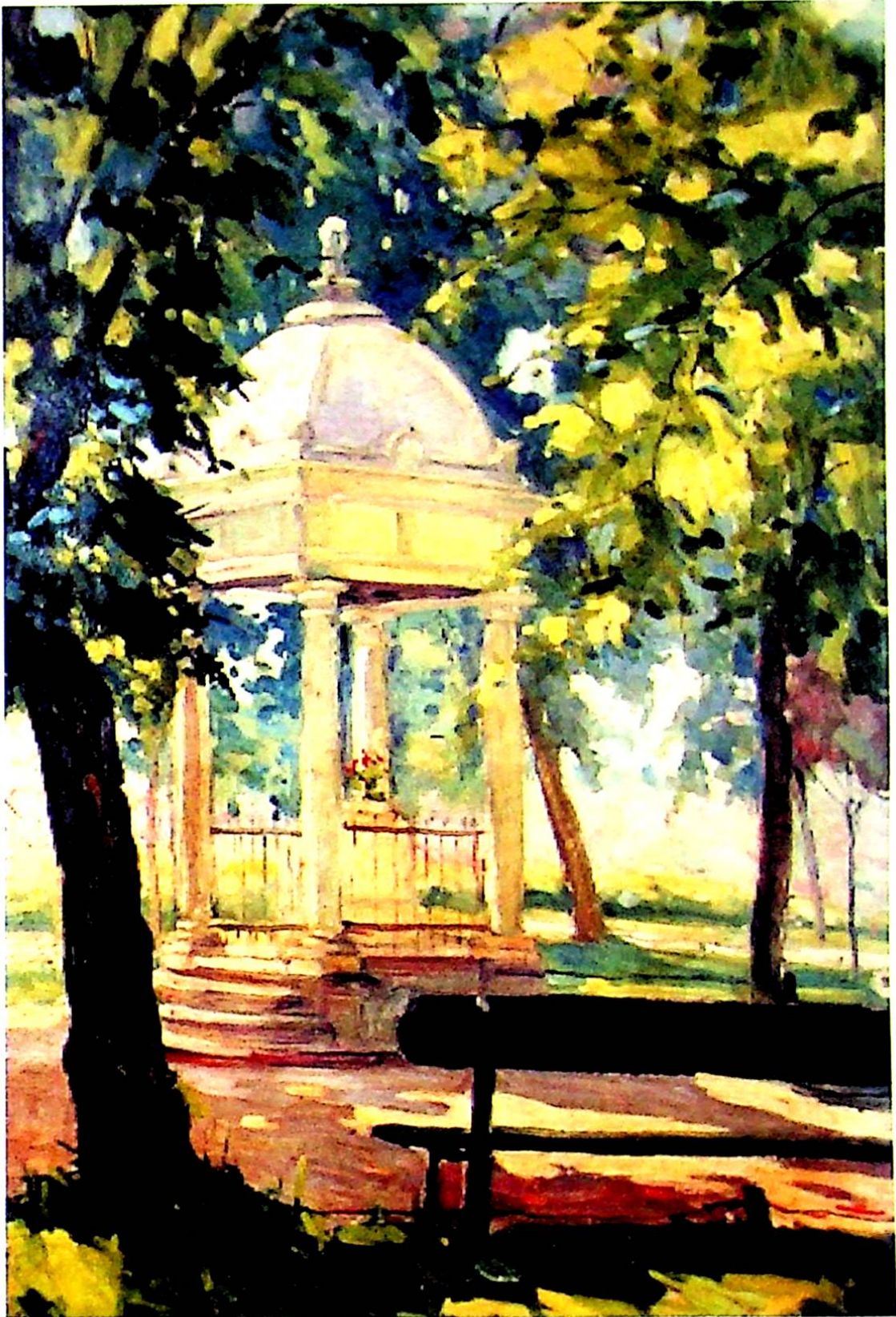
Fel is használtuk az alkalmat. Nagyenyed és környéke sok közeli szép helyet tartogat, hova kirándulni, tanulni mentünk.

Legközelebb volt a vár. E csendes, mélabús helyen szép időben sokszor lehetett egy-két diákot látni, amint a református és lutheránus templomok mögötti részen – melynek közepén ma át van törve a vár fala és a Winkler-ház felé szabad a közlekedés – fel s le sétálva készült másnapi leckére, vizsgára. A régi várfal e részen belülről szabadon állt, kopott falain itt-ott fű, burján, apró bokrok nőttek, igazán alkalmas hely volt a város központjában arra, hogy egy-két diák zavartalanul tanulhasson itt.

De nemcsak tanulni jártunk ide. A Kollégiumból jövet a széles, öblös, komor boltíves várkapun átsétálva megkerültük az ódon templomot és a túlsó oldalon levő kis várkapun át mentünk a gyümölcs piacra és kofapecsenyéért – diáknyelven: „dögözni”. A kis várkapun kilépve néhány lépés volt a váron kívüli két ház közti út, aztán ott találtuk a diákok öreg gyümölcsös kofáját: sánta Máriskót. Más kofáktól is vettünk, falusi parasztoktól is, de a legfinomabb gyümölcsöket mégis a kövér, öreg sánta Máriskótól vettük. Soknak hitelbe is adott. Számon tartotta és be is hajtotta követeléseit: ha lehetett, szép szóval, s ha nem, csúf kiabálással, de mindig duplán.

Itt a piac e részén vettük a jó, enyedi piaci kenyeret és hozzá a dögöt. Nagyobb diák korunkban ritkán mentünk a piacra sültet venni, legfennebb néha uzsonnázni – és ilyenkor a várba visszatérve a templomok mögött sétáltunk haza és közben elfogyasztottuk uzsonnánkat.

A templom mellett, a református papilak előtti helyen volt két koporsó alakú síremlék. Régi, kopott betűiből sokszor böngésztük, de sohase tudtuk megállapítani, hogy kik fekszenek alatta. De annál nagyobb buzgalommal ült rá szép őszi napokon sok kisdíák és törte ökölnyi kővel a mogyorót, diót vagy fogyasztotta ízletes reggelijét, a finom kofapecsenyét,

A sétatéri Diákemlékmű

Vass Albert olajfestménye (Székely László tulajdona)

vagy a nagy cukortartalomtól ragadós, édes szőlőt, majd tavasszal a ropogós piros cseresznyét.

A vár nagy kapuja a régi fejedelmi lakás alatt volt. Ezen ma is álló épületben, a boltíves kapu fölött volt egy tanári lakás, hol az én diákkoromban a szelíd lelkű Nagy F. Károly, az ősz, hófehér hajú, szakállú rajz-tanár lakott. Beljebb volt a kántori lakás, amellet a magasföldszintes református papi lak telke, azon túl a lutheránus papi lak állott.

A Kollégium mellett halad el a Bethlen utca, mely egy-két ház kivételével a Bethlen Kollégium tulajdona. Csupa ódon, egyemeletes tanári lakásokból áll az Őrhegy oldalára mindenik lakás kertje, hol a tanároknak szépen gondozott virágos-, veteményes-, gyümölcsös- és szőlőskertje van. A másik oldalon csak néhány tanári lakás van és a sarokház kivételével, melynek emeletén a nagy tudású, öreg Gazda József, református teológiai professzor lakott hosszú évtizedeken át – csupa földszintes ház van. Az említett házhoz, a Gazda professzor lakásához tartozó kert végénél volt a cipósütöde. Ide, a régi törpe házba jártunk naponta cipót fogni.

Ezen rövid utca végén, hol kétfelé ágazik az út és egyik az Őrhegy lábánál megy ki a szőlők és a bükkös erdő felől – másik a honvéd laktanya felé az állami útra megy – volt a tiszta, szép, városi sétány, melyet Jókai Mór: *Nagyenyedi két fűzfa* című elbeszéléséből ismert hős diákok sírja fölé emelt, de már rég elomlott sírkápolna emlékére Kápolna néven ismerünk. E szép sétátérre, a Kápolnára, tavasztól késő ősziig, szép időben mindig jártunk tanulni, sétálni. Tán a nappali egy órája se lehetett e sétány diák nélkül.

Édesapámtól hallottam, hogy az ő diákéveiben, a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben a Kápolna romjai még álltak. A mai szép sétátér helye pedig rendetlen, bokros, dimbes-dombos hely volt, hová a város szeméjét hordták. De nem azért, mintha ez lett volna a legmegvetettebb hely, hanem hogy feltöltsék lassanként. És fel is töltötték. Aztán rendezték. A régi kápolnáig, a diákok sírjáig széles, egyenes, kétoldalt a sétány szélén keskeny sétautat készítettek. A diáksír körül pedig kettős, körbefutó sétaút volt.

Kisdiák koromban a síron csak egy fűvel benőtt jókora domb volt, közepén állt egy zöldre festett cserfa oszlop és tetején egy ritkán meggyújtott petróleumlámpa. E szegényes sírdomb helyére 1896-ban a Kollégium és ifjúsága lépcsőzetes, négy kerek oszlopon álló, négyszögű kupolájú homlok-kő emléket állított, melyben a négy oszlop közt hasonló, fehér homokkőből faragott kőasztal oldalán fehér márványlapon volt megörökítve az ott nyugvó diákok emléke. E hely közelében állt a sétátéri cukrászda,

hol séta és tanulás közben jó sok krémest és más süteményt vásároltunk a Kún-cukrász szép leányaitól, kik bizony egy-két udvarias szó, kedves beszélgetés közben a rendesnél nagyobb adag finom fagyaltot adtak az ismerősöknek a csekély 6 vagy 10 krajcárért. A cukrászdánál megtörik a sétatér útja és balra, az Őrhegy lábánál megy a nyílegyenes, középen füves részen elválasztott hosszú, kettős sétány. Diákkoromban e részen a fák, bokrok, cserjék már elég árnyas helyet adtak. Tavaszon a sok fenyő, akác, fagyal-, orgona-, galagonya- és más bokrok virágaitól édes, ózondús levegőjű szabadban egyik legkedvesebb tanulóhelyünk volt a Kápolna. Az akácsolokkal szinte párhuzamosan volt az alsóbb rész, hol négy sor fekete-fenyő tette illatossá, árnyassá a sétateret. E két hosszú sétányrészt közt szélesebb és keskenyebb utak, fagyal- és galagonyabokrokkal szegélyezett átlós ösvények, kör alakú kis terek voltak.

Egyik legkedvesebb tanulóhely volt ez átlós utak közti hely, hol a fűben heverve tanultunk, s bizony sokszor elábrándoztunk az énekesmadarak hangja, az illatos akácok, fenyők, forró napsugár hatása alatt, melyből az ide hallatszó Kollégiumi csengettyűk és a nagytemplom ebédre hívó harangja ébresztettek a való életre.

A sétatéren, közel a cukrászdához állt az üveges oldalú nyári tánchelyiség, melyet a kilencvenes évek elején építtetett a város. Néhány lépcsőn jutottunk föl a tágas, barnára festett faépületbe, hol annyi kellemes majálist, estélyt, műsoros ünnepélyt élveztünk és táncoltunk reggelig a szép és kedves enyedi lányokkal, asszonyokkal.

A sétatér végén, a cserefaoszlopokon áthúzott drótkerítésen hagyott kiskapun jutottunk ki az útra, mely az Őrhegy oldalán levő gyümölcsösökhöz és a Bükkös-erdőhöz vezetett. Ez út oldalán volt egy helyen egy magas vörösre festett tölgyfa feszület, primitív Krisztus-képpel. E pontról gyönyörű kilátás volt az előttünk elterülő szántókra, az ezt átszelő országútra, s tovább a Maros menti kaszálókra, a katonai gyakorlótérre, melyeket a vasút hasított ketté, a dinnyeföldekre, a Papok tavára és a méltóságosan hömpölygő Marosra, melynek bal oldalán emelkedő hegyek, dombok szőlőkkel, gyümölcsösökkel és erdőkkel tarkított oldalain vannak Gombás, Csombord, Szentkirály stb. kis, de gazdag községek.

A Bükkös-erdő egyik kellemes kirándulóhelyünk volt. De nemcsak mi, a diákok szerettünk ide járni, hanem a város lakossága is. Földből, gyeptől készített ülőhelyek voltak itt az út végén levő kis völgyben. E kis völgy keleti oldalán a kopár, agyagos hegyoldal termette az árvalányhajat, melyet pünkösdi táján a kisdíákok ambícióval gyűjtögettek. A Bükkös-erdőben fölfelé haladva jutottunk a kis tisztásra, a „Bükkös laposa” nevű kis

fennsíkra, melyet katonai lövőgyakorlótérnek használtak. Innen továbbmenve a Várszeg utca végén, a Kollégium cserép- és téglagyára környékén, vagy az Őrhely oldalán lévő régi, nagy területű református temetőnél juthattunk be a városba. A temető is egyik hely volt azok közül, hová a diákok tanulni jártak. A holtak csendes birodalmában szerteszét sok padon üldögélt egy-egy diák és a magányban elvonulva tanulgatott.

A Várszeg utcáról is itt emlékezem meg. Régen, mikor még Nagyenyed lakóinak igen nagy része szász volt, a Várszeg utcát, nyilván azért, mert ezen utcából nyílt a nagy református temető kapuja, Schwarzegassenak hívták. E német elnevezést lassanként felváltotta a Varcagás utca név, mit bizony valószínűleg a magyar diákok magyarosítottak ily különlegesen magyaros hangzású értelmetlen szóra. E félszeg név kisdíák koromban közhasználatú volt, de a kilencvenes években már a helyes Várszeg utca név vált általánossá, mit azzal magyaráznak, hogy a templomvár szegleténél indult ki ez a hosszú utca. Érdekes az átalakulás: a Schwarzegasse, Varcagás és Várszeg elnevezések mintha egymásból olvadtak volna át és mégis, az első szász és a harmadik magyar, teljesen indokolt elnevezések. A Varcagás, illetve Várszeg utcán sokfelé lehetett kirándulásra, ki a szabadba menni. Itt jutottunk fel Enyedre, a Felenyed és Nagyenyed közti szőlőkbe, az e vidéken levő mezőre, erdőre, patakmeder árnyas ligeteire, hol a malom mellett a patakban fürdőzni, bolyongani sok diák szeretett. Télen korcsolyázni is szívesen jöttünk ide a felenyedi patakra. Közel ehhez a helyhez van a Farkaspatak nevű erdő, hol rengeteg gyöngyvirág tenyészett – nyilván ma is tenyészik. Egy-egy szerda, szombat vagy vasárnapon, gyöngyvirágnyíló tavaszi délután egész csapat kisdíák járkált itt, szedve, gyűjtögetve az illatos virágot, meg botanizálva. Tavaszon áldozócsütörtökön a konfirmálás alkalmával, később a vizsgák idején nagy mennyiségben szedtük itt a fehér, illatos gyöngyvirágot és kötöttünk belőle templomdíszítésre hatalmas, sok-sok méter hosszú füzéreket. De a Farkaspatakra máskor is jártunk: őszön kökényt szedni és aszalni, vadkörte, vackort gyűjtögetni. E vad gyümölcsöket nem is fogyasztja más, csak a gyermek – Istenem, mily finom élvezetet nyújtott az akkor nekünk.

Amint gondolatban továbbmegyek – találom a római katolikus temetőt. Ide ritkán jártunk. A Tót utca környéke elég távol volt arra, hogy ne keressük fel szívesen. A katolikus temetőt is legfennebb kíváncsiságból kerestük fel, hogy lássuk, milyen.

A Tövis utca külső végén van a Kakasdomb. E helyet kisdíák körünkben már gyakrabban látogattuk. Nem is annyira kirándulásért jöttünk ide, mint azért, mert e környék szegény lakosságából kerültek ki a diákok

mosónéi, kik személyenként évi 6–8–10 forint díjazásért tartották tiszta ruhával, fehérneművel a diákokat. Vasárnap reggel jöttek be ezek a legtöbbszörre idősebb, szegény özvegyasszonyok a szennyes fehérneműkért és nagy kosaraikba összegyűjtve fejükön szállították el, hogy a hét végén tisztán és kijavítva, megvarrogatva hozzák vissza a Kollégiumba. Sokan, kivált tavaszi és őszi szép időben nem adták oda a Kollégiumban a mosónénak fehérneműiket – persze, csak a kisebb, alsóbb osztályos diákok tették ezt –, hanem séta kedvéért ők maguk vitték el a mosónéhoz. Ilyenkor az volt a szokás, hogy az alsónadrág egyik szarát felső végén bogra hurkolták, kifordították és az így keletkező tarisznyába gyömöszölték a heti elhasznált fehérneműt.

E környéken, a Kakasdombon jobbra a hegyoldalon vezető út mentén, sok szőlős- és gyümölcsöskert van. Őszön, érthető okból sok diák járkált szívesen erre felé és sokszor tettek tán soha be nem tartott fogadalmat arra, hogy nem lépnek többé e helyre, mely több kellemelenséget termelt néha a diáknak, mint gyümölcsöt. A Kakasdombtól déli irányba, messzi vidékre lehetett látni a Maros mentén. Néha tavaszi áradáskor, ha kiöntött a Maros, a Kakasdombról néztük a tengerre vált termékeny területet.

A város legszebb utcája volt mindig a Magyar utca. Ezen az utcán szeptembertől június végéig szívesen sétáltunk szabad időnkben. E hosszú utca, tulajdonképpen állami út végén, jobb oldalon álló hatalmas katonai laktanya mellett jobbra gyakran mentünk sétára, kirándulásra, néha a veszélyessége miatt tiltott fürdést, korcsolyázást élvezni a Maroson, máskor a Papok taván, mit Barátok berkének is hívtak, korcsolyázni, halászni, csibort fogni. A Papok tava a Maros és a vasút közti területen levő mocsaras, nádas hely, melyen át folyt be a Felenyed pataka a Marosba. Sűrű füzesében sok vadruca tanyázhatott, az enyedi vadászok szívesen jártak ide.

A Magyar utca végénél, a laktanya melletti úton, hol a Papok tavához mentünk, ahol a vasút átszeli a kocsit, két kis jóízű forrás van (Hidegkút). Alacsony négyszögű kútkávéja mellé szívesen leültünk mindig, ha arra jártunk, egy ital jó vízért. Sőt néha a Ballától vett makkossalonnával és cipóval fölkészülve jöttünk ide tanulni, kirándulni, csupán a jó víz miatt.

A Magyar utcán végig kimentünk a mezőre s az országúton jutottunk a Holtmaros nevű erdőbe. Egyik legkedvesebb kirándulóhelyünk volt a Holtmaros. A várostól mintegy négy kilométernyi távol lévő erdő a Maros és az országút közt volt. Állítólag a Marosnak egy elhagyott medre volt e helyen, de azt az idő elsimította, az erdő lombjaitól korhadt föld betöltötte, diákkoromban sehol nem látszott, hogy itt folyt volna valamikor a Maros.

A régi időkben nagy diákmajálisokat rendezett a Kollégium. Cigánybanda, kollégiumi rezesbanda zenéje mellett vonult ki ilyenkor kora reggel a Kollégium diákjainak apraja-nagyja hosszú sorban, rendben és estig, néha másnap reggelig víg mulatozás, tánc közben telt az idő. Az ilyen majálisokon nemcsak a diákság, hanem a tanárok családtagjaikkal, a város és vidék úri népe, polgársága is részt vett, s a kosárból sok diákismerősnek telt a finom, kirándulási élelemből, italból, borból. Ilyenkor kiköltöztek a piaci sültések, kenyeresek, vittek ki ételt, italt bőven, sőt pénz se sok kellett, néhány krajcár, kisebb diákoknak 15–20 krajcár bőven elég volt a mulatsághoz, csak kenyérre és sültre kellett kiadni. Hajdan a Holtmaros mélyén hatalmas tölgyfák alatt a majális céljára tisztán tartott, fődött oszlopokon álló nyitott tánchelyiség állt, de én csak a romjait láttam s később ez is eltűnt – mint eltűnik lassanként minden, mint eltűnnek lassanként azok is, kik ezen egykori tánchelyiségben ifjú szívvel hevülve ideáljaikért, vigadtak velük boldog megelégedettséggel, fiatalos reménységgel.

A Holtmarosban kötöttük az e célra tartogatott vastag kötelekre a néha fél méter vastagságú hosszú cserefa girlandokat, a vékonyabb örökzöld füzéreket, melyekkel áldozócsütörtökön, konfirmáláskor és régebb év végi, elemi iskolai vizsgákkor, évváró ünnepélyekkor a hatalmas régi református templomot feldíszítettük.

A Holtmarosba jártunk sétára, kirándulásra, hatalmas fekete hősцинцéceket fogni, melyek néha kiterjesztett csápjaikkal 12–15 centimétert is meghaladtak – itt kerestünk alkonyat felé hatalmas halálfejes és pápaszemes lepkéket, részint magunk kis gyűjteménye, részint a kollégiumi természetrajzi gyűjtemény számára. Hasonló okból ide jártunk fészket rabolni, madarászni, a vasúti töltés árkában csibort és más vízibogarakat fogni és növényeket gyűjtögetni.

Összejártuk diákkorunkban Nagyenyedet és közvetlen környékét, szabad időnk hol kirándulással, hol tanulással töltve és ismertük, tanultuk szeretni a szabad természetet, mely üdítőleg hat azokra, kik szellemi munkával kénytelenek foglalkozni.

Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén. Bethlen Kollégium Emlékönyve – válogatta és összeállította Györfi Dénes, 1955.

Enyeden ősz van

Jékely Zoltán

A Bükkösön most rőzsét gyűjtenek,
görnyedeznek az enyedi szegények,
sovány kutyájuknak füttyentenek
s nekivágnak a szélnek.

Enyed köré a tél már építi
s magasra rakja gyilkos szürke várát:
hegyek közül lassan leömlenek
s megülnek ott a párák.

Nő a sötétség, egyre nő a sár,
a dűlőkön bizton ér már bokáig.
Benne nagyhorgú sintér kergeti
volt kutyánk unokáit.

Az Akasztófadombon róka váj,
az agyagot éles körmei ontják;
kivájjá és újból eltemeti
bűnösök régi csontját.

Szegett fővel bolyong és könnyesen
a sétatéren régi jó barátom,
nem leli helyét az istentelen,
munkátalan világon.

A temetőbe, mint a fergeteg,
huhogószárnyú nagy varjak repülnek.
Kóvályognak s nagyapám korhatag
fejféjára leülnek.

Magasságból hull olmos permeteg:
nyirkos felhőcsigák fekete vére;
a sárga föld beissza s rácsepeg
nagyapám csontkezére.

Ó, vén Kollégium...

Sipos Domokos

és első ifjúságom édes városa: Enyed. Tizenkét esztendő messzeségéből sóhajtok felétek, és a sóhajtással kérem számon e keserves élettől mindazt, mit azóta kicseréltek a napok szívem tele kalászából. Most tágra nyitom szemem, mint húsz évvel ezelőtt, mikor először láttam meg a méltóságos Marost, a Kakasdombot, messzi zöldjét a Bükkösnek, nekem akkor ropant monumentális tornyodat – öreg kálvinista templom – s a Kollégium barnuló cserepes fedelét. Belebámulok az elmúlt esztendők medrébe, a keresem az örökké változó homokban egy szegény kisdíák lábnyomát.

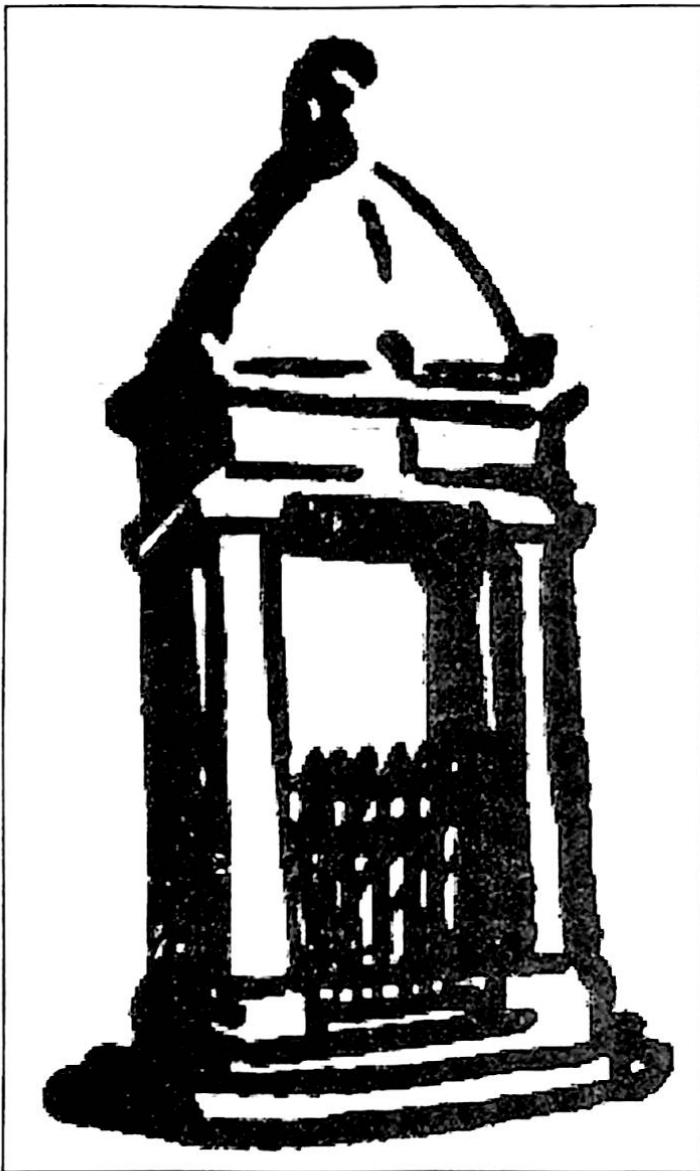
Pityergő szájjal anyámtól búcsúzom, a régi várfal mellett szipogva majszolok ráncosodó besztercei szilvát, délben egy fél cipót gyömszőlők kicsiny zsebembe, este az ezerszer összefaricskált publika mellett négy-öt hozzám hasonló, álmétködő báránnyákkal ismerkedem, s szent áhítattal bámulom a cigarettázó primáriust.

Szívem visszavágyik az ódon udvar, a nagy kúria megszokott szögletébe, s a tornakert egyik sarkában egy daliás juharfa azóta is minden tavasszal nekem bontja ki levelét. Ó, drága Bükkös, gyönyörű Farkaspatak, andalító Holtmaros! Kisdíák szívemnek szarvasbogaras, varjűfészkes, hőscincéres gyönyörűségei. Csudaszép kertek, mosolygós huncutkodással néznek rám most is viruló batuljaitok és arisztokratikus sápadt pónyikok hűvösen simulnak bőrömhöz a keblemen.

Szép Órhegy, őrt álló silbak a Kollégium háta mögött – emlékszel-e még lábam nyomára, s isteni Marosvölgy és ti sötét hegyek: Pilis, Csákyakő, Kőköz, Székelykő, hordoztok-e még egy parányit milliószor rátok tévedt töretlen szemem sugarából?

Kongó, hosszú folyosók, szélben himbálodzó, pislákoló, füstös petróleumlámpák – ó, hol vagytok már? Éjféli csöndben nem kísért-e rajtatok tele tüdővel elharsogott kiáltásom s könyvek felé hajló morgásom? Kopott padok, sok dicsőséges felelet és nagy drukkok koronatanúi, éltek-e még, vagy rátok szállt a kérlelhetetlen végzet s pókhálosodtok a padlás valamelyik sötét zugában?

Első andalgásaim utcái! Régi piac, hegynek baktató Tövis utca, álmódó Varcagás s édes kis sikátorok, szebbek lesztek nekem örökké, mint Velence, Nápoly és Párizs minden ragyogásukkal. Vén gesztenyefák tükrözitek-e még sötét lombotokat ragyogó kis ablakokban és – ó – régi illa-

A sétatéri Diákemlékmű *Dóczyné Berde Amál* rajza

Pallas Lexikon, álljátok-e még a sarat? Kézzel írott édes-kedves újságom: „Haladjunk”, emlékszel-e régi szerkesztődre? Első novelláim s vezércikkeim, nem vágytok-e néha fáradt kezem simogatása után?

Bethlen utca s te álmélkodó sétatér, hányszor álmodtam veletek! Régi jó tanárain ismerős lépése szomorú éjszakákon hányszor kongott fájón zúgó fülemben. Te árnyas, megnyugtató ősi temető, legkedvesebb professzorom sírjára nyíltál-e minden tavasszal friss virágot?

tok, vajon ott lengtek-e még a házuk előtt?

Kis cipők ma is úgy kopognak-e a szürke köveken, mint egykor, s félénk mosolyok úgy szállnak-e a vasrácsos ablakok felé, mint réges-régen?

Ó, komoly díszterem! Nagy ablakaidon most is az a napsugár táncol be a diákfejekre, mely annyiszor fürösztötte meg lelkemet a reggeli préceseken. A nagyságos fejedelem bizonyosan most is oly komolyan néz díszes ráájából, mint akkor, s háromszáz esztendő kongató figyelmeztető tekintete szerető gondtal simogatja végig a falakat s a virágzó diáklelkeket. Diákkaszinónk, kis „olvasda”, most már nem a pesti lapok felé hajlik benned egy-egy borzas fej. Nagy Beöthy és te

Ó, régi bálok! Egyedül igaziak! Diákszívvel eltáncolt hosszú-hosszú csárdások, hányszor harsonáztok életemben víg indulót; kis kisasszonykák libbenő szoknyái, hányszor repültetek el behunyt szemeim előtt, mint a visszahozhatatlan ifjúság diadalmi lobogói.

Dobbannak-e még ifjú lábak rajtad, széles pódium, melyen lázban harsogtam el első beszédemet? Öreg terem, kopott szuffiták, őrzitek-e még a költőnő hangjának bár egy csendülését, ki nektek szavalta el első verseit? Mohos várfalak, megkoptatok-e? Mikor támaszkodott hozzátok – egyetlen támaszához árva életének – utoljára a bolond Kargyl s a komor Talpas Károly?

Komoly urak, szép dámák, kiket annyiszor megbámultalak, éltek-e még? Régi cigányok, muzsikáltok-e még régi nótákat? Szeretik-e még a lányok az éjjelizenét, és – ó, Istenem –, mondjátok meg nekem, hogyan lehetne visszamuzsikálni a régi diákszívet?

Ó, háromszáz éves vén Kollégium, elmegyek hozzád nemsokára! Emlékszel-e hajdan búcsúzó fiadra? Könnyeim érezd még most is köveiden, mikkel sirattalak egykor, s mikkel sirattam magam. Sirattam első ifjúságom, mely leszállt rólam, mint valami isteni illat s otthagytott engem üresen, kongón, mint egy kijátszott viaszbábut.

Sírtam, s most tudom, te megszántál: második anyám, háromszáz esztendőös vén Kollégium. Otthagytam neked ifjú szívemet, s te útra bocsáttottál férfilelekkel.

Most el fogok menni hozzád, s lelkemet áldozati tűzként némán felgyújtom előtted, s számot adok magamról Neked: örökifjú, vén Kollégium!

Tudom, Te megint adsz nekem. Adni fogsz, ahogy adsz háromszáz éve mindenkinek: férfiasságot az ifjúságában s ifjúságot öregségében.

Így újulnak meg benned – mint örökké változatlan, áldott őstalajban az egymásra nőő erdők – nemzedékek után.

Ó, öreg Kollégium, elmegyek hozzád az ifjúságomért!

Vajúdó idők küszöbén. Kriterion, Bukarest 1973.

Csillagok a völgyben

Csávossy György

Tavaszzagú szelekkel játszott,
és lombról álmodott az ág,
szalonkasurrogás jelezte
a gerjedt lángok alkonyát.
Szalonna serceget a tűzben
a perc surrant, mint gyors menyét,
s a ráncos törzsek rámaggatták
békéjük varázsköpenyét.
Üres hasú puskám csövéből
kék mogyoróalj fityegett,
s a bokrok egymásba borultak
a homályba tűnt út felett.
Az élménytelenség élménye
marasztalt, húzott csábítón,
míg baktattam a hegytetőre
a csenddel bélelt pázsiton.
S pár lépésre a domb csúcsától
elbúcsúztak tőlem a fák,
a szél is hamar sietős lett,
s beburkolta az ég magát.
De lent az éji völgy ölében
ezernyi fénycsepp csillogott,
mint a tóba hullott, mozdulatlan,
vigyázó állócsillagok.
Az esti órák áramában
lent ezer sors horgonyt vetett
s az árbóclámpák feloldottak
bennem minden igézetet.
Mert a vadon vadak tanyája,
de az a fényerdő enyém,
s ezernyi testvérsorssal izgat
és vonz és hív a messzi fény.
Indultam volna feléje
mosollyal, dallal ajkamon,

de visszatartott még egy percre
a kép tüze, az alkalom,
hogy kitáruló gondolattal
tünődjem társaim fölött,
s hirdessem, hogy az ember fénye
sugárzó, tiszta és örök.

A csizmadiák bástyája

Dóczyiné Berde Amál rajza

Adalék Nagyenyed szellemi néprajzához

Jancsó Adrienne összeállítása

Berde Károly

Berde Károly gyűjteményében sok száz tájszó szerepel. Nem akarván szótárszerű válogatást közölni, néhányat belőlük felaggattam egy képzeletbeli jelenet szereplőire.

Szentkirályról Enyedre tartva, miután az acélsodronyos, kézzel vezérelt komppal átkeltünk a Maroson, s már jó darabot gyalogoltunk a mezőn, a város széléhez közeledve ezt láttam:

Jött egy ember, amolyan ügyetlen, darabos, vagyis *botrafaragott*, kerek, fekete, nemezből való *bikkfakalap* a fején, bár inkább *csulikalap* volt, ázottveréb-féle, formájából kiment jószág, de még nem *pálinkaszűrő*, vagyis agyonázott hegyes tetejű.

Az ember *enyedi trunkus*, törzspolgár lehetett. Egy kicsit *tabajdak*, esetlen volt, *bugyuta*, tunya, *csajkos*, ügyetlen, *morkotány*, mogorva, hallgatag. A szája szegletében *mukuj*, cigarettavég lógott, de nem volt *krákos*, karikalábú, se *kurta zeke*, vagyis nagyon alacsony. A ruhája, inge rendesen volt *téglázva*, lehet hogy már *réz téglázót* használt a felesége, úgy vasalt, ha nem is szénvasalóval. Ez az ember nem lehetett *hipi*, sintér – budahordó, rendes férfiúnak látszott, nem *katipilának*, aki mindenféle női házimunkát szívesen végez s biztos nem volt *fataró*, azazhogy kétnemű. A nyomában *bakk-kutya*, *bakkmacska*, s *bakkveréb* járt.

Mellette asszony jött, igazi *haphajdáné*, *safarina*, *lecsperdi* lehetett, vagyis nagyszájú, sokbeszédű, pletykás fehérnép. Nem *hordta kukkon a vizelőjét*, valami hosszú lábakon, igaz *kurta sībőnek* sem lehetett nevezni, inkább csak *segtönk* volt, szóval jókora fenekén szépen járt a *cigányok abrosza*, a bő szoknya. Jókedviben biztosan nem *rihag mint a rézkanca*, s sosem volt *utcakati*, *pipere-pendzsi*.

A kezében *légej*, *liu*, *gyóba*, *deberke*, *kártyus*, nem is tudom mifajta, de fából készült edény volt, s egy fenyőkéregből készült kicsi *kászuban veresszőlőt*, ribizlit hozott. Nem emlékszem piros volt-e, fekete vagy fehér, de mindenképpen *veresszőlő* volt. Nem lehetett *seggvakaró*, csipkebogyó, amiből *hecsempecs* készül, mert még nem csíphette meg a dér, s ez csak akkor jó, éppúgy, mint a *döblec*, azaz sütőtök.

Régi polgárház

Dóczyiné Berde Amál rajza

Így jött szembe a házaspár s velük fiúgyermekük. Már nem *hupucálni* való karonülő, már nem is *pacalista*, aki elemi iskolába jár s nem is *fika*, első gimnazista, inkább kamaszodó *csiripár*, jókora *kocifer*, *siheder*. Ügyes *gyíkszemű*, mindent látó *krangalló*, vagyis *tantaló*, nyakig-láb *langaléta*, nem valami *pápista* színben lévő *seggdugó*. Messziről láttam, hogy nem *kalótya*, *gabógya* vagy *fuzsitus*, azaz nem jól figyelő, zavaros eszű, ütődött fiú. Biztosan iskolába járt *kollégymba*, minden nap kapott *kollégyam-cipót*. Az jó ropogós volt, nem *típpanós*, hideg *tével* étte, mint például a *pulickát*. Kapott néha *rátottát* is (nem rántottát, mert a nevét a *rátani* szóból képezik). *Púpos rátottát* ritkábban ettek, mert az munkásabb: a felvert tojást bögreszerű zárt edényben sercegő zsírba öntik s a tetején, vaslapra parazsat raknak, az húzza fel púposra. Hús helyett sokszor csak *szegényvitézt*, bundáskenyeret sütöttek a *fuszulyka* mellé. *Bumbucot*, vagyis cukorkát, „bonbont” inkább csak a vásárban láttak. Disznóöléskor készülő *áزالékot*, hurkafélét, tán csak akkor kap a *kollégysta*, ha már temetesen éneklő kántorjelölt, azaz *dögönbőgő* lesz.

Ez a derék család miféle szólásokkal élt:

– Amit a szegénynek adsz, azt a másvilágon a tányérodra teszik.

Ha harangoznak: – Ki halt meg? – Csontas, bőres. – Azaz: nem tudom, valaki.

– Miért tetted ezt? – Azért, hogy a rák ne menjen a vetésre s a csík az ugarra! – Vagyis: – Semmi közöd hozzá!

– Annyit tudsz, mint a harang kötele. (Semmit!)

– Borzas csikóból lesz a jó paripa. (Egyszerűségben felnövő gyermekből derék ember válik.)

– Hegyre földet! (Ha gazdag ember örököl.)

– Olyan bölcs, mint a tordai malac, seggel megy a vályuhoz.

– Olyat ütök a seggedre, hogy langat vet.

– Felemelem a cigányok abroszát és belefütyürölök! (Azaz felemelem hátul a leányka szoknyáját, s vesszővel a fenekére verem.)

– Patkanca virág (nem teljes, nem csokrosszirmú).

– Patkanca kisasszony (urizáló, cifrán öltözködő polgárlány).

– Úgy él, mint a molnár tyúkja (a kövér, jóban dúskáló ember).

– Sárgacipő – bicikli – otthon nincsen mit enni.

– A korcsma a temploma s a bele az istene (a lump zabálónak).

– Úti cifra – házi ronda.

– Bécsbe bot a párja (az életlen késnek).

– Nem mindig papsajt (szerencsésnek sem sikerül minden).

– Jól főtt a lencséd? (sikeres voltál?)

– Tépásszák a szénádat (ha mások is járnak a szeretőd körül).

– Körmetlen macskának nehéz a fára mászni! (Buta ember nehezen tanul.)

– Ebnek mondják s eb a farkának (ha valaki továbbadja az utasítást).

– Megszövi a pók a hálóját! (célratóró ember).

– Mennyi vót? – Annyi s fél, két krajcár (mi közöd hozzá).

– Szerezze meg! (Adjon ráadást a kiszabott mértéken túl.)

– Mikor? – Holnapután kiskedden, borjúnyúzó pénteken. Ha a bivaly repül!

– Vékan szél fúj! (Nem erős, de hűvös, csípős szél.)

Szilvaízfőzés

Ez minden jó háznál megtörténik szeptember végén, amikor a magvaváló besztercei szilva sötétkékké, hamvassá, puhává, aranysárga belűvé és édessé megérik. Az előző délután megszedik a szilvát, egy jó cseberrel. Este vacsora után a család és a gyermekek barátai összeülnek a cseber-kö-

rül és megkezdődik a vidám hangulatú „pattintás”. A cseberből kiszedett szilvaszemmet hossz tengelyére merőlegesen megnyomják a hüvelyk és mutatóujj között, mire a szilva felhasad és magva kiesik, „kipattan”. A magot a szemétre hajtják, a kimagolt szilvát pedig egy másik cseberbe dobják. Reggelig ott marad. Másnap felállítják az udvaron a nagy rézüstöt, katlant, beleöntik a szilvát és alágyújtva a tüzet, főzni kezdik, miközben a „szilvafőző asszony” egy hosszú rúddal állandóan kavarja a forró tömeget, hogy ne süljön oda az üst oldalához, fenekéhez. Ez a tömeg kezdetben hígan folyó, szirupszerű keverék: „cibre”. Addig főzik azonban, amíg csaknem szilárdra sűrűsödik és „megáll benne a rúd”. Ekkor nagy, lábösszerű cseréprostákon át paszírozzák és cserépfazekakban elteszik télire. Ilyenkor többnyire késő este van. Reggel befűtik a sütőkemencét s mikor a parázs elhamvadt, a fedetlen cserépfazekakat beteszik a melegre, hogy a lekvár teteje megkérgesedjék. Ott hűl ki lassan, aztán lekötik hólyaggal (vagy „lantornával”) az edények száját. (Saját tapasztalás.) A rostában visszamarad a sok szilvahéj. Ezt jobb háznál eldobják, szegényember aszalódeszkárra teríti, s a napon vagy a sütőkemencében megaszalja. Gyermekeknek való rágicsálni.

Különleges események, jeles napok

Csimpolyások. Még a XIX. század utolsó évtizedében is jártak néha „csimpolyás”-ok a városban. Cseh nemzetiségűek voltak, akik ötös-hatos csoportba verődve járták az országot és az utcákon megállva helyenként zenéltek. Zeneszerszámjuk kecskebörduda, valami klarinétféle fuvósszerszám és talán dob meg cintányér volt. Idegen melódiákat játszottak 10–15 percen át, aztán tányéroztak az utcai hallgatóktól, majd továbbálltak egy másik utcába.

Medvetáncoltatás. Leginkább máramarosi oláhok voltak, 2–3 férfi, vagy egy család. Egy vagy két medvével kiállottak az utca közepére és dobbal kísért ritmikus énekkel az orránál megláncolt medvét ugrándozásra biztatták.

Majomtáncoltatás. Előkelőbb és érdekesebb látványosság volt, mint a medvetáncoltatás. Mestere nem magyar ember volt, aki polgári ruhába öltözve, ölében hozta a makakómajmot. Ez színes, rendszerint piros ruhába öltözötten, a kövezetre terített pokrócfélén ugrált, bukfencezett. A gazda biztatta: „Jancsi, csinálj bukfinlát!” Mindig sikerük volt.

Maszkurába járás a farsang sötét estéin történik. A gyermekek ruháikat kifordítva veszik fel, a fiúk lánynak, a lányok fiúnak öltöznek, álarcot tesznek, 3–4-en bekopognak a szomszédokhoz s ott cselédnek ajánlkoznak, tenyérből jósolnak, ostobáskodnak. Ki kell találni, hogy ki kicsoda.

Hamvazószerdától nagypéntekig árulják a sósperacet. A pékek pereceslegényei kétméteres rúdra tűzött perecsorral járnak a város utcáit, kis bádoggal kürtön trombitálva. Nagypéntektől következő hamvazószerdáig Enyeden nincs perec.

Január 8-a Enyeden ünnepnap, a városnak 1849-ben, az e napon történt elpusztítása és lakosainak lemészárlása emlékére. A Kollégiumban nincs tanítás, a templomokban istentiszteletet tartanak, a legyilkoltak sírját a főtéri Sírkertben este kivilágítják, a Kollégium ablakait szintén, s a diákok este 6 órakor ünnepélyt tartanak.

Virágvasárnap Enyeden egyúttal gyászünnep, mert 1704-ben ezen a napon dülta fel a labanc a várost.

Ünnepi taracklövés az Órhegyen

A város hatósága által rendezett ünnepélyek alkalmával a város derekán (helyesebben a Bethlen Kollégium kertje és a református temető felett kb. 200 méterre emelkedő Órhegy derekán) felállított apró, de erősen durranó „mozsárágyúkból” a nap folyamán néhányszor egymás után három ünnepi díszlövést adtak le. Amikor eldőrdültek a lövések, a lakosság minden tagja, aki az utcán vagy egyebütt a szabadban tartózkodott, hangosan felkiáltott: Éljen! Viszhangzott az egész város.

Enyed város... ahol: hétfő hetibe; kedd kedvibe; szerda szerelmibe; csütörtök csűribe; péntek pitvarába; szombat szobájába; vasárnap kétszer Isten házába... és ahol: április 30-án este, sötétedés után a Kollégium diákjai felvonulnak az Órhegyre és szép, hangulatos karénekkal köszöntik a másnap felvirradó májust.